

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НАУМЕНКО ЛІАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 811.161.2'373.6–112

**ІСТОРІЯ НАЗВ ПОСУДУ, СТОЛОВОГО НАЧИННЯ
ТА МЕБЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

Подано на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають покликання на джерело

_____Л. М.Науменко

Наукові керівники: **Німчук Василь Васильович**, доктор філологічних наук,
професор, член-кореспондент НАН України;

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Науменко Л. М. Історія назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10. 02. 01 «Українська мова». – Інститут української мови НАН України, Київ, 2020.

Роботу присвячено історії назв посуду, столового начиння та меблів як важливого складника лексикону української мови.

Аналіз лексико-семантичних груп зазначеної лексики у діяхронії та синхронії дає змогу відтворити духовний світ і матеріальні надбання наших пращурів. Оскільки лексика на позначення посуду та меблів належить переважно до питомої лексики, це дає змогу встановити певні тривалі закономірності її формування, розвитку та функціонування. З цією метою виявлено та класифіковано назви посуду та меблів і похідні від них утворення, простежено за змінами семантики віднайдених лексем на різних історичних етапах розвитку мови. Розглянуто словотвірні особливості та визначено типи похідних лексем, представлених у визначених лексико-семантичних групах.

Комплексний аналіз назв посуду, столового начиння та меблів дав змогу вказати на мову походження, семантику, найпродуктивніші способи їхнього словотворення, сферу застосування в сучасній українській мові та відображення українськими говірками.

З'ясовано, що серед назв меблів і серед назв посуду та столового начиння переважають однокомпонентні номени.

Подано структуру лексико-семантичних груп досліджених слів. У межах лексико-семантичної групи «Назви посуду, столового начиння» виокремлено ЛСПГ: «Загальні назви посуду», «Назви посуду, призначеного для приготування їжі», «Назви посуду, у якому подають страви до столу», «Назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини». Виявлено, що до складу ЛСПГ «Назви посуду, призначеного для приготування їжі»

входять чотири мікрогрупи: «Для варіння», «Для смаження», «Для проціджування та протирання продуктів», «Для товчення чи розтирання продуктів».

З'ясовано, що лексикон групи «Назви посуду» з моменту перших фіксацій і до теперішнього часу зазнав змін. Це пов'язано з процесами словотворення, характерними саме для цієї групи слів, запозиченням іншомовної лексики та семантичними змінами всередині самої групи.

Установлено, що багато назв посуду має праслов'янське коріння. Назви посуду праслов'янського походження активно функціювали в попередні періоди й мають континуанти в сучасній мові. Поміж лексем іншомовного походження найбільше германізмів, значну частку становлять полонізми, галліцизми, значно рідше зафіксовано старослов'янізми, унгаризми, тюркізми, церковнослов'янізми, англіцизми. Це свідчить про тісну міжмовну взаємодію. Її підтвердженням можуть бути досить поширені в XVII – XVIII ст. серед освічених українців перекладні латинсько-українські словники, в яких були зафіксовані запозичені лексеми. В окремих випадках не вдалося чітко встановити етимологію назв, що може бути пов'язане з посередництвом декількох мов або наявністю паралельних форм в інших слов'янських мовах. Для пізніших запозичень характерна адаптація на семантичному, морфологічному та фонетичному рівнях. З'ясовано, що дуже давні запозичення цієї групи завдяки пристосуванню до мови-реципієнта сприймають як непохідні.

У парадигмі назв посуду спорадично наявне нечітке розрізнення призначення та сфери використання апелятивів: *кандійка* 'миска з дещо ввігнутими краями' [Грінченко, II, с. 215; СУМ, IV, с. 88; ВТССУМ, с. 526]. У давньоукраїнській мові засвідчено слово *кондѣйка*, яке вживали на позначення 'соусника' [ТМ, I, с. 375], у нову українську мову перейшло з початковим лексичним значенням 'єндова; церковний посуд, у якому святять воду' [Грінченко, II, с. 277]. Слово перейшло до розряду архаїзмів. Характерним для побутової лексики назв посуду є розширення семантики

окремих назв, що мають різне призначення, для називання нових понять або спеціальних технічних, геологічних термінів чи у виробничій сфері. Це сприяє утворенню полісемічних номенів. Спостерігаємо перерозподіл значень як наслідок появи нових або результат утрати старих назв і перехід їх до архаїзмів чи історизмів. Найбільш виразно ці зміни простежуємо в лексико-семантичній підгрупі «Загальні назви посуду». Зокрема, номен *судина* зберігся в сучасній мові, але він належить до анатомічної номенклатури; праслов'янське слово *судь* збереглося лише в окремих говірках.

Установлено, що найпродуктивнішим способом творення нових слів в українській мові був і залишається суфіксальний. Широко представлена так звана мутація – зміна категорійного словотвірного значення в похідному слові як різновид семантичної деривації, що реалізована в таких моделях: страви → посуд: *кашник*, назва речовини → посуд: *водянчик*, процес → посуд: *варильник*.

Щодо лексики на позначення меблів, які використовували в традиційній українській хаті, слід зазначити таке: до складу цієї ЛСГ входять апелятиви, які розподілено на підгрупи: «Назви стола та його частин», «Назви меблів, призначених для сидіння», «Назви меблів, призначених для лежання», «Назви шафи для посуду», «Назви шафи, призначених для одягу, цінних паперів, прикрас». Установлено, що найбільш чисельною є підгрупи «Назви меблів, призначених для лежання» – 33% та «Назви меблів, призначених для сидіння» – 31%. У складі ЛСГ «Лексика на позначення меблів» незначну перевагу мають питомі назви, їх – 53%; запозичені – 47%. З'ясовано, що лексика на позначення меблів досить різноманітна за своїм походженням. Частка праслов'янських лексем становить 13 назв від загальної кількості 52. Особливістю цієї групи є переважно запозичення з французької мови. Незначна кількість номенів не має чітко визначеної етимології.

Виявлено, що серед запозичених назв меблів у сучасній українській мові найкраще збереглися підгрупи «Назви шафи, призначеної для одягу, цінних паперів, прикрас», «Назви шафи для посуду». На відміну від назв посуду, ці слова не тяжіють до розвитку переносних значень (метонімії, метафоризації). Проведений аналіз лексики ЛСГ на позначення меблів дає підстави говорити про синонімічні ряди та синонімічні пари.

Установлено, що найпродуктивнішим способом деривації у цій лексико-семантичній групі також є суфіксальний. Семантична деривація представлена у формі метафоричного переосмислення лексичного значення окремих питомих назв меблів у процесі поєднання їх у словосполучення. Спорадично зафіксовано випадки паралельної формально-семантичної деривації: *буфет* ‘стіл чи прилавок для продажу закусок і напоїв, а також невелика закусочна’ як синонім до питомого *мисник* на позначення різновиду меблів та *буфет* як ‘заклад для харчування’ [Уманець, І, с. 55; Мельничук, с. 145]. На сучасному етапі як назву меблів лексему *буфет* використовують значно рідше.

Ключові слова: історична лексикологія, сема, побутова лексика, лексико-семантична група, лексема, назви посуду, умеблювання, деривати, демінутиви, семантика, етнографічні дослідження, лінгвістичні дослідження.

SUMMARY

Naumenko L. M. History of names of tableware, kitchenware and furniture in the Ukrainian language. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

The dissertation on obtainment of a scientific degree of the Candidate of Philological Sciences on a specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Institute for Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The work is dedicated to the history of the names of tableware, kitchenware and furniture as an important component of lexicon of the Ukrainian language.

The analysis of lexico-semantic groups of the stated vocabulary in the diachrony and synchrony gives us an opportunity to recreate the spiritual world and material acquisitions of our ancestors. Since the vocabulary for designation of tableware and furniture mainly belongs to the specific vocabulary, this gives an opportunity to establish certain long-term patterns of its formation, development and functioning. For this purpose, the names of tableware and furniture and their derivative formations were identified and classified, the changes in semantics of the found tokens at different historical stages of language development were traced. Word-forming features are considered and the types of derived tokens, presented in certain lexical-semantic groups, are determined.

A comprehensive analysis of the names of tableware, kitchenware and furniture made it possible to take into account the origin, changes in semantics, the most productive ways of word formation, the field of application in modern Ukrainian language and presentation in the Ukrainian dialects.

It was found that the one-component words are predominating among the names of furniture and the names of tableware and kitchenware.

The structure of lexico-semantic groups of the researched words is given. Within the framework of lexico-semantic group “Names of tableware, kitchenware”, the LSSG is designated: “Common names of tableware”, “Names of tableware intended for preparing food”, “Names of tableware in which dishes are served on the table”, “Names of tableware intended for consuming and storage of liquid”. It was found that the LSSG “Names of tableware intended for preparing food” consists of four microgroups: “For boiling”, “For frying”, “For filtering and straining of products”, “For crushing or grinding products”.

It was found that the lexicon of the group “Names of tableware” has changed from the moment of first fixations and till present day. This is connected with the word formation processes that are specific to this group of words, with the borrowing of foreign language vocabulary and semantic changes in the middle of the group itself.

It has been established that many names of tableware have Proto-Slavic roots. The names of tableware of Proto-Slavic origin were actively functioned in the previous periods and have continuants in the modern language. Among the tokens of foreign-language origin, the Germanisms are the most of all, a significant part are Polonisms, French borrowings; the Old Slavonisms, Ungarisms, Turkisms, Church Slavonisms, Anglicisms are much less recorded. This indicates a close interlingual interaction. The Latin-Ukrainian translation dictionaries, spread enough in the XVII – XVIII centuries among educated Ukrainians, in which borrowed tokens were recorded, can be its confirmation. In some cases, the etymology of the names could not be clearly established that may be connected with the mediation of several languages or existence of parallel forms in other Slavic languages. The adaptation at the semantic, morphological and phonetic levels is characteristic for the later borrowings. It was found that very old borrowings of this group due to conforming to the recipient language are perceived as non-derivatives. In the paradigm of the names of tableware, there is sporadically existent vague distinction of purpose and scope of use of nouns: *kandiyka* ‘bowl with slightly concave edges’. In ancient Ukrainian language, the word *kondiyka*, which was used to denote ‘saucepan’, is attested, and it was transferred into the new Ukrainian language with the original lexical meaning ‘endova; church plate, in which water is consecrated’. The word has passed into the category of archaisms. The characteristic feature for the household vocabulary of names of tableware is an expansion of semantics of individual names that have different purposes, to name new concepts or special technical, geological terms or in the industrial sphere. This contributes to the formation of polysemic names. We observe the redistribution of meanings as a consequence of emergence of the new or the result of loss of old names and their transition to archaisms or historicisms. These changes are most clearly traced in the lexico-semantic subgroup “Common names of tableware”. In particular, the noun *vessel* has been preserved in the modern language, but it belongs to the anatomical nomenclature; the Proto-Slavic word *sud*’ has survived only in some dialects.

It has been established that the suffixal way was and remains to be the most productive way of new words creation in the Ukrainian language. The change of the categorical word-forming meaning in the derived word is widely represented, that is realized in the following models: dishes → tableware: *kashnyk* (*pot with holder and draining*), name of the substance → tableware: *vodianchyk* (*mug*), process → tableware: *cooker*.

Regarding the vocabulary for furniture designation, that was used in the traditional Ukrainian house, it should be noted that this LSG includes tokens, which are divided into subgroups: “Names of table and its parts”, “Names of furniture intended for sitting”, “Names of furniture intended for lying”, “Names of cabinet for tableware”, “Names of cabinet intended for clothes, securities, jewelry”. It has been established that the most numerous subgroups are “Names of furniture intended for lying” – 33% and “Names of furniture intended for sitting” – 31%. In composition of LSG “Vocabulary for furniture designation”, the specific names have a slight advantage, theirs – 53%; borrowed – 47%. It was found that the vocabulary for furniture designation is quite diverse by its origin. Some part of Proto-Slavic tokens consists of 13 names from total quantity of 52. The peculiarity of this group is mainly the borrowings from French. A small number of words do not have a clearly defined etymology.

It was found that among the borrowed names of furniture in the modern Ukrainian language the best preserved subgroups are “Names of cabinets intended for clothes, securities, jewelry”, “Names of cabinets for tableware”. As distinct from the names of tableware, these words do not tend to develop figurative meanings (metonymy, metaphorization). The conducted analysis of the vocabulary of LSG for furniture designation gives grounds to talk about synonymous series and synonymous pairs.

It has been established that the most productive way of derivation in this lexico-semantic group is also suffixal. The semantic derivation is represented in the form of metaphorical rethinking of lexical meaning of individual specific names of furniture in the process of combining them into phrases.

The cases of parallel formal-semantic derivation were recorded sporadically: a buffet ‘a table or counter for selling snacks and drinks, as well as a small snack bar’ as a synonym for a specific *mysnyk* to denote a sub-type of furniture and a buffet as a ‘food establishment’. At modern stage, the token *buffet*, as the name of furniture, is used much less often.

Key words: historical lexicology, seme, household vocabulary, lexico-semantic group, token, names of tableware, furnishing, derivatives, diminutives, semantics, ethnographic researches, linguistic researches.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Науменко Л. М. Побутова лексика в окремих пам’ятках XI – XII ст. *Наука і освіта 2005*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції. Том 3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови; Дніпропетровськ, 7– 21 лютого 2005 р. Дніпропетровськ, 2005. С. 41 – 44.
2. Науменко Л. М. Праці з етнографії – джерело дослідження історії назв посуду в українській мові. Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 37. Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2014, С. 189–193.
3. Науменко Л. М. Історія загальних назв посуду в українській мові *Термінологічний вісник*: Збірник наукових праць. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2015. Вип 3 (2). С. 232–239.
4. Науменко Л. М. Назви посуду для приготування їжі в історії української мови. *Українське мовознавство*: міжвідомчий науковий збірник. Харків: Видавництво Іванченка І., 2018. Випуск 2 (48). С. 73–82.
5. Науменко Л. М. Історія слова стіл як репрезентація спільнослов’янської назви меблів. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса; гол. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2019. – Вип. 37. – С. 16-22.

6. Наumenко Л. М. Етапи формування лексем *миска* і *тарілка* в українській мові. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*, 2019, С. 56–60.

7. Наumenко Л. М. Лексико-тематична група назв посуду для проціджування та протирання як предмет дослідження історичного мовознавства. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VII (55), Issue: 189, 2019, Feb. P. 38 – 42.

8. Наumenко Л. М. Прото-слов'янські деномінації посуду в історії української мови. Журнал «Трипольская цивилизация». Випуск 2019: <http://trypillia.com/2019-linguistics>.

9. Наumenко Л. М. Запозичення як різновид поповнення українського лексикону назв меблів. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*, VIII, (38), Issue: 230, 2020, June. P. 40 – 43.

ЗМІСТ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	13
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	22
СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	24
ВСТУП	25
РОЗДІЛ 1. НАЗВИ ПОСУДУ, СТОЛОВОГО НАЧИННЯ ТА МЕБЛІВ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ТА ЕТНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Лінгвістична проблематика історичної лексикології	33
1.2. Вивчення назв посуду, столового начиння та меблів крізь призму етнографічних досліджень	38
1.3. Назви посуду, столового начиння та меблів як об'єкт дослідження істориків мови	45
1.4. Основні поняття історичної лексикології та методи вивчення назв посуду, столового начиння та меблів	50
Висновки до Розділу 1	53
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ НАЗВ ПОСУДУ ТА СТОЛОВОГО НАЧИННЯ	
2.1. ЛСГ «Назви посуду та столового начиння»	56
2.1.1. ЛСПГ «Загальні назви посуду».....	56
2.1.2. ЛСПГ «Назви посуду, призначеного для приготування їжі»	65
2.1.2.1. ЛСМГ «Назви посуду для варіння»	65
2.1.2.2. ЛСМГ «Назви посуду для смаження»	86
2.1.2.3. ЛСМГ «Назви посуду для проціджування та протирання їжі»	92
2.1.2.4. ЛСМГ «Назви посуду для товчення чи розтирання продуктів».....	99
2.1.3. ЛСПГ «Назви посуду, в якому подають страву до столу».....	105
2.1.4. ЛСПГ «Назви столового начиння для приготування та вживання їжі »	118

2.1.5. ЛСПГ «Назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини»	125
2. 1. 6. Словотвір назв посуду та столового начиння	154
Висновки до Розділу 2	158
РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ НАЗВ ХАТНІХ МЕБЛІВ	
3.1. ЛСГ «Назви меблів»	162
3.1.1. ЛСПГ «Загальні назви меблів»	162
3.1.2. ЛСПГ «Назви стола та його різновидів і частин»	165
3.1.3. ЛСПГ «Назви меблів, призначених для сидіння»	174
3.1.4. ЛСПГ «Назв меблів, призначених для лежання»	193
3.1.5. ЛСПГ «Назви шаф для посуду»	213
3.1.6. ЛСПГ «Назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас»	218
3.1.7. Словотвір лексики на позначення меблів	223
Висновки до Розділу 3.....	228
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	232
ПОКАЖЧИК АНАЛІЗОВАНИХ СЛІВ І	
СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ	236
БІБЛІОГРАФІЯ	247
ДОДАТКИ	273

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АЖ 1582-1588** – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. / підгот. до вид. М. Бойчук. Київ: Наукова думка, 1965. 191 с.
- АЖ 1590, 1635** – Акти Житомирського гродського уряду 1590 р., 1635 р. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2004. 250 с.
- Аркушин** – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок у 2-х т. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. Держ ун-ту ім. Лесі Українка, 2000. Т. 1. А – Н, 2000. 353 с., Т. 2. О – Я, 200. 456 с.
- АУМ** – Атлас української мови. Київ: Наукова думка, 1984 – 2001. Т. 1, 1984. 91 с.; Т. 2, 1988. 520 с.; Т. 3, 2001. 267 с.
- БГ** – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
- Беринда** – Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчук: надрук. з вид. 1697 р. фотомех. способом. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 271 с.
- Б-Н** – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. 421 с.
- БПРС** – Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь: В 2-х т. Москва: Русский язык, Варшава: Ведза повшехна, 1980. Т. 1 – 2.
- БРС** – Белорусско-русский словарь / под ред. К. К. Крапивы. Минск: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1962. 1048 с.
- БУС** – Білорусько-український словник / Півторак Г. П., Скопненко О. І. Київ: Довіра, 2006. 725 с.
- Василенко** – Василенко В. Н. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Харьков, 1902. С. 71 – 78 (72 номера).

ВК – 500 видів домашнього печення: из венгерской кухни / сост. К. А. Биби́ков. Ужгород: Карпати, 1987. 213 с.

ВСПГ – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків: Вид-во ХДІ ім. О. М. Горького, 1960. Вип. 1. 107 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с.

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів: Інститут українознавства, 1997. 232 с.

Горбач – Горбач О. Говірки й словник діалектної лексики Тербовельщини. Мюнхен, 1971. 194 с.

ГП – Павловский А. Грамматика малороссийского наречия. Грамматика малороссийского наречия : или грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чистого российского языка, сопровождаемое разными по сему предмету замечаниями и сочинениями / А. П. Павловский. – С.-Петербург: Тип. В. Плавильщикова, 1818. [4], VI, [2], 114, [1] с.

ГР XIV – Грамоти XIV ст. / упоряд., вступ стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак. Київ: Наукова думка, 1974. 256 с.

Грінченко – Словник української мови: В 4 т. / за ред. Б. Д. Грінченка. Київ: Лексикон, 1996.

ГСЛексикон – Наталія Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. Гуцульські світи. Лексикон. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 668 с.

ГУ1645 – Граматика слов'янська Івана Ужевича / підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. Київ: Наукова думка, 1970. 456 с.

Гуцульщина – Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. Київ: Наукова думка, 1991, 305 с.

Даль – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва: Русский язык, 1978 – 1980. Т. 1 – 4.

ДЛ – Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.): упоряд. акад. О. І. Білецький. 3-тє вид. Київ: Рад. школа, 1967. 784 с.

ДМ – Дневник генерального подскарбья Якова Марковича. Киев: Старина, 1896. Ч. 3. (1733 г.). Т. LVI.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Збірник актових документів / Відп. ред. В. В. Німчук; підг. до вид. В. В. Німчук та ін. Київ: Наукова думка, 1981. 316 с. (Пам'ятки української мови XVII ст. Серія актових документів і грамот).

ДНРМ – Ділова і народна розмовна мова XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1976. 416 с.

Дэже – Дэже Л. Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (словарь и анализ). Дебрецен, 1985. 525 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. Київ: Наукова думка, 1982 – 2012. Т. 1 – 6.

Желехівський – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів, 1886. Т. 1: А – О, 590 с.; Т. 2.: П – Я, 632 с.

Зизаній – «Лексис» Лаврентія Зизанія. «Синоніма славеноросская» / підгот. текстів пам'яток і вступ. стаття В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1964. С. 23 – 89.

Іларіон – Етимологічно-семантичний словник української мови – Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language : У 4 т. / Митрополит Іларіон ; ред. й допов. М. Ласло-Куцюк. – Вінніпег: Волинь, 1979 – 1994. Інститут дослідів Волині; Ч. 39. Т. 1: А – Д / ред., Ю. О. Мулик-Луцик, 1979. 365 с.; Т. 2: Е – Л / ред. Ю. О. Мулик-Луцик, 1982. 399 с.; Т. 3: М – О / ред. Ю. О. Мулик-Луцик, 1988. 415 с.; Т. 4: П – Я / ред. Ю. О. Мулик-Луцик. 1994. 557 с.

ІСУМ – Історичний словник українського язика / Всеукр. акад. наук, НДІ мовознав., Словник. сектор; уклад.: Є. Тимченко [та ін.] ; ред. Є. Тимченко. Харків; Київ: Держ. вид. України, 1930. Т. 1 : А–Ж: зошит II (Г – Ж). 1932. 419 с.; Т. 1: А – Ж : зошит I (А – Г). 1930. XXIV, 528 с.

КЛЗ – Зиновій К. Вірші. Приповісті посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги; іст.-літ. коментар В. П. Колосової. Київ: Наукова думка, 1971. 391 с.

КСЛУМ – Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

ЛВ – Величко С. Літопис. Київ: Дніпро, 1991. Т. I. 371 с.

ЛГ – Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ: Тов. «Знання», 1992. 185 с.

ЛГВ – Галицько-Волинський літопис. Ипатьевская летопись: 2-е изд. Спб., 1908. Т. 2. С. 715 – 938.

Левченко – Левченко М. М. Опыт русско-украинского словаря. Киев: Тип. Губернского управления, 1974. 190 с.

ЛЗК – Луцька замкова книга 1560 – 1561 рр. / підгот. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.

ЛЖ – Київський літопис. Ипатьевская летопись: 2-е изд. Спб., 1908. Т. 2. С. 715 – 938.

ЛЛ – Лексикон львівський: поважно і на жарт / Наталія Хобзей та ін. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. 895 с.

ЛРК XVII – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів / відп. ред. І. П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1986. 221 с.

ЛСЛ Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон славено-латинський. Славинецький Є. Лексіконъ латинський Є. Славинецького. Лексикон славено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підг. до друку В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1973. С. 423 – 541.

ЛСПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1974. 259 с.

Маркевич – Обычаи, поверья. кухня и напитки малороссиян / сост. М. А. Маркевич. Киев: Час, 1992. 171 с.

Мартінова – Мартінова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини. Черкаси, 2000. 266 с. Бібліогр.: С. 259 – 264.

Матіїв – Матіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.

МДЛ – Потебня А. А. Малорусские домашние лечебники XVIII в. Киев / Предисл. А. А. Потебни. Киевская старина, 1890. Т. XXVIII, кн. I. С. 91 – 94. Прил.: С. 1 – 59.

Мицько – Мицько М. А. Закарпатська народна кухня. Ужгород: Закарпаття, 1997. 288 с.

Ожегов – Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. Москва: Азбуковник, 1997. 944 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1. А – Н, 1984. 494 с.; Ч. 2. О – Я, 1984. 514 с.

ПВЛ – Повесть временных лет. Лаврентьевская летопись: 2-е изд. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926 – 1927. 286 с.

ПС – Пересопницьке Євангеліє 1556 – 1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик: вид. 2-ге, доп. / наук. ред. В. В. Німчук. Київ: НБУВ НАНУ, 2011. 700 с.

Піскунов – Пискуновъ Ф. М. Малоросійско-червононорусскій словарь живаго и актоваго языка: 2-е изд., значит. доп. Киев, 1882. 304 + V с.

ПКП – Патерик Києво-Печерський / Упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки Ірина Жиленко. Відп. ред. В. М. Колпакова. 2-е вид. Київ, 2001. 348 с.

ПЛ – Приватні листи XVIII ст. / підг. до вид. В. А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1964. 173 с.

Пошивайло – Пошивайло Олесь. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина). Опішне: Українське народознавство, 1993. 280 с., іл.

РБС – Русско-белорусский словарь / под. ред. чл. АН БССР Я. Коласа, К. Крапивы, П. Глебки. Москва: Госиздат. иностр. и нац. словарей, 1953. 787 с.

РІК – Разновидности марцепанн и ганнусковой горелки: кулінарні рецепти із зб-ки стародубського полковника Івана Кулябки, серед. XVIII ст., за публ. Киев. старина, 1883. Т. 7. 781 с.

РУС-1924 – Російсько-український словник: В 4-х т. / за ред. А. Кримського
URL: https://r2u.org.ua/html/krym_details.html.

РЧС – Влчек И. Русско-чешский словарь. Москва: Русский язык, 1985. 775 с.

Сабадош – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського р-ну. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.

СдрЯ – Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) / гл. ред. чл.-кор. АН СССР Р. И. Аванесов. Москва: Русский язык, 1988. Т. 1 – 4.

Синоніма – Синоніма славеноросская. «Лексис» Лаврентія Зизанія. «Синоніма славеноросская» / підг. текстів і пам'яток і вступ. стаття В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1964. С. 91 – 172.

СІС – Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія», 1974. 776 с.

СЛЛ – Славинецький Є. Лексикон латинський. Славинецький Є. Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон славено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підг. до друку В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1973. С. 59 – 420.

СЛРЯ XVIII – Словарь русского языка XVIII века. АН СССР, Ин-т рус. яз.: [Редкол. Ю. С. Сорокин и др.] Ленинград: Наука, Ленинград. отд-ление, 1984 – 1992. Вып. 1 – 22.

Срезневський – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. СПб., 1893 – 1912. Т. 1 – 3.

СРНГ – Словарь русских народных говоров. Москва; Ленинград: Наука, 1965 – 2007. Вып. 1 – 40.

СРЯ XI-XVII – Словарь русского языка XI – XVII вв. Москва: Наука, 1975 – 2015. Вып. 1 – 30.

СС – Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков) / Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Городес и др.; Славян. ин-т Акад. наук Чеш. Респ., Ин-т славяноведения и балканистики РАН; под ред. Р. М. Цейтлин. 2-е изд., стер. Москва: Русский язык, 1999. 842 с.

ССинУМ – Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наукова думка, 1999 – 2000.

ССРЛЯ XVII – Словарь современного русского литературного языка. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1948 – 1965. Т. 1 – 17.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2 т. Київ: Наукова думка, 1977 – 1978. Т. 1 – 2.

СТСум – Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2009, 832 с.

СУГО – Словник українських говорів Одещини / О. І. Бондар. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 222 с.

СУМ – Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 1 – 11.

СУМ XVI – XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1994 – 2017. Вип. 1 – 17.

СХРС – Толстой И. И. Сербско-хорватско-русский словарь. Москва, 1958. 386 с.

СЦОТ – Пуряєва Н. В. Словник церковно-обрядової термінології. Львів: Свічадо, 2001. 156 с.

ТМ – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: У 2-х кн. / підг. вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ – Нью-Йорк, 2002 .

- ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Мінск: Выд-ва АН БССР: Навука і тэхніка, 1977 – 1984. Т. 1 – 5. **Турчин** – Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині. Львів: Українська академія друкарства, 2011. 384 с.
- УКЗС** – Українська кухня від Заходу до Сходу / авт.-уклад. О. А. Альхабаш. Харків: Аргумент Принт, 2012. 25 с.
- Уманець** – Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. Львів, 1893 – 1894. Т. 1 – 2.
- УМЕ** – Онацький Є. Українська Мала Енциклопедія: В 16 кн.: У 8-ми т. Буенос-Айрес: Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1960.
- УРС** – Українсько-російський словник: У 6 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; гол. ред. І. М. Кириченко. Київ: Вид-во АН УРСР, 1953 – 1963.
- Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс, 1964 – 1973. Т. 1 – 4.
- Халимоненко** – Халимоненко Г. І. Тюркська лексична скиба українського словника. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. Ч. 1. 363 с.
- Цвек** – Цвек Д. Я. Солодке печиво. Львів: Каменярь, 1988. 126 с.
- Чабаненко** – Чабаненко В. А. Словник говірок нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя: Запорізький держуніверситет, 1992. Т. III. 303 с.
- Шило** – Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник. Львів, Нью-Йорк: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. 288 с.
- ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков / под ред. О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 1974 – 2014. Вып. 1 – 39.
- Br** – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa: WP, 1957. – 806 s.
- ESJP**– Machek V. Etimologický slovník jazyka českého / V. Machek. Praha: ČSAV, 1968. 866 s.
- Maxim** – Maximowicz J. Dictionarum Latino-Slavorum (1718–1724) / Joannis Maximowicz; фотопередрук і передм. О. Горбача. Рим: [s.n.], 1991. Ч. 1. 950

c.; Ч. 2. С. 951 – 1426 (Opera Graeco-Catholicae Academiae Theologicae Leopolitanae; Vol. 81).

SJP – Słownik języka polskiego. Red. nacz. W. Doroszewski. Warszawa: PAN, 1958 – 1968. T. 1 – 10.

Gazeta.ua – URL: https://gazeta.ua/articles/real-estate/_vidi-kuhonnih-nozhiv-ak-pravilno-vikoristovuvati-ta-doglyadati-foto/564593

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

алт. — алтайська	зб. — слово, що позначає збірне поняття
англ. — англійська	зменш. — зменшене
араб. — арабська мова	зменш.-пестл. — зменшено-пестливе
бр. — білоруська мова	іст. — історичне
бойків. — бойківські	і т. ін. — і таке інше
болг.— болгарська мова	іт. — італійська мова
буков. — буковинські	кирг. — киргизька
вл. — верхньолужицька	лат. — латинська мова
гр. — грецька мова	лит. — литовська мова
гуцул. — гуцульські	лемк. — лемківський
давньоукр. — давньоукраїнська	лит. — литовська
діал. — діалектне слово	наддністр. — наддністрянський
див. — дивіться	нім. — німецька мова
др. — давньоруська мова	одн. — однина
житомир. — житомирські	ор. — орудний
закарпат. — закарпатські	перен. — переносне значення
заст. — застаріле слово	перс. — перська мова
зах. — західні	поділ. — подільські
зах.-поліс. — західно-поліські	пол. — польська мова

полаб. – полабська

поліс. – поліські

пор. – порівняйте

псл. – праслов'янська

розм. – слово, що належить до
розмовного стилю

рідк. – рідко

р. – російська

рум. – румунська

серб. – сербська

слвц. – словацька

слн. – словенська

ст. – стара

староукр. – староукраїнська

стп. – старопольська

стсл. – старослов'янська мова

суф. – суфікс

схв. – сербохорватська мова

тат. – татарська

телеут. – телеутська

тур. – турецька

тюрк. – тюркські

угор. – угорська мова

укр. – українська мова

фр. – французька мова

цсл. – церковнослов'янська мова

ч. – чеська мова

чол. р. – чоловічий рід

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЛСГ – лексико-семантична група

ЛСМГ – лексико-семантична мікрогрупа

ЛСПГ – лексико-семантична підгрупа

Вступ

Словниковий склад мови завжди був тісно пов'язаний із різними сферами суспільного життя: історією культури, науки, процесу виробництва, побуту. З появою нових речей, понять, структур з'являються й нові слова на їх позначення або нові відтінки значень у словах, що вже існують. Саме на лексико-семантичному рівні відбувається безперервний розвиток словникового складу мови, йому притаманне постійне поповнення новими одиницями та втрата застарілих, а також багатство і неоднорідність складу лексики, яка допомагає в процесі спілкування представникам різних соціальних груп, професійних і територіальних об'єднань [83, с. 5].

Для сучасної мовознавчої науки актуальним залишається вивчення історії словникового складу мови. Досягти цього можна завдяки повноцінному дослідженню всіх лексичних шарів мови в синхронній і діяхронній площинах.

У східнослов'янському мовознавстві початок формування сучасної історичної лексикології як окремої галузі пов'язують із дослідженнями Ф.П. Філіна, О.О. Потебні, Л.В. Щерби та публікаціями В.В. Виноградова, О.С. Ахманової.

Дослідженню тематичних парадигм у словниковому складі української мови сприяє опрацювання текстів писемних пам'яток, які були видані в наш час. Аналізуючи пам'ятки, ми відтворюємо не лише мовну картину певного часу, а й загальну панораму життя своїх предків, рівень їхнього матеріального та духовного розвитку, людського мислення. Слід зазначити, що вони лише частково допомагають реконструювати мовні явища. Різні шари лексики української мови за матеріалами пам'яток досліджували А.А. Бурячок, Л.М. Полюга, В.В. Німчук, М.Л. Худаш, Л.Л. Гумецька, І.П. Чепіга, Г.В. Войтів, Г.М. Дидик-Меуш, С.А. Яценко.

Значна історико-словникова база української та інших східнослов'янських мов була відображена у виданнях: «Історія української мови. Лексика і фразеологія», «Історія української мови. Хрестоматія X – XIII ст.»

В.В. Німчука, «Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.», «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» (СУМ XVI–XVII)», «Історичний словник українського язика» за ред. Є. Тимченка (ІСУМ), «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.» Є. Тимченка (ТМ). Публікація давніх текстів в академічній серії «Пам'ятки української мови» відіграє важливу роль для діахронних досліджень словникового складу мови. Серед них особливу увагу слід звернути на роботи староукраїнських лексикографів Лаврентія Зизанія, Памва Беринди, Єпіфанія Славинецького, Арсенія Корецького-Сатановського [259, с. 16]. Значний матеріал зібрано у фондах картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (КСУМ XVI – першої половини XVII ст.). Нові видання писемних пам'яток, такі як «Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року» (2001), «Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.» (2004), «Луцька замкова книга 1560– 1561 рр.» (2013), «Акти Полтавського полкового суду 1668 – 1740 рр.» (2017) доповнюють історію української лексики новими матеріалами, допомагають глибше осмислити загальні закономірності розвитку мови в цілому, визначити специфіку кожної групи слів. Дослідники вказують на особливе значення XVI ст. як періоду, коли відбувалося становлення української мови, і тому пам'ятки писемності цього часу мають велике значення для її дослідження. Вони зазначають, що для вивчення історії мови важливою є можливість опрацювати давні тексти, до яких належать і сотні давніх канцелярських актових книг. Саме в цих пам'ятках збережено зразки тогочасної мови [109, с. 64].

Словниковий склад на певних етапах історії української мови досить детально опрацьовано в дисертаціях, які були присвячені вивченню окремих семантичних груп. Серед них варті уваги роботи: О.Ю. Малюк, що присвячена систематологічному та культурологічному аспектам номінації посуду в сучасній українській мові (на матеріалі назв реалій побутово-виробничого призначення) [116], Ю.В. Осінчука – про історію богослужбово-

обрядової лексики української мови [164], Н.В. Пуряєвої – про формування української церковно-обрядової термінології (назв богослужебних предметів) [189], Н. Й. П'яст – про формування тематичної групи «назви посуду» в сучасній українській літературній мові [174], Т.Г. Файчук – з історії біологічної та медичної лексики в лікарських порадиниках XVI – XVIII ст. [230], С. А. Яценка – про назви продуктів харчування, страв, напоїв в українській мові XIV – XVII ст. [260]. В окремих монографічних дослідженнях узагальнено спостереження щодо формування українських лексичних підсистем, зокрема на певних часових зрізах – це праці А.А. Бурячка – про назви спорідненості й свояцтва в українській мові [18], В.О. Винника – про назви одиниць виміру і ваги [21], М.А. Жовтобрюха – про мову періодици XIX – поч. XX ст. [68], А.А. Москаленка – про українську лексику I п. XIX ст. [130], О.Г. Муромцевої – про лексичний склад літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. [137], В. В. Німчука – про давньоруську спадщину в лексиці української мови [156], Л.М. Полюги – про українську абстрактну лексику XIV – I п. XVII ст. [182], Л.В. Туровської – про назви військових звань та посад в Україні [223], М.Л. Худаша – про лексику ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. [237], А.Є. Іншакова – про дослідження колірної лексики в мовознавстві [79], І.Є. Іншакової – про формування одоративної лексики в українській мові [80].

Результативними є дослідження окремих груп діалектної лексики, зокрема Я.Ю. Вакалюк – про назви посуду і кухонного начиння в говірках Прикарпаття [19], В.Ю. Дроботенко – про лексику сімейних обрядів у говірках Донеччини [62], З.Г. Ганудель – про посуд і кухонне начиння в говорах українців Східної Словаччини [31], П. Ю. Гриценка – з проблем ареального варіювання лексики, зокрема про діалектну лексику з конкретним значенням [46], Е.Д. Гоци – про назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах [40], А.С. Зеленька – про типологію структурно-семантичної організації побутово-виробничої лексики на діалектному

матеріалі [72], Г.І. Мартинової – про побутову лексику правобережної Черкащини [119], С.Е. Панцьо – про похідні номени групи «посуд і кухонне начиння» в лемківському говорі [173], Р.Л. Сердеги – про лексику традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини [201], Л.С. Спанатій – про гончарну лексику в говорах української мови [213], М.М. Ткачук – про ботанічну лексику говірок Чорнобильської зони [219], Л.Л. Ура – про назви їжі й кухонного начиння в південних ужансько-латорицьких угорських говірках Закарпатської області [229].

Поява нових речей у побуті міських та сільських жителів зумовлювала певні зміни в системі побутової лексики української мови. Оскільки зазначена група лексики – один із найдавніших шарів слов'янської лексики, який бере початок іще з праслов'янського періоду, це спонукає дослідити закономірності становлення й розвитку зазначеної мікросистеми на тлі інших систем української мови.

Різні види посуду та меблів – невід'ємний складник традиційної матеріальної культури будь-якого розвиненого народу. Ці побутові реалії відомі й іншим європейським народам, вони відображають народний побут, умови ведення господарства, уподобання. На матеріалах лексикографічних джерел, художньої літератури, досліджень учених різних галузей знань (етнографів, мовознавців, істориків) проводилося поетапне вивчення процесів появи, формування й функціонування цілої низки груп побутової лексики. Насамперед це назви різних видів посуду для приготування, зберігання й подавання страв та продуктів харчування, а також назви видів меблів. Слід зазначити, що саме етнографи першими звернули увагу на ці групи лексики, і лише пізніше до процесу вивчення назв різновидів посуду та хатніх меблів долучилися лінгвісти. Це свідчить про актуальність нашого дослідження.

Актуальність теми зумовлена тим, що лексика на позначення назв посуду та особливо назв меблів в українській мові, попри періодичний інтерес дослідників, до сьогодні не ставала об'єктом системного

діахронічного вивчення. Ця лексико-семантична група дає безпосереднє уявлення про форми господарювання, побуту, історію матеріальної та духовної культури народу, а це доповнює проблематику етно- та культурної ідентичності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах планових тем відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України «Дослідження структурних рівнів української мови в діахронії».

Мета роботи – комплексний лінгвістичний аналіз назв посуду, столового начиння та меблів як важливого складника всієї лексики української мови, історії її формування та розвитку на різних етапах розвитку мови (з XII до початку XXI ст.).

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- виявити та класифікувати назви посуду, столового начиння та меблів і похідні від них утворення в пам'ятках української мови;
- розглянути співвідношення власне українських і запозичених назв у межах досліджуваної групи слів;
- установити причини появи фонетико-графічних, словотвірних, лексико-семантичних варіантів досліджуваних номенів;
- визначити словотвірні особливості та типи похідних лексем, поширених у відповідних лексико-семантичних групах;
- проаналізувати семантику лексем на різних історичних етапах, спираючись на факти їх функціонування в писемних пам'ятках та матеріалах історичних словників;
- установити наявність аналізованих лексем у сучасній українській мові та діалектах, вказати на збережені, втрачені, новозасвоєні одиниці, порівняти динаміку семантики та функціонування в літературній мові та територіальних діалектах.

Об'єктом дослідження є назви посуду, який слугував для приготування, подавання та зберігання продуктів харчування, та назви меблів. Проаналізовано 654 назви.

Предметом дослідження є походження, словотвірна структура, лексичні та семантичні процеси, що зумовили історичний розвиток досліджуваних лексем української мови.

Джерельною базою дослідження слугували опубліковані пам'ятки XII – XVIII ст., зокрема лексикони вітчизняних лінгвістів середньоукраїнського періоду, тексти, видані впродовж останніх років, які стали об'єктом опрацювань сучасними лінгвістами вперше, історичні словники української мови («Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» Є. Тимченка, «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.», «Словарь української мови» Б. Грінченка, «Словник української мови» П. Білецького-Носенка, Словник української мови в 11-ти томах). Початковий реєстр номенів встановлено з використанням етимологічних словників слов'янських мов, фіксації в найдавніших джерелах перевірено за словниками старослов'янської та давньоруської мов («Словарь старославянского языка IX – XI века», «Материалы для словаря древнерусского языка» І.І.Срезневського, «Словарь древнерусского языка XI – XIV в.в.» тощо). Було залучено лексеми, зафіксовані в діалектних словниках, етнографічних джерелах, спеціальній літературі з кулінарії та технології приготування їжі.

Для порівняння використано матеріали досліджень із білоруської, частково російської, подекуди польської та латинської мов. Це дало змогу простежити процеси мовної взаємодії та її наслідки.

Методи дослідження вибрано відповідно до завдань і спрямованості роботи. *Порівняльно-історичний*: для визначення етимології досліджуваної лексики, встановлення еволюційних змін і закономірностей розвитку семантики конкретних лексичних одиниць;

методика внутрішньої реконструкції як прийом порівняльно-історичного методу передбачає відтворення цілісної історії досліджуваних лексем;

методику зовнішньої реконструкції застосовуємо для встановлення спільного й відмінного у функціюванні досліджуваних номенів у споріднених слов'янських мовах;

описовий метод застосуємо при встановленні системних зв'язків між одиницями ЛСГ, а саме синтагматичних і парадигматичних зв'язків;

Свідчення й висновки *лінгвогеографії* залучено до аналізу під час виявлення функціювання слів у сучасних діалектах;

Елементи *статистичного методу* (кількісні підрахунки) увиразнюють картину становлення окремих ЛСГ.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є першим цілісним розглядом історичної динаміки конкретної лексики, а саме ЛСГ назв посуду, столового начиння й меблів в українській мові. Уперше зроблено спробу дослідити та систематизувати лексику на позначення посуду, столового начиння й меблів в українській мові від праслов'янського періоду до XXI ст., узагальнити спостереження щодо способів і шляхів поповнення зазначеного лексичного фонду.

Робота надає новий емпіричний матеріал також для історичного словотвору української мови.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що висновки, зроблені на основі спостережень за етапами формування та розвитку назв посуду, столового начиння та меблів, істотно доповняють попередні дослідження про історію української лексики. Ідеться про внесок у розвиток структурних методів вивчення лексичного складу мови. Матеріали дисертації можуть бути використані для подальшого дослідження актуальних питань історичної лексикології, інших термінологічних систем, які є суміжними із зазначеною вище.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані для написання синтетичних праць з історії української побутової лексики, зокрема назв посуду, столового начиння та меблів; для викладання курсів «Історія української мови», «Українська діалектологія» та «Сучасна українська літературна мова» (розділ «Лексикологія»), для розроблення спецкурсів з історії української мови у вищих навчальних закладах; для укладання історичного, етимологічного та інших словників української мови.

Апробація результатів дослідження.

Основні результати дисертації апробовано на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Наука і освіта 2005» (Дніпропетровськ, 2005), Міжнародній науковій конференції «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2015), Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів: граматика і поетика текстових структур» (2018), Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми науки і освіти APSE – 2019» (Будапешт, 2019), Міжнародній науковій конференції «Гуманітарні та соціальні науки в епоху глобалізації – 2020» (Будапешт, 2020).

Публікації. Положення дисертації представлено у дев'яти одноосібних публікаціях автора, а саме:

- п'ять статей в українських фахових виданнях, затверджених ДАКом України;
- три статті в закордонних періодичних виданнях: дві з них в іноземному виданні, наявному в переліку наукометричних баз – «Index Copernicus», «Google Scholar»;
- тези в збірнику матеріалів конференції.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з узагальненнями до них, висновків, списку використаної літератури (269 позиції), списку використаних джерел (109 позицій) та їхніх умовних позначень, списку скорочень назв мов, наріч і діалектів, покажчика

аналізованих слів і словосполучень та додатків. Повний обсяг дисертації – 292 сторінки, основного тексту – 234 сторінки.

РОЗДІЛ 1. НАЗВИ ПОСУДУ, СТОЛОВОГО НАЧИННЯ ТА МЕБЛІВ ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНОЛОГІЧНОГО ТА ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Лінгвістична проблематика історичної лексикології

Словниковий склад мови становить упорядковану, організовану певним чином лінгвальну величину. Вона є найменш консервативним елементом мовної системи, оскільки найшвидше реагує та відображає всі зміни, що відбуваються в суспільстві: поява нових предметів, виникнення нових понять, які спонукають до утворення нових назв чи зміни в лексичному значенні слова, обмеження у вживанні чи втрата застарілих слів. Про роль динаміки та статичності в мові йшлося в роботах представників Казанської лінгвістичної школи – М.В. Крушевського та Бодуена де Куртене [10, с. 387]. У різні часи цю думку підтримали та розвинули інші мовознавці [71, с. 131; 202, с. 197; 92, с. 186]. Українські лінгвісти досліджували питання змінності на сучасному лексичному рівні [90, с. 6–7; 138, с. 8–9].

Мова конкретного часового відрізка не є чимось застиглим, це окрема ланка в загальному ланцюжку змін, що відбуваються в ній постійно.

Проте постійні зміни в словниковому складі мови не впливають суттєво на її стабільність. Можна простежити протягом тривалого часу за певною групою слів, яка залишається незмінною. До того ж лексика на позначення віджилих понять та явищ не відразу зникає з мови, а функціонує ще певний час (інколи досить тривалий). При цьому вона може набувати іншого стилістичного значення або помітно переосмислюватися. Науковці доводять, що такі слова ще довго можуть залишатися в пасивному запасі певної частини мовців [83, с. 5].

Лексичний склад мови можна досліджувати під різними кутами зору: синхронним, діахронним, порівняльним. Відповідно сучасні лінгвісти виділяють синхронну, або описову, лексикологію, історичну лексикологію та порівняльну лексикологію [232, с. 12].

Історична лексикологія досліджує шляхи розвитку окремих слів, певні фрагменти лексичної системи мови, вплив на динаміку мови мовних та позамовних (екстралінгвальних) чинників, ключові слова на різних історичних етапах розвитку мови і суспільства, запозичення, зміни значення слів та їх деетимологізацію тощо [225, с. 304].

Інші дослідники вказують, що історична лексикологія вивчає закономірності формування, розвитку й оновлення мови від найдавніших часів і до сучасного етапу. Вивчення історії слів, формування і розвитку окремих груп лексики, словникового складу в цілому, історичних змін у лексиці, встановлення таких причин є основними завданнями історичної лексикології [232, с. 12].

Важливо, що історична лексикологія розглядає історію слів у зв'язку з історією позначуваних ними предметів, понять, інститутів. Залежно від мети досліджують або динаміку словникового складу (чи його ділянки) або статично описують зріз певного історичного стану мови. Розрізняють семасіологічні (вивчають зміни значень слова чи групи слів) або ономасіологічні дослідження (зміна способу найменування об'єкта) (106, с. 260).

Останнім часом увагу мовознавців привертають різні напрями, пов'язані з вивченням історії лексичного складу мови, «дослідження еволюційних змін мови та постання її сучасного стану внаслідок численних формальних, семантичних і функційних перетворень структурних елементів від давніх часів до сьогодення» [48, с. 4]. В основу таких досліджень можуть бути покладені різні прийоми та методи.

На думку вчених, історія словникового складу української мови (історична лексикологія) хоч і привертала увагу окремих дослідників, але остаточно сформувалася як окрема галузь лінгвістичної науки лише в другій половині XX ст. [157, с. 4, 184, с. 16].

На початку XIX ст. з'явилися українські публікації про історію окремих слів, серед них етюди з історії слова І.Р. Мартоса, П.П. Білецького-

Носенка. Важливе значення для дослідження окремих тематичних груп лексики української мови мали роботи О.О. Потебні, що стали підґрунтям для формування історичної лексикології.

За хронологією, пріоритетністю та ступенем опрацьованості саме історична лексикологія посідає чільне місце в діяхронному мовознавстві. Питання історії та етимології окремих слів розглядали П.О. Бузук, Б.В. Кобилянський; тематичні групи лексики – Л.А. Булаховський, А.А. Бурячок, В.О. Винник, М.П. Кочерган; В.В. Німчук провів ширші дослідження української лексики за семантичними полями. І. К. Білодід, А. А. Москаленко, В. Т. Коломієць, Л. С. Паламарчук вивчали розвиток української лексики радянського періоду, історію лексики літературної мови досліджували Л. А. Булаховський, А. І. Генсьорський, М. Л. Худаш, Ф. Є. Ткач, П. Д. Тимошенко, А. А. Москаленко, Л. Л. Гумецька, В. Й. Горобець; історію української термінології - Н. А. Москаленко, Т. І. Панько; лексичні запозичення – І. В. Шаровольський, Д. І. Шелудько, О. Т. Горбач, Й. О. Дзендзелівський, Г. П. Їжакевич, П. М. Лизанець, С. В. Семчинський [225, с. 303–304].

Дослідження історичної лексикології проводили за різними напрямками.

Зокрема, вивчали історію окремих слів або тематичних груп лексики: номінації людини, пов'язані з її соціальним життям (А. А. Бурячок [18], Д. Г. Гринчишин [42, 43], Н. Л. Осташ [168], О. В. Кровицька [100, 101, 102], Т. Б. Пиц [176]); побутову лексику (І. Й. Ощипо [171, 172], В. Й. Горобець [35, 37], Н.Л. Осташ [167, 168, 169] – господарські речі; Л. І. Батюк [5], Г. М. Миронова [125, 126], Г. В. Войтів [24, 25, 26, 27], Н. О. Яценко [256, 257], С. П. Гриценко [49] – назви одягу, взуття; І. П. Чепіга [243], В. І. Невоїт [151], О. А. Крижко [98], С. А. Яценко [259], С. П. Гриценко [50], – назви, пов'язані з харчуванням; Н. П'яст [174], Е. Д. Гоца [40], В. П. Різник [191], Д. А. Ігнатенко [77], Л. Ур [229], Л. Науменко [147, 148, 149, 150] – назви посуду; Т. В. Олещук [162], Г. М. Дидик-Меуш [53, 54, 56], С. П. Руда [193], Т. Г. Файчук [230], О. Ф. Миголінець [123] – медичну лексику;

І. Б. Царалунга [239], Р. О. Гринько [45], Д. А. Ігнатенко, [76, 77], І. В. Муляр [131, 132, 133, 134] – житло, інтер'єр та меблі); навколишній світ – І. В. Сабадош [197], П. П. Чучка [248], О. З. Слободзяник [206], Г. М. Наєнко [141]; назви кольорів (А. П. Критенко [99], В. Й. Горобець [33], М. І. Чікало [246], І. Є. Іншакова [80]); лексику ділової сфери (М. Л. Худаш [237], М. Я. Брицин [13]); лексику, пов'язану з матеріальною діяльністю людини (Г. І. Халимоненко [235], Л. В. Мурашко [135], Я. П. Яременко [255], Л. В. Туровська [223], О. Ю. Зелінська [73]), з духовною сферою (О. М. Миронюк [127], С. В. Бібла [7], Н. В. Пуряєва [188], Ю. В. Осінчук [163, 164, 165, 166], Н. В. Піддубна [177]), лексику, пов'язану з інтелектуальною сферою людської діяльності (Г. М. Наєнко [141, 143, 144], Т. В. Баймут [4], Д. Б. Якимович-Чапран [254], З. Й. Куньч [105], Д. П. Кирик [87, 87, 89], Л. М. Полюга [180, 181, 182], І. В. Черевко [244, 245]).

О. В. Прискока звертає увагу на той факт, що набуває актуальності напрям, пов'язаний із вивченням історії словникового складу мови за давніми писемними пам'ятками. Автор зазначає, що такий підхід характерний для всього слов'янського мовознавства, українське, польське, білоруське та російське має найбільш розвинену історико-лексикологічну галузь [185, с. 16]. Також він указує, що досить стисло в довідковій літературі подано інформацію про зв'язок історичної лексикології з етимологією. Дослідник вважає за доцільне розглядати розвиток історичної лексикології української мови в загальнослов'янському контексті.

Він також докладно аналізує шляхи розвитку історичної лексикології української мови кінця XIX – середини XX ст. Йдеться про два шляхи розвитку українського мовознавства, один із яких пов'язаний із вивченням історії певної тематичної групи слів в українській мові [184, с. 680–689].

Чимало праць присвячено ролі запозичень у розвитку української мови на різних історичних етапах. Перше місце посідають різнопланові праці про взаємовпливи польської та східнослов'янських мов – української, російської та білоруської. У цьому контексті слід згадати такі імена: В. М. Русанівський

[194, 195, 196], Л. Л. Гумецька [51], Н. П. Романова [192], Д. В. Костюк [95], Д. В. Будняк [14], І. Б. Царалунга [240]. Питання про роль польської мови в процесі запозичення українською окремих елементів, аналіз пам'яток та зворотний процес впливу також ставали предметом вивчення [199, 263, 265, 267, 209, 210, 211, 212].

С. П. Гриценко розглядає вплив іншомовної лексики на розвиток української мови конкретного періоду (XVI–XVII ст.), покликається на думку І. Бодуена де Куртене про періодичні зміни в розвитку мови, які приводять до її подальшого розвитку [48, с. 4]. Автор дійшла висновку, що проведені спостереження дають підстави константувати відчутну динаміку лексикону в межах зазначеного історичного періоду. Пам'ятки – компонент, який лише частково допомагає відтворити структуру мови, що можна пояснити ситуативним характером їх створення. Водночас вона зазначає, що саме вичерпне охоплення матеріалів писемних пам'яток може сприяти глибокому пізнанню розвитку лексикону української мови [48, с. 5].

Подекуди складно чітко визначити шляхи запозичень в українську мову певної групи лексем, що утворюють тематичні та лексико-семантичні групи назв предметів повсякденного вжитку. Сучасні українські дослідники активізували вивчення закономірностей походження і творення згаданих лексико-семантичних груп, зокрема назв меблів.

Окрему групу становлять роботи, присвячені зіставному аналізу семантики тематичних груп лексики в українській та інших слов'янських або неслов'янських мовах [66, 74, 75, 78].

На увагу заслуговують навчальні посібники з історії української мови, зокрема, Наєнко Г. М. Курс лекцій з історії української мови: Вступ, Фонетика (2002), Наєнко Г. М., Суховій О. О. Історія української мови: практикум з фонетики й фонології (2017). Це сприяє поширенню останніх результатів досягнень академічної науки і подальшому розвитку діяхронного напрямку вивчення української мови [142, 145].

1.2. Вивчення назв посуду, столового начиння та меблів крізь призму етнографічних досліджень

Ці матеріали використовуємо періодично.

В умовах культурно-національного відродження українського народу посилюється інтерес науковців до вивчення різних галузей матеріальної культури (зокрема побуту та його елементів). Останнім часом дедалі частіше лексикологічні дослідження збагачуються етнолінгвістичним підходом.

Предметом досліджень стають також назви посуду, його різновидів та сфер застосування.

Ранні розвідки з етнографії відбивали історичні умови життя українського народу, містили правдиві описи окремих елементів матеріальної культури [33, с. 40]. Слід зазначити, що вони подавали опис житла українців, тогочасних меблів, костюмів різних верств населення, але надавали замало інформації про посуд та використання його різновидів на той час.

До перших етнографічних описів належить праця Я.М. Марковича «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях...» (XVIII ст). Автор наводить розмаїті відомості з етнографії українців, що переважно були його особистими спостереженнями. У роботі подано всебічну культурно-побутову інформацію: походження українського народу, його мова, матеріальна культура (мистецтво, освіта, звичаї, обряди...) [118].

Цінні етнографічні розвідки з'являються в XIX ст. Заслужовують на особливу увагу етнографічні описи П. Чубинського, які зібрано у двотомному виданні «Мудрість віків» [247]. Етнограф зафіксував назви посуду, який використовували для подавання їжі або напоїв.

Свій внесок у розвиток етнографічних досліджень зробило Російське географічне товариство. Воно вперше розробило і поширило по всій території Російської імперії етнографічну програму, яка охоплювала опис основних складників культури. Завдяки цьому отримано значну кількість відповідей, зокрема і з України. Слід зазначити, що чимало місця в зібраних

матеріалах займали відомості про житло, його частини, про народну кулінарію українців; менше інформації було про домашнє начиння. В описах весільного обряду натрапляємо на окремі назви хатнього начиння: посуду для вживання напоїв та окремі назви посуду для подавання страв [115].

Основною метою Комісії для опису губерній Київського навчального округу, як і Російського географічного товариства, було дослідження п'яти українських областей у сільськогосподарському, промисловому та передусім в етнографічному аспектах. Питання домашнього побуту українських селян стали предметом вивчення у фундаментальному дослідженні Д. П. Журавського «Статистичний опис Київської губернії» у спеціальному етнографічному розділі «Про домашній побут сільських класів» [33].

Етнографічні матеріали, у яких йдеться про назви посуду, друкували в різних історико-літературних журналах, газетах та спеціальних етнографічних виданнях – «Киевская старина», «Живая старина» та статистичних збірниках.

Досить детальний опис українського гончарства подає етнограф Хв. Вовк (Ф. Волков) у роботі «Студії з української етнографії та антропології», яка вийшла друком у Празі в 1926 році, у розділі «Етнографічні особливості українського народу» [23]. Він наголошує на значному розвитку українського гончарства порівняно з російським того періоду. Також автор подає не лише назви глиняного посуду, а й поділяє їх на тематичні групи, пояснюючи призначення окремих видів. Це відрізняло дослідницьку роботу Хв. Вовка від праць його попередників.

В етнографічних працях до ХХ ст. автори прагнули в описовій формі подати інформацію про наявність та використання різних видів посуду як елементу побутової культури українців цього періоду. Ці дослідження не мали систематичного характеру, а були лише першими спробами зібрати якомога більше матеріалу, показати самотність української культури і містили лише окремі згадки про різновиди посуду.

Деякі матеріали про хатній посуд знаходимо в дослідженнях О. Воропая «Звичаї нашого народу» (Мюнхен, 1958). Робота складається з чотирьох частин відповідно до кожної пори року. У I томі автор описує обряди, пов'язані із зимою та весною. II том містить розділи «Літо» та «Осінь». Звичайно, він значну увагу приділяє описові різних обрядів, що пов'язані з календарним циклом, детально описує сам процес. Virізняє дослідження О. Воропая [29] й те, що він часто проводить паралелі з іншими слов'янськими народами зі сходу і заходу, у яких були зафіксовані подібні звичаї.

До найдокладніших досліджень українського побуту в ХХ ст. можна віднести працю В. Маланчук, яка на багатому фактичному матеріалі розглядає історичні зміни в інтер'єрі українського народного житла. Описуючи внутрішнє наповнення української хати, авторка паралельно подає й назви посуду (подекуди пояснюючи його призначення), характерного для різних регіонів України. Вона вказує на наявність ужиткового посуду та використання керамічних виробів, які вражали високою художньою майстерністю. У роботі детально описано місце зберігання різних видів посуду в інтер'єрі української хати [115].

Системністю викладу virізняється ілюстрований етнографічний довідник «Українська минувшина», що був надрукований у 1993 році, де вміщено розділ «Господарське начиння» (Т. Тентюк) [224, с.71–76]. Поміж усім розмаїттям виокремлено два основні його типи: хатній та дорожній. Автор виділяє різні види начиння: подає детальний опис матеріалу, з якого його виготовляли, пише про форми, варіанти назв та можливі території поширення відповідних артефактів. Цінним, на нашу думку, є те, що в довіднику подано замальовки окремих видів посуду. У короткому вступі акцентовано увагу на застосуванні саме глиняного начиння, а також плетених з лози, солом'яних та кам'яних ємностей. Великою популярністю

користувалося й дерев'яне начиння, особливо на заході України. Матеріали стосуються періоду XIX – XX ст.

Відомий науковець В. Скуратівський, досліджуючи народні традиції українців, насамперед Житомирщини, у книгах «Погостини», «Святвечір» та в розвідці «Русалії» приділяє значну увагу різним етнографічним матеріалам. Також автор згадує і назви окремих видів хатнього посуду, інколи вказує й на матеріал виготовлення, але частіше на його призначення. Тут засвідчено й окремі назви тогочасних меблів. Подекуди, окрім конкретних, були зафіксовані загальні назви на зразок «глиняний посуд». Більшість згадуваних лексем не є загальноновживаними в сучасній українській мові, проте з контексту ми розуміємо їхнє призначення [205].

Колективна праця «Українська народність: нариси соціально-економічної і етно-політичної історії» (1990) була етапною у вітчизняній науці. У восьмому розділі «Формування і розвиток культури української народності», у підрозділі 2 «Матеріальна культура українського народу в період формування капіталістичного укладу (II половина XVII – XVIII ст.)» Т. Іванова зазначає, що в українців у II пол. XVII – XVIII ст. переважав керамічний посуд, хоч в І. Котляревського згадано «кленові талерки» [226, с. 262]. На сторінках, де описано сімейні звичаї та обряди, подано назви кухонного посуду, який використовували під час проведення цих обрядів, наприклад, горщик із кашею. О. Дзюба (автор розділу восьмого, підрозділу 1 «Становлення і розвиток матеріальної культури української народності (XVI – середина XVII)») пише, що в цей період розвиток гончарного ремесла на українських землях позначився на різноманітності видів і форм кухонного полив'яного та простого посуду – мисок, полумисків, горщиків, макітер, глечиків, блюд. Висновок було зроблено на основі документів та літературних творів [226, с. 244]. У розділі 8, підрозділі 4 «Становлення і розвиток художньої культури української народності» авторка, досліджуючи поселення і житло українців цього історичного періоду, звернула увагу на

функціонування нерухомих меблів в інтер'єрі української хати (лави попід стінами, піл) та рухомих (стіл, ослон, скриня та меблі для зберігання посуду – мисники) [226, с. 289].

Результатом співпраці колективу науковців є монографія «Українці: історико-етнографічна монографія» у 2-х книгах (1999 рік). У першій книзі порушено проблеми етнічної самобутності та розселення українців по всьому світу, розглянуто традиційні галузі господарства. Саме крізь призму вивчення українських ремесел і промислів досліджував посуд В. Горленко [228, кн.1, с.292-299]. Так, у розділі «Галузі господарства» у підрозділі «Ремесла і промисли» він звертає увагу на значний попит, яким користувалися легкі дерев'яні та плетені меблі; вироби, що призначалися для зберігання та транспортування господарчих продуктів, їх виготовляли зі стійких щодо вологи коренів. Особливу групу становили вироби-футляри для скляного та керамічного посуду. Дослідник указує на територіальні особливості виготовлення певних груп посуду. У роботі подано фото бондарних та довбаних виробів (шаплики, діжка, ручна ступа, ночви, цеберка, хлібна діжа) кінця ХІХ ст. Вивчаючи історію скловиробництва (гутної справи), В. Горленко вказує на помітне місце цього ремесла на Україні ще із часів Київської Русі, називає території поширення, сорти скла і, що важливо для нашого дослідження, згадує про різноманітний кухонний та винно-горілчаний посуд різних розмірів (в окремих випадках фігурний). При цьому автор використовує його конкретні назви, а не узагальнену назву *посуд*.

Інший автор – О. Пошивайло в статті «Гончарство в системі традиційно-побутової культури українців» детально описує умови розвитку гончарства, посилаючись на свідчення археологічних розкопок. Звертає увагу і на те, що в більшості гончарі виготовляли миски та кухлі винятково з червоної (рудой) глини, столовий посуд могли і фарбувати в червоний колір [228, кн.1, с. 309]. Вивчаючи кухонний інвентар селянської родини в Україні,

він вказує на використання різних матеріалів для його виготовлення: дерево, метал і скло також. Значну увагу в роботі було приділено описові різних видів посуду та появи його нових різновидів. Дослідник стверджує, що асортимент гончарних виробів залежав від змін побутових умов життя людей [228, кн.1, с. 323]. У XIX ст. в побуті міських жителів з'являється фаянсовий посуд.

У другій книзі ідеться про особливості традиційної матеріальної культури. Відомий український етнограф Л. Артюх у розділі «Етнографічні студії традиційної матеріальної культури» не лише подає назви посуду, а й вказує, які саме страви готували в тому чи іншому його різновиді. Подекуди Л. Артюх називає матеріал, із якого виготовлено посуд, інколи уточнює розміри відповідних реалій. Вона вказує на місцевість, поширення видів посуду, на його призначення (для варіння, смаження). Звертає увагу й на територіальні особливості його використання, подає діалектні варіанти назв [228, кн.2, с. 121–139].

У навчальному посібнику «Культура і побут населення України» подано окремі відомості про асортимент посуду на різних історичних етапах розвитку суспільства. Дослідники констатують факт виготовлення дерев'яного кухонного посуду в Україні, особливо на Поліссі та в лісостеповій зоні, описують еволюцію способів оброблення деревини. Досліджуючи розвиток гончарства, фахівці серед керамічних виробів виокремлюють дві групи: побутовий та декоративний посуд, а до другого відносять ще й глиняну дитячу іграшку. У XIX – поч. XX ст., окрім глиняного, поширення набуває і скляний посуд, який на той час поділяли на столовий, кухонний і місткості для зберігання й транспортування харчових продуктів.

Окрему групу становлять історико-етнографічні дослідження, присвячені вивченню певних регіонів України. Передусім це матеріали з питань народознавства на територіях Західної України, які зберегли багато архаїчного. Слід згадати колективні монографії «Бойківщина» [11],

«Гуцульщина» [52] та ін. Так, у першому збірнику автори А. Будзан та К. Матейко в розділі «Господарська діяльність і матеріальна культура» вказували на широке застосування в побуті саме дерев'яного посуду, бо нестача доброякісної глини не сприяла розвитку гончарства. Глиняний посуд на Бойківщину привозили з інших осередків. Ті ж глиняні вироби, які все ж таки виготовляли в цій місцевості, використовували для зберігання рідини, а не приготування їжі. Автори детально описують форму цих посудин, певні їх деталі та вказують на сферу застосування. Окремим пунктом виділено стиль прикрашання посудин.

На початку ХХІ століття було надруковано «Історію української культури» – академічне видання в п'яти томах. У першому томі наголошено на важливій ролі посуду в системі культури будь-якої етноісторичної спільності. Розділ дев'ятий «Київська Русь», підрозділ 15 «Житло» (автор М. Сергєєва) містить на кількох сторінках інформацію про керамічний та дерев'яний посуд, окремі варіанти скляного та металевого. Дослідниця вказує не лише на форму, а подекуди й на розмір, колір скла, подає детальний опис оздоблювальних елементів. Також вона описує умови зберігання та розміщення тих чи інших видів посуду в помешканнях, висуваючи припущення щодо його функціонального призначення [82, І].

Варто додати, що цінним матеріалом для вивчення назв посуду в українській мові є різні посібники з куховарства, збірники рецептів для приготування страв, хоч вони, звичайно, не є етнографічними джерелами. Зокрема, сюди можна віднести книги О. Франко «Практична кухня» із серії «Переписи старої кухні» [234], В. Досяк «Українська кухня» [61], Д. Цвек «Солодке печиво» [241].

Отже, є досить велика кількість праць, у яких зафіксовано українські назви посуду. Вони можуть бути одним із важливих джерел для діяхронних лінгвістичних студій.

1.3. Назви посуду, столового начиння та меблів як об'єкт дослідження істориків мови

Різні аспекти вивчення цієї групи лексики були в полі зору багатьох вчених слов'янського світу, серед них – Ф.П. Філін, Г.Н. Лукіна, В.В. Німчук, В.Й. Горобець, їй присвячено немало дисертаційних досліджень – Е.Д. Гоци, О.Ю. Малюк, Г.І. Мартинової, Н.Й. П'яст, Л.Л. Ур та ін.

Одним з перших проблеми історичної лексикології розглядав російський мовознавець Ф.П. Філін, який досліджував джерела словникового складу мови. Започатковані ним дослідження продовжили пізніше у своїх роботах Д.С. Лихачов, А.С. Львов, О.В. Творогов. Проблемам дослідження етимології певних груп лексики присвятив свої роботи О.Н. Трубачов. Вивчаючи ремісничу термінологію, він розглядав і терміни, що є назвами різних видів посуду як продукту гончарства. Отож предметом його дослідження ставали лексеми для називання глиняного посуду.

В українському мовознавстві ці проблеми одним із перших почав вивчати В.В. Німчук [156]. У його працях висвітлено походження і розвиток пласту давньоруської лексики, історію української лексикографії розглянуто крізь призму детального аналізу українських словників XVI – XVII ст.

Особливе значення має його робота «Давньоруська спадщина в лексиці української мови». У книзі він стисло сформулював теоретичні засади, актуальні для нашого дослідження.

Учений доводить, що лексична система являє собою складний конструкт, сукупність макрогруп лексем із розмитими межами, оскільки лексема може належати до різних макрогруп. З погляду історії виокремлено лексеми й значення, що успадковані з мови, на основі якої вона розвинулася; слова та значення, що виникли внаслідок лексичної й семантичної деривації від успадкованих коренів та основ, семем; прямі лексичні запозичення й кальки [157, с. 7]. Важливими є висновки В.В. Німчука про те, що давньоруська спадщина майже повністю зберігається українською мовою, зокрема периферійними діалектами.

Класичне протиставлення активного й пасивного шару лексики В. В. Німчук доповнив інертним шаром: до нього належать ті одиниці, що, зафіксовані в пам'ятках, можуть за певних умов повертатися до активного вжитку, вживатися як історизми й архаїзми [157, с. 355].

Для збереження лексеми особливе значення має її фонетичний образ, тотожність звукової форми та словотвірна парадигма. Помічено, що лексеми, які не мають опори в словотвірній парадигмі, найчастіше зазнають деформацій чи деструкцій. При цьому найчастотніше вживані слова дуже добре зберігають звукову оболонку.

Що ж до морфологічних змін, то часто суфіксальна деривація не відбиває семантичних змін, а лише увиразнює граматично-родову характеристику лексеми [157, с. 355–357].

Детально В.В. Німчук описав і причини занепаду лексем: утрата денотата, внутрішньої форми й затемнення етимології, усунення омонімії, витіснення слова запозиченням.

Специфічним є розвиток семантики: у лексемі зберігається домінантний елемент, проте змін можуть зазнавати конотації, зміни можуть відбуватися не на всіх територіях, а кардинальні зрушення семантики завжди відбиваються на більших системах: синонімічних, антонімічних парах. Можливі й випадки зміни конкретного значення на абстрактне [157, с. 359 – 360].

Слід зазначити, що побутова лексика до поля зору дослідника не потрапила, лише окремі назви зафіксовано в ілюстративних матеріалах. Професор О. Г. Муромцева присвятила багато праць історії української літературної мови з погляду стилістики. Вивчаючи творчість таких письменників, як А. Свидницький, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, Ю. Федькович, Панас Мирний, вона звертала увагу на використання побутової лексики цими авторами. Дослідниця відзначила традиційне використання Г. Квіткою-Основ'яненком різної тематичної лексики, зокрема й кухонного начиння (*макотерть* та ін.) [138, с. 28]. В іншій статті вона

зазначає: «Назви конкретних побутових предметів виступають об'єктами порівнянь *«все видно, як на тарілці», «в хаті, як в чашечці»*» [139, с. 57]. Досліджуючи стилістичні шари лексики роману А. Свидницького «Люборацькі», О.Г. Муромцева звертає увагу на значне місце в романі зображення селянського побуту. Нагадують про нього нехитрі предмети домашнього вжитку та місце їх розташування: *миски в миснику, ложки в горшку за комином, горшки на полиці* [138, с. 62].

О.Ю. Малюк у дисертації «Систематологічний та культурологічний аспекти номінації посуду в сучасній українській мові (на матеріалі назв реалій побутово-виробничого призначення)» [118] розглядає становлення найменувань посуду сучасної української мови як лексичної парадигми на основі структурно-семантичного та культурологічного підходів. Авторка аналізувала цю лексику за матеріалами «Словника української мови» в 11 томах, діалектних записів, зроблених авторами інших дисертацій та на основі власного фактичного матеріалу. Вона робить висновок про те, що відбувається зближення низки назв з етнографізмами та в досліджуваній підмакроструктурі формується гіпонімія й аналогія в семантиці назв.

Н.Й. П'яст у дисертації «Формування тематичної групи «назви посуду» в сучасній українській літературній мові» [176] дослідила лексеми на позначення посуду, зміст яких співвідноситься з предметами матеріального світу. Авторка дібрала 1050 слів із діалектних словників, етнографічних джерел, спеціальної літератури з кулінарії, технології приготування їжі. Аналіз діалектизмів, архаїзмів, які були першоосновою досліджуваної тематичної групи і становили її ядро, дає уявлення про склад і системні зв'язки тематичної групи «назви посуду». Зібраний матеріал повно охоплює досліджуваний пласт лексики.

У розвідках українських учених, які досліджують історію мови, є обов'язкові покликання на роботи російських колег, що зумовлено наявністю спільних назв (назви посуду) та структурних елементів лексем східних

слов'ян. Особливо це стосується вивчення лексики спільнослов'янського періоду.

Важливу роль у процесі реконструкції історії слова відіграють дослідження лексичного складу сучасних українських говірок. Діалектна лексика в багатьох випадках стає підґрунтям для вивчення та відтворення історії слова. Однією з перших спроб була робота Г.І. Мартинової про подільсько-середньонадніпрянську побутову лексику, ґрунтована на джерелах правобережної Черкащини. Серед різних тематичних груп побутової лексики дослідниця аналізувала лексику на позначення посуду та кухонного начиння [121].

Лексика, пов'язана з кухонним начинням, стала предметом дослідження окремого розділу в дисертації Е.Д. Гоци «Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах» [40]. Авторка наголошує на тому, що місцеве населення українських Карпат використовувало в різні історичні періоди дерев'яний, глиняний, металевий та скляний посуд. Найдоцільнішим вона вважає функціональний принцип класифікації видів посуду, тому в своїй роботі чітко виокремила три його групи: 1) посуд, у якому готують їжу; 2) посуд, з якого споживають їжу; 3) посуд, у якому зберігають їжу та харчові продукти. Е.Д. Гоца не лише відстежує частоту вживання того чи іншого номена в карпатських говірках, а також простежує етимологію слова та наявність його у сучасній мові. Вона підготувала і додала до дисертації лінгвістичний атлас із лінгвогеографічною характеристикою аналізованої лексики.

Е.Д. Гоца вперше представила цю групу побутової лексики регіону з погляду генези, способу і засобів номінації. Авторка дійшла висновку про вживання однакових номенів на позначення назв їжі й кухонного начиння як у карпатських, так і в інших українських діалектах. Значна їх частина є загальнонародними та нормативними в українській літературній мові. Е.Д. Гоца вказує на помітний взаємовплив карпатських українських діалектів та української літературної мови. Зазначає, що поповнення лексики

відбувається через словотворення, метафоричне переосмислення, метонімічне перенесення слів і запозичення з інших мов. До того ж більшість нових номенів утворюється на українському мовному ґрунті за допомогою власних словотворчих засобів, переважно суфіксальним способом. Складені назви менш характерні для номенів на позначення кухонного начиння.

В.П. Різник [193] у дисертації «Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя» вперше комплексно дослідила лексику тематичних груп «Назви їжі» та «Назви кухонного начиння» в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя, здійснила семантичний аналіз, визначила походження назв, виявила їх поширення, а також відношення досліджуваної лексики до відповідної лексики інших говорів української мови. Це сприяло поглибленню теорії діалектотворення, розширенню емпіричної бази діалектологічних досліджень, уведенню до наукового обігу фактичного матеріалу, що може бути використаний для укладання різних словників.

Окремий розділ «Варіювання і типологія назв хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови» в дослідженні Д.А. Ігнатенко [78] «Типологія форм і динаміка українських говірок півночі Молдови» присвячено опису номінацій, які було виокремлено в ТГ «Назви меблів», «Найменування кухонного начиння», «Лексика, пов'язана з ткацтвом». Зокрема ТГ «Найменування кухонного начиння» класифіковано на ЛСГ 1 «Начиння для вживання їжі та напоїв», ЛСГ 2 «Начиння для приготування їжі», ЛСГ 3 «Начиння для механічної обробки продуктів», ЛСГ 4 «Начиння для приготування хліба і борошняних виробів», ЛСГ 5 «Начиння для переробки і зберігання молока й молочних продуктів», ЛСГ 6 «Начиння для квашення і соління овочів, сала, м'яса», ЛСГ 7 «Начиння для перенесення та зберігання води і напоїв», ЛСГ 8 «Хатній реманент». Особливістю роботи є впровадження спеціальної методики аналізу українських говірок півночі Молдови у двох аспектах: 1) лінгвальний аспект; 2) екстралінгвальний аспект. Це дало змогу встановити, що кількість позначуваних реалій зростає,

їхній зміст при цьому стає біднішим, що може стати причиною збіднення діалектного мовлення в майбутньому. Семантичні зміни найчастіше пов'язані з метонімічним перенесенням назви матеріалу на реалії, метафоричним переосмисленням за подібністю, переходом лексем у розряд архаїзмів через зникнення реалій.

Лексика на позначення кухонного начиння стала предметом дослідження в роботі Л.Л. Ура [231], який, використовуючи діахронно-описовий та лінгвогеографічний методи, а також прийоми етимологічного та етнокультурного спостереження, залучив матеріали південних ужансько-латорицьких угорських говірок та з інших слов'янських мов. Робота є однією з перших спроб описати зміни в лексичному складі цих говорів, лексичні паралелі в назвах їжі та кухонного начиння. Особливу увагу приділено архаїзмам та неологізмам, які не зафіксовані угорськими словниками та словниками інших мов.

1.4. Основні поняття історичної лексикології та методи вивчення назв посуду, столового начиння та меблів.

У дослідженні будемо спиратися на загальноприйняті в історичній лексикології визначення понять.

Лексичне значення слова – зміст слова, що відображається у свідомості й закріплює в ній уявлення про предмет, властивість, процес, явище і т. д. Це продукт мисленнєвої діяльності людини, пов'язаний із редукцією інформації свідомістю людини, з такими видами мисленнєвих процесів як порівняння, класифікація, узагальнення [105, с. 261].

До кола наших інтересів належать лексичні групи слів, тому доречним вважаємо зупинитися на визначенні поняття про лексико-семантичні групи. У межах кожної лексико-семантичної групи виділяють мінімальні семантичні об'єднання, які ґрунтуються на відношеннях синонімії, антонімії та гіпонімії [227, с. 306]. Е. В. Кузнецова зазначає, що лексико-семантичні групи мають загальні лінгвальні характеристики, а саме: 1) основна парадигматична

особливість однієї ЛСГ – наявність єдиної категоріальної лексичної семи в значеннях слів; 2) однотипні семи, які повторюються, пов'язують усі слова в межах групи окремими опозиціями; 3) спільність слів, які належать до однієї ЛСГ, виявляється в однотипності їхніх синтагматичних характеристик [105, с. 75–77].

Поняття про лексико-семантичні групи слів з'явилося у мовознавстві пізніше за трактування поняття тематичної групи. Д. М. Шмельов писав про доцільність об'єднання слів у тематичні групи, бо, на його думку, першорядне значення має об'єднання слів за формальними ознаками всередині цих тематичних груп [254, с. 114]. Лексико-семантичні групи слів мають декілька ступенів в об'єднанні слів, їхнє внутрішнє підпорядкування пов'язане з різними рівнями семантичного осмислення дійсності: родова сема (гіперсема) → видова сема (гіпосема); ці групи слів мають багато схожого з функціонально-семантичним полем.

Оскільки об'єктом нашого дослідження стали окремі лексико-семантичні групи побутової лексики, вважаємо за потрібне дати визначення тих лінгвістичних термінів, які використовуватимемо під час аналізу словникового складу назв, посуду, столового начиння та меблів.

У сучасній лінгвістиці трактують термін *сема* як мінімальну семантичну одиницю двосторонніх мовних знаків (морфем і слів) та елементарне лексичне чи граматичне значення, яке є складником лексичного чи граматичного значення. Синонімом до нього є *маркер, елементарний смисл, семантичний множник, компонент значення* [227 с. 575]. Автори «Лінгвістичного енциклопедичного словника» визначають сему як мінімальну одиницю в плані змісту і деталізують: «Семи являють собою елементарні відображення в мові різноманітних сторін і властивостей позначуваних предметів і явищ дійсності. Сема є операційною одиницею компонентного аналізу при дослідженні семантичного поля слів і лексико-семантичних варіантів слів та встановлення їх подібності й відмінностей» [106, с. 437]. Вона реалізується як компонент семеми – «елементарного

значення слова (лексико-семантичного варіанта слова). На відміну від семи семема – одиниця плану змісту більш високого рівня: будучи соціально зумовленою, вона виступає як змістова сторона мовної одиниці на комунікативному рівні» [108, с. 437].

Однією з важливих проблем загального мовознавства є проблема методів дослідження мови.

Ці питання досліджували такі вчені, як Б.Л. Богородський, І.О. Бодуен де Куртене, Карл Бругман, Вільгельм Вундт, О.О. Потебня, П.Ф. Фортунатов та ін.

Багатозначний термін *метод* має грецьке походження і в перекладі українською означає ‘шлях дослідження, вчення’ [217, с. 399]. У загальному значенні він слугує для називання способу ‘пізнання явищ природи та суспільного життя’; інше значення – ‘Прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)’ [СУМ, IV, с. 692]. Застосування тих чи інших методів дослідження залежить від завдань, які ставить перед собою науковець.

Основними методами дослідження мови є описовий, порівняльно-історичний, зіставний і структурний.

Мета описового методу полягає в тому, щоб подати повний і точний опис мовних одиниць, тобто провести їх інвентаризацію та систематизацію. Цей метод має практичне значення, бо пов’язує лінгвістику з потребами суспільства. Він став основою для створення описових граматик різних мов, орфографічних, орфоепічних, тлумачних та інших нормативних словників.

Об’єктом дослідження порівняльно-історичного методу є споріднені мови. Його основне завдання полягає в розкритті закономірностей та законів, за якими розвивалися споріднені мови на попередніх історичних етапах. Він дає можливість науковцям реконструювати давні мовні одиниці, які не зафіксовані в писемних пам’ятках, шляхом планомірного порівняння відповідних пізніших фактів із кількох конкретних мов, які зафіксовані писемністю. Основоположниками цього методу є Франц Бопп, Якоб Грімм,

Расмус Раск, О. Х. Востоков. Цей метод дає можливість виявити спорідненість мов, тобто їх походження від спільного джерела – прамови. За рівнем спорідненості всі мови об'єднуються в сім'ї, групи та підгрупи. Відмінності споріднених мов можуть тлумачити лише на основі їх безперервного розвитку. Стійкість коренів та флексій слів у спільних мовах протягом досить тривалого часу дають можливість реконструювати їхні архетипи. Учені вважають порівняльно-історичний метод найбільш важливим у процесі встановлення спорідненості мов та вивчення їхньої історії. Він дав змогу зробити висновок про наявність індоєвропейської мови як прамови та спільнослов'янської (праслов'янської), з якої пізніше розвинулися всі слов'янські мови [97, с. 12–13]. На основі цього методу створено історичні та порівняльно-історичні граматики мов, етимологічні словники.

Завдання зіставного методу – шляхом зіставлення виявити однакові, спільні та відмінні, специфічні риси мов, які зіставляють, у звуковій, граматичній та словниковій системах. Він є основою для створення зіставних граматик мов, двомовних перекладних словників. Його застосовують у теорії та практиці перекладу і в методиці викладання іноземних мов.

Структурний метод застосовують у процесі дослідження будови мови. Його мета – вивчення мови як цілісної функціональної структури, елементи якої співвіднесені та пов'язані між собою чіткою системою відношень і зв'язків. Він реалізується в чотирьох методиках – дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу.

Окрім згаданих, у лінгвістиці можуть бути використані соціолінгвістичні, психолінгвістичні, математичні та інші методи.

Висновки до Розділу 1.

Назви посуду, столового начиння та меблів неодноразово ставали предметом дослідження істориків, етнологів та мовознавців. Саме етнологи першими почали описувати реалії побуту українців, а вже потім лінгвісти

розпочали вивчення цих назв різними мовознавчими методами. Уже з XIX ст. можемо віднайти етнографічні дослідження, у яких подано опис назв посуду та меблів, якими користувалися українці на той час. Слід зазначити, що увага любителів старовини та науковців, які вивчали побут, була спрямована на різні аспекти. Одні з них вивчали звичаї, різні обряди і в такий спосіб фіксували назви посуду, який використовували під час їх виконання; інші записували рецепти приготування різних страв, правила подавання, спосіб їх зберігання, а отже фіксували й назви відповідних різновидів посуду. Окремі назви видів посуду репрезентували побутову культуру українського народу в цілому, підкреслювали її самобутність. Про це йшлося в роботах етнологів, які вивчали українську гончарну справу, вказували на значні успіхи у її розвитку порівняно з російською цього періоду.

Асортимент назв меблів, якими послуговувалися прості українці до XIX ст., був незначний. Значно пізніше (приблизно у II пол. XX ст.) ці дослідження стають більш системними та ґрунтовними. Етнологи розглядають значно більший фактичний матеріал, вивчають процес його історичного розвитку; його особливості, характерні для кожного регіону України, вказують на матеріал, з якого виготовляли посуд, і способи його прикрашання; місце зберігання посуду і відповідно назву меблів. Вони звертали увагу на матеріал, з якого виготовляли різні види меблів та місцевість, що залежало від географічного розташування та сировинної бази.

Лінгвісти значно пізніше стали приділяти увагу вивченню назв посуду, столового начиння та меблів. Успіхи української історичної лексикології, значна кількість праць, присвячених аналізу діалектного мовлення, створюють передумови для цілісного діяхронного аналізу побутової лексики, успадкованої з праслов'янської мови. Це не тільки поповнить загальну історію словникового складу української мови, але й додасть емпіричних відомостей до проблематики етногенезу, розвитку матеріальної культури, славістики в цілому. Установлена специфіка розвитку конкретних назв

доповнить теорію лексикології, історичної семасіології, історичного словотвору.

Розділ 2. ІСТОРІЯ НАЗВ ПОСУДУ ТА СТОЛОВОГО НАЧИННЯ

2.1. ЛСГ «Назви посуду та столового начиння»

2.1.1. ЛСПГ «Загальні назви посуду»

Лексико-семантична група назв посуду та столового начиння формувалася впродовж тривалого часу. Характерною для неї є значна варіативність окремих лексем, що перебувала в залежності від періоду існування в мові та активності застосування конкретної лексичної одиниці. Деякі види посуду та кухонного начиння були поширеними на значних територіях і тому їхні назви зафіксовані в багатьох пам'ятках того чи іншого історичного періоду. В окремих випадках вони зберігалися в мові тривалий час, зазнаючи незначних змін. Певна кількість назв зникала або переходила до розряду застарілої чи діалектної лексики.

Дослідники констатують багатство номенклатури посуду давньоукраїнського періоду. Водночас загальні назви посуду, на жаль, мало представлені в старовинних текстах.

Вивчаючи згадану групу лексики, слід спиратися на такий об'єктивний критерій, як контекст, наскільки це можливо в кожній конкретній ситуації. Звичайно, треба зазначити, що контексти давньоукраїнських пам'яток у певних випадках є специфічними та малоінформативними. Г. Н. Лукіна вказує на те, що оригінальні пам'ятки дуже часто перераховують окремі предмети і містять реєстри, прості вказівки про тематичну належність, при цьому вони не надають ніякої додаткової інформації [110, с. 88–89].

Тут розглянуто такі лексеми: *суд*, *сосуд*, *судина*, *посуд*, *утвар*, *порцеляна*, *щербань*.

Найбільш загальне значення досліджуваної групи слів виражала лексема *судь* 'посудина'. Вона була успадкована з праслов'янської мови – *судь* (*судина* *здрібн.*) < **sōdъ* 'посуд, посудина' (у стсл. мові також була лексема *сждь* 'знаряддя; частина тіла, посудина') [ЕСУМ, V, с. 467]. Лексему

фіксують літературні писемні пам'ятки давньоукраїнського періоду: <...> *и судъ златы(х) и сребреныхъ беицисла* [1183 ЛК, с. 630].

У «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» відбите збережене слово *судъ*, одне із значень якого трактують як міра місткості, посудина: *отослал до Вилна двесте судовъ* <...> *дани* [1496, ССУМ, II, с. 400]. Апелятив *судъ* ‘посудина’ зберігається без змін і в XVI ст.: *Кадолбовъ осьмь, а иного суду дробного двадцатеро* [1562, ТМ, II, с. 376].

У пам'ятках пізнішого періоду термін *судъ* має зовсім інше лексичне значення.

Сучасна українська літературна мова не зберегла первинне значення лексеми *суд* ‘посудина’, про що свідчать нормативні словники, але воно зафіксовано в бойківських говірках: *суд* ‘посуд’ [Онишкевич, II, с. 264].

Давньокиївські пам'ятки засвідчили дериват із суфіксом *-ина*, утворений від кореня *суд-*: *собравше* <...> *вложашу в судину малу* [ПВЛ, с. 14]. Значення демінутивності набуває сполука *судина мала*.

У староукраїнський період дериват *судина* втратив сему здрібнілості: *не в(ь)ливаєть вина нового до соудины старои* [1556–1561, ПЄ, с. 260]; <...> *от них брати, от оусєго их товароу* <...> *или от горни от дрєвѣном судинам* <...> [ССУМ, II, с. 398], *чванець: банка, оливнаа судин(a)* [1627, Беринда, с. 156], *начайце: <...> судина гожаа ку наливанию* [1627, Беринда, с. 161], *в судыну* <...> *истѣкаєть* [к. XVII – поч. XVIII, КлЗ, с. 148] тощо.

На початку XX ст. в українській мові вживали слово *судина* [Грінченко, IV, с. 226] як загальну назву посудини.

У сучасній українській літературній мові воно збереглося, але має зовсім інше значення – ‘трубчастий еластичний орган у тілі людини й тварини, по якому рухаються кров або лімфа’ [СУМ, IX, с. 825].

В українських говірках функціює апелятив *судина* зі старовинним значенням ‘посудина’: *(По'дай ми йа 'кус' су'дину на левеш* [Сабадош, с. 345])

та має паралельні форми *судина* // *судник* // *судничі* [ГГ, с. 223], *судинє* ‘дерев’яний посуд, прядильні інструменти’ [Грінченко, IV, с. 226].

У конфесійних та світських текстах для називання церковного посуду використовували префіксальний варіант *съсудъ*, що, на думку деяких лінгвістів, є старослов’янізмом [112, с. 89]. У давньоукраїнській мові різні джерела фіксують лексему *сосуд* у значенні посудини, яку використовували під час здійснення релігійних обрядів: *съсуды* [XII, ЛК, с. 419]; *съсуды златами и сребреными* [XII, ЛК, с. 450]; <...> и *сосоуды церковныя* [XIII, ЛГВ, с. 781–782; 923; XI, ПВЛ, с. 122, 208]. Зафіксовано *съсудъ* = *сосудъ* = *съсждъ* ‘посудина, сосудъ’: *И дастъ ей дары многи, злато и сребро, паволоки и съсуды...* Пов. вр. л. 6463 г., ‘церковная утварь’: *Попы Корсуньскыѧ...пристави служити в неи, вдавъ ту все, еже бѣ възлѣ в Корсуни: иконы, и съсуды...* Пов. вр. л. 6497 г; зі збірним значенням ‘утвар, пожитки’: *Послалъ бо бѣ злата много и сребра, и сосоудъ серебряныи и златыи и красныи, и конѣ многы.* Ип. Л. 6760 р. У давньоруських пам’ятках воно мало ще й інші лексичні значення: ‘знаряддя’ з прямим та переносним значенням, ‘музичний інструмент’, ‘судно, човен’, ‘снасті’ [Срезневський, III, с. 834 – 835].

Староукраїнські пам’ятки XVII–XVIII ст., позначені впливом церковнослов’янської мови, часто фіксують лексему *сосудъ*, і саме вона домінує серед інших варіантів загальних назв посуду. Староукраїнський лексикограф П. Беринда вважав за потрібне пояснювати лексему *сосуд*: *сосудъ* *дрєвя(н)*; *начи(н)є дєрєвяное*; *сосудъ* *скуделни(ц)*: *начи(н)є глыняное* [1627 Беринда, с. 119]. Характерним для інших перекладних словників XVII ст. є поєднання іменника *сосудъ* з багатьма різними прикметниками. Одну групу становлять словосполучення зі словом *сосудъ*, у яких прикметники вказують на матеріал виготовлення: *сосудъ* *дрєвянѣ*. *Vas ligneum*. [XVII ЛСЛ, с. 510], *acrificium*, *мѣдя(н)*, *cissibium*, *кисовы(ѣ) сосу(д)*, *ситерит*, *сломянѣка* *сосудъ* [1642 СЛЛ, с. 73, 125, 149], *fictile*, *скудє(л)*, *глиняни(ѣ) сосу(д)*; *friuola*, *глиняни(ѣ) сосудъ*, *seriola*, *сосудъ* *скудє(л)ни(ѣ)*

[1642 СЛЛ, с. 197, 202, 369], іншу, значно більшу – словосполучення, зокрема з прикметниками, які вказують на призначення цього виду посуду: *acceptabulum*, сосудъ оцтовы(й), *oxibarhum*, оцтови(й) сосудъ, оцтово начиніє, сосудъ [1642 СЛЛ, с. 65, 296], *acratophorum*, *cirnea armilum*, *basrion*, *cirnea*, *tinia*, *orum(m)*, ви(н)ни(й) сосу(д); *sympinium*, ви(н)ни(й) сосу(д) [1642 СЛЛ, с. 67, 79], *armilum*, *basrion* ви(н)ный сосудъ, *basrion*, ви(н)ни(й) сосу(д), *cirnea*, сосу(д) ви(н)ни(й), *де(л)ва*, *дзба(н)*, *depesta*, сосуди ви(н)ния, *sympinium*, сосудъ ви(н)ни(й), *tinia*, *orum(m)*, сосуди ви(н)ний [1642 СЛЛ, с. 92, 99, 125, 159, 391, 398]; *aquarius*, *aqualis* во(д)ный сосу(д) [1642 СЛЛ, с. 89], *camella*, *дѣжа*, сосу(д) хлѣбны(й) [1642 СЛЛ, с. 110], *mulctra*, *mulctrale*, сосудъ мле(ч)ни(й) [1642 СЛЛ, с. 274], *cocciatoria vasa*, пова(р)ніи сосуди [1642 СЛЛ, с. 127]. Незначну групу становлять іменники зі значенням ‘сосуд’, що вживаються без прикметника: *baucalis*, сосудецъ, *bur[r]hanicum*, сосу(д), *lines*, сосудъ, *sorracus*, *носило*, сосуд [1642 СЛЛ, с. 101, 106, 255, 376].

У подальшому лексема *сосуд* продовжує функціювати в українській писемній мові: *єднакъ сосуды робя(т) напи(т)ки выпиваѣтъ*; *Із гнізда в судыну на спо(д) воску истѣкаетъ: и на захолоду те(ж) в сосуды вливаетъ*; *І треба всѣхъ сосуды на памяти мѣти* [XVII – XVIII, КлЗ, с. 131, 148, 173].

Дериват з демінутивним значенням фіксує й І. Максимович у словнику XVIII ст.: *baucalis, is. f. gr(i) сосудецъ* [Maxim, Ч. I, с. 117].

У сучасній українській літературній мові ця лексема не збереглася.

Утворъ як загальна назва посуду чи назва предмета домашнього вжитку засвідчена на ранніх етапах розвитку та формування слов’янських мов. Лексема, можливо, походить від псл. дієслова **tvoriti*. Іменник *утваръ* з початковим значенням ‘усе, що створене; продукт творіння’ пізніше засвідчене спорадично в стсл., слн., р. та укр. Лексичне значення цього слова в згаданих мовах відрізнялося [ЕСУМ, VI, с. 49 – 50]. Зафіксоване в стсл. мові *утваръ* ‘творіння, краса, прикраса’ було вживаним у церковнослов’янських текстах, про що свідчить запис: *благолѣпную утваръ* [1462 ПКП, с. 179]. Фонетичний варіант *оутваръ* як синонім до *украшеніє*

зафіксовано як церковнослов'янiзм у джерелах середньоукраїнської доби: *оутварь, оукрашеніє* [XVII Беринда, с. 141, XVII ЛСЛ, с. 524].

З XIX ст. лексему *утварь* можна віднайти лише в перекладних словниках: *утварь* [Желехівський, II, с. 1019]; рос. *у́тварь* = *домашняя утварь* в українській відповідають слова *добро, збіжжя, начиння* [Уманець, II, с. 165]. У цей час входить до складу церковної лексики: рос. *церковная утварь* в українській зафіксовано відповідники *церковні убóри, ризи* [Уманець, IV, с. 165]. Фіксація варіанта *утварь* російськими джерелами свідчить про збереження його в цій мові переважно в текстах церковного змісту: *Утварі храма* [Срезневський, III, с. 1304]; *утварь* *украшеніє, убранство, наряды; драгоценности. Борисъ пріяхъ утварь Мономахову изъ рукъ вселенського патріарха* Крмз.|| Все движимое въ домѣ, въ жилищѣ, особенно мебель. *Вся утварь черного дуба. Серебряная утварь, посуда и украшения* [Даль, IV, с. 533]. Отже, в сучасній українській мові слово зникло, а поняття отримало інші позначення.

Лише бойківські говірки зберегли лексему *у́тварь* '*у́тварь*', яка є назвою церковної *утварі* 'іконостас' [Онишкевич, II, с. 323].

Ще одна лексема є узагальненою назвою понять, що входять до складу лексико-семантичної групи загальних назв посуду – префіксальний дериват *посуд*. Це давнє утворення від псл. *sǫdъ 'посудина, щось складене' [ЕСУМ, V, с. 467]. Дослідники пов'язують стабілізацію в загальному вжитку назви *посудъ* з її кореневими зв'язками (староукр. *судина* з XIV ст., давньоукр. *судно* 'начиння', що фігурує в мові XVIII ст.) [81, с. 400].

З XVIII ст. простежуємо за використанням лексеми *посуд* у пам'ятках та словниках: <...> *один креденс срібного посуду* <...>, <...> *посвячені церковні посудини* <...> [ЛВ, I, с. 74, с. 188]. О. О. Потебня подає такий запис: <...> *налить в посудъ такой* <...> [XVIII, МДЛ, с. 43]. У «Малорусько-німецькому словнику» Є. Желехівського й С. Недільського зафіксовано слова *посуд, посуда, besprechung; vorwurf*. Паралельний варіант *посудина*, (демінутив –*инка*), *kleines, fefass, feschirr* [Желехівський II, с. 720]. До речі, у

цей період на позначення столового посуду й у російській мові функціонувала лексема *посудъ* [Даль, III, с. 348]. Про популярність лексеми *посуд* свідчить її фіксація не лише в світських джерелах, а й у текстах та словниках церковного змісту: *посуд євхаристійний* ‘богослужбовий посуд та предмети, призначені для здійснення Таїнства Євхаристії’, синонімом до нього є *посуд літургійний*; словосполучення *посуд священний* та *посуд церковний* мають тотожне лексичне значення ‘речі церковні’ [СЦОТ, с. 105].

Для XX ст. характерним є збереження зазначеної вище лексеми: *Посуд* збірн. ‘вироби з глини, скла, металу тощо, які використовують для приготування або подавання їжі, напоїв і т. ін., а також для зберігання харчових продуктів; начиння’ [СУМ, VII, с. 389], засвідчено варіант – рідко вживану форму *посу'да* ‘Те саме, що *посуд*’ [СУМ, VII, с. 389]. Окрім неї функціонує сингулятив *посудина* ‘Виріб з глини, скла, металу тощо, який використовували для приготування або подавання їжі, напоїв і т. ін., а також для зберігання харч. продуктів’ [СУМ, VII, с. 389 – 390]. Утворено дериват за допомогою суфікса *-к-а* зі зменшено-пестливим значенням: *посудинка* [СУМ, VII, с. 390]. У сучасній українській мові засвідчено діалектний варіант, що вживають зі значенням збірності *посудок* ‘посуд’: *Украла децю з посудку* [Грінченко, III, с. 374; СУМ, VII, с. 390].

У бойківських говірках *посудинами* [Онишкевич, II, с. 122] називають миски, тарілки, коновку, дійницю, діжу, корито, решето, сито, зроблені з дерева, які молода отримує як частину приданого; а також на позначення абстрактних понять. Дериват *посудок* [Онишкевич, II, с. 123], окрім цього, використовують на позначення кухлів, тарілок, дійниці, мотики, серпа. У поліських говорах П. С. Лисенко записав лексему *посуди* [ЛСПГ, с. 170], яка є старою медичною назвою кровоносних судин. *Посудом* у говірках Нижньої Наддніпрянщини [Чабаненко, III, с. 249] позначають великий рибальський пристрій для риболовлі.

У сучасній українській мові вживають й інші слова на позначення посуду: *порцеляна* – ‘керамічна маса білого кольору, що використовується для виготовлення тонкого посуду, декоративних виробів’, ‘(збірн.) посуд або декоративні вироби з такої маси’ [СУМ, VII, с. 300]; *щербань* (розм.) – ‘посудина з вищербленими краями’ [СУМ, XI, с. 582]. Варіанти *щербань* – *щерба*, *щербина*, можливий континуант від псл. *ščʹrba < skʹrb-; *(s)kerbh- [ЕСУМ, VI, с. 506]. Прикметник *щербановъ* та інші особові назви – *щербичъ*, *щербовъ* зафіксовані ще в джерелах XIV–XV ст. [ССУМ, II, с. 568]. *Щербáнь* та дериват *щербатий* і демінутив *щербатенький* як відповідники до рос. *щербатый*, *щербиноватый* засвідчені в матеріалах XIX ст. [Уманець, IV, с. 219]. *Щербáнь* ‘порсудина з вибитим краєм’, демінутив *щербинча* ‘горщик з вибитим краєм’ [Грінченко, II, с. 524 – 525].

Словотвірний варіант *щербáвий* ‘щербатий’ та *щербій* з тим же значенням засвідчено в бойківських говірках [Онишкевич, II, с. 394].

Порцеляна ‘фарфор’ – запозичено з італ. через посередництво пол. [ЕСУМ, IV, с. 533]. На українському ґрунті цю лексему використовують спорадично: *порцеляна*, *порцелянка* [Желехівський, II, с. 712].

Сучасна українська мова зберегла лексему *порцеляна*, яка розширила лексичне значення ‘посуд або декоративні вироби з такої маси’, засвідчена як нормативна [СУМ, VIII, с. 300].

Фонетичний варіант *порцол* зі схожою семантикою засвідчено в закарпатських говірках української мови – *п’орцол* ‘порцелян’ [Сабадош, с. 263], прикметник *порціяновий* ‘порцеляновий’ – у бойківських говірках [Матіїв, с. 376].

Потрібно зазначити, що деривати *посудник* та *посудок* утворені суфіксальним способом, хоча і походять від слова *посуд*, але набувають значення не назви посуду, а назви меблів для посуду. У багатьох слов’янських мовах також використовують варіанти *посуд*, *посудина*. Сучасна церковно-обрядова лексика зберегла лексему *посудина*, що входить

до складу словосполучення посудина для освячення хліба, пшениці, вина та елею [СЦОТ, с. 105].

Праслов'янську етимологію має слово *начиння* < **načĩnъje*, що є похідним від дієслова **načĩniti*, континуанти якого функціонують у західнослов'янських мовах, а також в українській та білоруській [ЭССЯ, XXI, с. 229]. Крім значення 'посуд', воно функціонувало у староукраїнській мові також із семантикою 'знаряддя' – *орудіє*: *посудокъ*, начина [1627 Беринда, с. 153], – начиньѣ *сосудъ*, *орудіє* [XVII Синоніма, с. 131]; Кажды(й) ремѣсникъ свою начи(н)нѣ може(т) *зобра(т)*: *а кравецъ из(ъ) начи(н)нямъ встѣмъ може(т) повандрова(т)* <...>; *А начи(н)нѣ кравцево мѣновите такое: пра(с), ножиці напѣ(р)стокъ иго(л)ка* [XVII КлЗ, с. 154]. Значний лексичний матеріал зберігається в Картотеці Словника української мови XVI – XVII ст., за яким можна висловити припущення про семантичну неоднозначність номена *начиння* в українській мові того часу. **Начиньѣ*: *К тому* <...> *га(й)дуко(в) для сторожи члѣка дѣсят* начинѣ *у ни(х) побра(л)*...[1590 КСЛУМ]; *начыня*: ...начыня *старое прѣписано ро(к)* ...[1592, там само], графічний варіант *начинѣ* найбільш часто зафіксовано в різних контекстах: ...*кого кони, быдло рогатое и збожѣе виелякое, судъ домовый и* начинѣ *кухонное* [1592, там само], *И къ тому дей* начинѣ: *статокъ домовый, што одно потреба въ той домъ дей есми увесь былъ*...1582. Коли йдеться саме про посуд, у пам'ятках часто при лексемі *начиньѣ* наявні різні означення: *Къ тому, того дня, въ свирнѣ, речи рухомые: цинѣ, мѣдѣ,* начиня *кухонъные*...[1593 КСЛУМ]; <...> *утло* начинне, *здѣланое з глини*<...> [ДЛ, с. 375], начине *столовое* [1576 КСЛУМ; XVII ЛГ, с. 56]. В окремому контексті загальне значення поняття набуває нового відтінку і вказує на матеріал виготовлення: начиня *деревного* *домового* *разного* [1567 КСЛУМ]; начина *глинѣное* [1618 КСЛУМ]; начиння *столове* *з золота та сребра*...[ЛГ, с. 48]. Також можемо говорити про широку варіативність графічних записів лексеми *начиння* в українській мові XVI – XVII ст.: *начинѣ* / *начине* / *начыне* /

начинє / начиньє / начинъє / начиньє; начина / начиньа / начиня [КСЛУМ]. Вона пов'язана з наслідками прогресивної асиміляції внаслідок занепаду слабого [ь] та різними рефlekсами процесу [e] > [a] в українських діалектах.

У XIX ст. у «Малорусько-німецькому словнику» засвідчено лексему *начинє* 'посуд' [Желехівський, I, с. 500].

Начиння з такою ж семантикою та двома іншими значеннями – 'інструмент, знаряддя', 'частина ткацького станка' фіксують лексикографічні джерела і пізніше: *Начиння* 'Сосудъ, посуда': *І не зглянулась: мила по обіді начиння, коли цеє трапилось* [Грінченко, IV, с. 533].

У сучасній українській мові лексема *начиння* зберегла два старовинні значення 'знаряддя праці, які необхідні для виконання якої-небудь роботи, здійснення чого-небудь, господарські речі, які служать для приготування, подачі, зберігання їжі, напоїв і т. ін.; посуд' [СУМ, V, с. 235].

У діалектному мовленні також засвідчено одиниця *начиння* та його варіант *начинє* [Онишкевич, I, с. 480], які означають назву посуду, знаряддя.

Отже, досліджена лексико-семантична група має давнє етимологічне й історичне коріння і досить добре збереглася в сучасній українській мові. Частина цієї лексики протягом тривалого історичного періоду розвитку української мови втратила чи трансформувала своє первинне значення або ж відображена в сучасних словниках з позначкою *застаріле*; сучасні перекладні словники не завжди фіксують слова, які свого часу були подані як відповідник до окремих українських назв. У процесі загального культурного розвитку народу відбуваються зміни й у лексичному складі мови, що сприяло виокремленню конкретних назв посуду з кола досліджуваних нами гіперноменів, окремі одиниці збереглися та функціонують у сучасній українській мові. Зокрема, назви *посуд*, *посудина* зафіксовані в словниках, *посуда* як рідко вживане; *начиння* слугує передусім для називання знарядь праці [СУМ, VIII, с. 389, ВТССУМ, с. 1086, СУМ, V, с. 235]. Деякі давні номени і значення відійшли на діалектну периферію – *посудок*, *начиння*; *посудина* рідко вживана як в сучасній мові, так і в діалектах; *утвар*

зафіксовано в бойківських говірках, але з лексичним значенням ‘іконостас’, сучасне мовлення не послуговується ним. Старослов’янське *сосуд* та праслов’янське *судь* також архаїзувалися.

2.1.2. ЛСПГ «Назви посуду, призначеного для приготування їжі»

Ця ЛСПГ також не є однорідною: складається з окремих мікрогруп, які вказують на функціональне призначення цього виду посуду, а саме: ЛСМГ «Для варіння страв», ЛСМГ «Для смаження страв», ЛСМГ «Для проціджування та протирання їжі», ЛСМГ «Для товчення чи розтирання продуктів».

ЛСПГ назв посуду, призначеного для приготування їжі, окрім визначених лексико-семантичних підгруп, включає декілька мікропаралелей, які допомагають нам виявити найбільш суттєві індивідуальні властивості. ЛСГ назв посуду для варіння страв охоплює декілька лексико-семантичних мікрогруп. Назви, що входять до них, об’єднані спільною семою. Динаміка такої лексики відображає процес переходу окремих назв у розряд застарілої або діалектної.

2.1.2.1. ЛСМГ «Назви посуду для варіння»

Баняк. Слово є праслов’янським за походженням **ban’a* < **banja* ‘баня, купальня’, пізніше набуло поширення в багатьох слов’янських мовах, але мало різне лексичне значення. Зокрема, ч. *báň*, *báně* ‘кругла кришка, кругла посудина’, *báň* ‘жбан, глечик’, для називання випуклої посудини округлої форми, усього круглого –у слвц. *báňa*, пол. *bania* [ЭССЯ, I, с. 151]. Упорядники «Етимологічного словника української мови» слово *баняк* [ЕСУМ I, с. 136] пояснюють як результат видозміни значення слова *баня* ‘лазня’ через проміжний ступінь ‘ванна, посуд для води’. М. Фасмер вважає, що непохідне *баня* [Фасмер, I, с. 121] (сюди ж відносить слова із значенням ‘банка, посудина, медична банка’) є старим запозиченням із народної латини **baneum*.

У XVI – першій половині XVII ст. зафіксовано лексеми *баня* та *бана* [СУМ XVI – XVII, Вип. II, с. 18] на позначення глиняного, скляного або металевого посуду для зберігання рідких та сипучих речовин, які є синонімами до *казан*, *котел*, у розмовному мовленні – *баняк*, *банка*. Лексема *баня* на українському ґрунті мала похідне слово, утворене суфіксальним способом – *баняк*.

За іншими джерелами, можна прослітежити чітке розмежування лексичних значень слів *баня* та *банька* [ІСУМ, кн.1, с. 56; ТМ, I, с. 42]

Нова українська мова успадкувала лексеми *баня* та *баняк*: *баня*, (сер. лат. *bagnum*). *Опукле начиння глиняне або металеве, казан. Баня'к. Чугунний котел, металічний горщик. Баняк розбився і вода виллялася* [Грінченко, I, с. 27]. Лексема *баняк* зафіксована на позначення великої банки [Уманець, I, с. 13]. У «Малоруско-німецькому словарі» подано лексему *баняк* – назву залізного посуду (горщика) та похідне *банячок* [Желехівський, I, с. 12]. У словнику Ф. М. Піскунова наявне *баняк* [Піскунов, с. 11] зі значенням ‘мідна посудина’. Тлумачний словник В. Даля названу лексему не подає [Даль I, с. 45–46].

Українська лексема *баняк* має відповідник у російській мові *чугун*, *чугунка*, який є розмовним варіантом [УРС, I, с. 33]. Білоруська мова також має лексему *чыгун* та демінутив *чыгунок*, які відповідають українському *баняк*, *банячок* [БУС, с. 700]. Польська лексема *bania* має російський відповідник *котел*, *чугун* [БПРС I, с. 53], які є синонімами до українського *баняк*. Сучасна російська літературна мова не зберегла лексеми *баняк* як похідної від лексеми *баня* [ССРЛЯ XVII, I, с. 269; ССРЛЯ XVII, I, с. 333; Ожегов, с. 33].

В українській мові на сучасному етапі зафіксовано назву *баняк* [СУМ, I, с. 13] із поміткою *розмовне* зі значенням ‘чавунний горщик, казан’ та демінутив до нього *банячок* [СУМ, I, с. 13; ВТССУМ, с. 61].

У діалектному мовленні лексеми *бан'єк*, рідше *ба'н'як*, а також *бан'дар* та рідко вживане *'баня* [Гуцульщина, с. 141, 140, 144] функціонують на

позначення великої чавунної посудини для варіння страв. Лексеми *бан'а'ча*, *бан'а'чок* [АУМ, II, к. 284] слугують для позначення назви кварти для пиття води.

У бойківських говірках М. Й. Онишкевич записав лексему *баня'ча* [Онишкевич, I, с. 43] зі значеннями ‘невеликий горщик’, ‘кварта’. У поліських говорах *баня'ком* [ЛСПГ, с. 29] називають чавунний горщик із ручкою, у якому варять картоплю тощо, також велику фарфорову або скляну посудину для води, молока і т. ін. На позначення чавуна, казана, посудини вживає лексему *ба'няк* [ВСПГ, с. 14] у полтавських говорах. В українських говірках Карпат серед назв посуду дослідники фіксують назву *баняк* для називання чавунного горщика, що звужується до отвору: *бан'ак* (майже скрізь у досліджуваних говорах), *бан'ек* (гуцул.) [40, с. 68]. Лінгвогеографія поширення лексеми *баняк* досить значна, про що свідчить його фіксація в різних українських говірках.

Горщик. Має праслов'янське коріння, дослідники виводять цю лексему від псл. **g(ъ)rnъsčьkъ*, яке є похідним від прикметника **g(ъ)rnъskъ* ‘горновий, пічний’ [222, с. 192]. Випадіння *-н-* відбулося в позиції, коли поряд опинилися декілька приголосних, що ускладнювало їхню вимову. Укладачі «Етимологічного словника української мови» вказують на утворення її від псл. **g(ъ)rnъ* [ЕСУМ, I, с. 574]. У деяких слов'янських мовах наявні утворення на базі псл. **gъrnъ* / **gъrno*, похідні ч. *hrnek* ‘великий горшок’, слвц. *hrnok*, полаб. *gornǎk* ‘великий горшок’, пол. *garnek* ‘горшок; каструля’. У російській мові та її діалектах воно поширилося зовсім з іншою семантикою – ‘вогнище, багаття; вогнище у кузні; піч для приготування їжі влітку’ [ЭССЯ, VII, с. 210].

Літературна писемна мова часів Київської Русі мала у вжитку назву *горшькъ* та демінутив *горшьчьць*: *Въ малъ горсчцѣ*. *Жит. Андр. Юр.* XI [XI Срезневський, I, с. 291].

Лексему *горщикъ* зафіксовано в джерелах XVI – XVII ст. Значний лексичний матеріал подають українські пам'ятки цього періоду: *горщикъ*, те

саме, що *горщокъ* з варіантами *горшокъ*, *горшчокъ*, *горъщокъ* зі значенням 'глиняний або металевий посуд': *масла пит горщков а сыров тридцат* [XVI ЛЗК, с. 438]; *горщок, горщик: а к тому еще и(з) собою прносят дѣ го(р)шковъ великихъ што имъ тивонъ в них ести варить* (1552); ...*сыры, масла, побрано молка зъ горщками потовчено* (II пол.. XVI ст.); *за два го(р)щъки г(р)* 16 (Львів, 1633) [СУМ XVI – XVII, Вип. VII, с. 42].

На той час вживали демінутивні форми *горщочокъ* з тим же значенням, що й *горщечокъ* та деривати – прикметники *горщаний*, *горщковий* 'горшковий' (*мыто горщковое*) [СУМ XVI – XVII, Вип. VII, с. 42]. В іншому джерелі цього періоду подано українські варіанти *горщок* та латинські відповідники до них: *congium*, *го(р)щокъ*, *мѣра*, *го(р)нець* та *sacabus*, *го(р)щокъ* [XVII СЛЛ, с. 135, 106], *auxina* [*major*], *го(р)щекъ* та похідне від нього – *го(р)щечокъ*, що утворилося суфіксальним способом, *ollula* *го(р)щикъ* [СЛЛ, с. 99, 291]. Досліджуване слово збереглося і в інших пам'ятках цього періоду: *При которо(м) признане (гор)щикъ мале(н)к(й) на(й)шо(в)ши*, для (с)вѣде(ц)тва з собою взяли і до Яблоно(в)ско(г)[о] хутора, слѣдючи, заехали; *Жона Иляшова Яблуно(в)ского до го(р)щика, котрого на(с)лѣду зна(й)шили*, при(з)навала(с), мовлячи, жеєс «мо(й) вла(с)ни(й) го(р)щик, в которо(м) дѣтямъ кашу вару <, >» [ЛРК XVII, с. 161]; У «Граматиці...» І. Ужевича використано лексему *го(р)щокъ* [ГУ 1645, с. 80].

В українській мові в пам'ятках XVIII ст. зафіксовано варіанти *го(р)щокъ* / *горщикъ* та їхні демінутиви: ...*горщикъ* мѣдянии..., ...*масла горщикок малий*... [ДНРМ, с. 118, 305]; *и всякіє те(ж) го(р)шки що бсти готовал(ь)* [КлЗ, с. 131]; у кулінарних рецептах XVIII ст. теж відзначено варіант *горщикъ* [РІК, с. 242]. Демінутив фіксує й І. Максимович: *auxilla. горщечокъ* [Махіт, Ч. 1, с. 112]. Фіксація форм *горщок* – *горшок* у різних текстах пам'яток XVIII ст. може свідчити про продуктивне використання саме номена *горщок* на українському ґрунті: ...*было 3 горшки*... [1793 ДМ, с. 310]; у текстах домашніх лікарських порадників: ...*в горшку новом поливяном*..., ...*в горщикъ новій висипать*..., ...*новой малой горщокъ*..., ...*в*

малій *горищичокъ*... [МДЛ XVIII, с. 5, 13, 37, 38]. Саме *горищикъ* стало твірною основою для демінутива *горищичок*. У лексикографічних матеріалах цього періоду подано слово *трыногъ* як назву горшка на трьох ніжках: *Коня вороного з седломъ, з епанчею, з чимбуромъ и с трыногомъ взяли*. Кн. Луцк. 1565, л.429 [ТМ, II, с. 403].

У російській мові цього періоду представлене слово *горшок* із семантикою 'глиняна чи металева посудина, яку використовували для варіння страв, зберігання продуктів та інших припасів', що була подібна до українського варіанта; окрім того, воно означало назву посудини з діркою в дні для рослин; у хімії – спеціальної посудини для плавлення та перегону чогось [СЛРЯ XVIII, V, с. 1890].

Нова українська мова зберегла варіанти слова *горищикъ* – *горища*, що зафіксоване в різних тогочасних джерелах: *горища, горшечекъ*, там же відзначені інші варіанти: *горищикъ, горщок*, див. *Золильникъ. Варильникъ. Водяникъ* [Б-Н, с. 104]. У словнику М. Уманця та А. Спілки також подано слово *горщок* та його варіанти *горищик*, із суфіксом здрібнілості – *горщечок, горища, горищичок, горищатко* [Уманець I, с. 159]. Словники поч. XX ст. зберегли декілька варіантів номена *горщок*, які відрізняються суфіксами чи закінченнями. Ці морфеми вказують на розміри посуду або фіксують правописні зміни, що відбулися в мові на певних історичних етапах. У словнику Б. Грінченка подано такі варіанти: *горищик, горищики. Горшокъ. Дощик, дощик! Зварю тобі борщик в повненькому горищик; Горищіце, Горшокъ; Горщок, Горшокъ. Є в горщику молоко, та голова не влізе. Демінутиви Горщечок; Горища, Горшочекъ. Щоб я не ходила по селі з горщатком. Чуб.V. 1103 / Скидати горщя. Ставити сухі банки. Зм. Горщатка*. [Грінченко, I, с. 316]. Останній приклад свідчить про те, що номен *горища* та його варіант *горщатка* вживали не лише на позначення посуду для приготування страв, а й посудини, що використовували з лікувальною метою. В академічному виданні Словника української мови збережено форму *горщок* та її варіанти: *горщок, горщика, Глиняний посуд, у*

якому варять їжу // Глиняний посуд з діркою у дні для вирощування квітів та інш. рослин [СУМ, III, с. 139].

У лексичному значенні відбуваються зміни – окрім прямого, збереглося й переносне. Лексема *горщик* та демінутиви *горшок*, *горщечок*, *горща*, від останнього утворено форму з зменшено-пестливим суфіксом – *горщатко* [СУМ, III, с. 139]. Одиниця *горщик* має відповідник у сучасній російській мові, який має інший графічний варіант *горшо́к*. діал. корчага [УРС, I, с. 353]; слово зі зменшено-пестливим суфіксом *горщикок* – *горшо́чек*; *горшок* – *горшок* [там само, с. 353]. У білоруській мові є форми *горщикок*, *гладыш*, *вазон* [РБС, с. 101] та *горщикок* [БРС, с. 203]. Чеська мова також зберегла лексему *hrnes*, *hrnek* [РЧС, с. 114]. Обидва варіанти відповідають російському *горшок*, що відповідає українському *горшок*.

Можемо припустити, що форма *горщик* характерна лише для української мови, бо в інших слов'янських мовах та й у різних українських джерелах на певних історичних етапах вживали паралельну форму *горнець*. Воно походить від псл. **gъrньсь*, що в більшості слов'янських мов засвоєно зі значенням 'горщик (великий глиняний горщик)', лише в р. діалектах вживали його на позначення кружки, склянки, з якої на весіллі дружка пригощав гостей вином, пивом чи медом [ЭССЯ, VII, с. 211].

У пам'ятках періоду Київської Русі тогочасні літописці використовували цю лексему, про що свідчать записи:...*единъ камень много горньцевъ избиваетъ* [ЛГВ, с. 736]; *гърньць* [СДрЯ XI – XIV, II, с. 411] та її варіанти *гърньць* = *гръньць* = *горнець*: *злато въ гърньци*. *Изб. 1073 г.; Гръньць и роукодѣлюю. Пат. Син. XI в.* [Срезневський, I, с. 616]. М. Фасмер фіксує в російській мові слово *горне́ц* у значенні 'горшок' і спрямовує досліджувати його етимологію, проводячи паралель із лексемою *горн* [Фасмер, I, с. 442].

Староукраїнська мова продовжує послуговуватися лексемою *горнець*: *Горнець 1. горшок: А кто оусхочет тих люди соудити, или дицковати, или мито от них брати от оусечо их товароу: или от риба свижаа ... или от*

жєлѣзо или от плавѣ или от горници... вєздє да єст имѣ слободно и бєз мито (Сучава, 1466 ВД I, 96). 2. зб. *горшки* (1) : *а тако(ж) ты(х) люди да є(ст) и(м) слободо о(т) доброво(л)но ходити сѣ хорнцо(м) или с солею или по рибу* (Сучава, 1453 Cost. II, 461). Форми: *ор. одн. Хорнцо(м)* (1453 Cost. II, 46) : *наз.зам. род. от горници* (1466 ВД I, 9). [ССУМ, I, с. 251]. У подальшому за різними джерелами можна простежити використання лексеми *горнець* та її фонетичних варіантів *гарнець*, *горнець*, *горънець* зі значенням ‘глиняний або мідний посуд, у якому варять їжу’: *тако(ж) кого кила нападє(т) яєць ѡзми ско(л)ко коурачи(х)...и вѣложи вѣ новыи го(р)нець...; Пристаѣвъ горнець великій а утвари потраву* (серед. XVII ст Хрон. 323) [СУМ XVI – XVII, Вип. VII, с. 33]. Форму *горнець* фіксують й інші джерела [ЛСЛ, с. 440], словосполучення *горнець мѣдяный* вказує на розширення асортименту цього виду посуду: *Горнець мѣдяный / конобѣ; Горнець глиняный скудель* [Синоніма, с. 107]. Прикметники *мѣдяный*, *глиняный* указують на розширення асортименту матеріалів, з яких їх виготовляли на той час; вони деталізують лексичне значення способом утворення нових словосполучень, головним словом у яких залишається лексема *горнець*; нові слова не утворюються. У словниках Лаврентія Зизанія, Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського зафіксовано українськомовні словосполучення з лексемою *горнець*, що мали односкладні латинські відповідники [Синоніма, с. 107; ЛСЛ, с. 440]. Спорадичне використання в ролі синонімів словосполучки *Горнець мѣдяный* та іменника *конобѣ* може свідчити про спробу замінити двоскладові сполуки одним словом.

На синонімію лексем указує І. Максимович: *сѣсийлус горнець, го(р)ищекѣ сѣсийбус горищикѣ. гарнець* [Махім, Ч. 1, с. 132].

Зазначимо, що лексема *горнець* на той час мала й інше лексичне значення ‘міра місткості’: *дають со вѣсєго села того старостє на го(д)...два горницы масла вѣ обєюхъ горънцохъ ручька мєстѣская* [СУМ XVI – XVII, Вип. VII, с. 33]. Мовознавці подають фонетичні варіанти *тарнець* / *кгарнець*, вказуючи на їхнє походження від старопольського *garniec*, їх уживали на

позначення 'міри ємності; посудини на цю міру'. Деривати-прикметники *гарнѣцовый, кгарнцовый, кгарцовый* також позначали міру завбільшки з *гарнець* [СУМ XVI – XVII, Вип. VII, с. 126]. Це дає підставу висловити припущення про те, що фонетично близькі форми *горнець* та *гарнець* / *кгарнець* у XVI – XVII ст. мали різні відтінки лексичного значення, були назвами різних за об'ємом видів посудин: // *побра(л) тое(ст) мєновитє...ко(н)вє(и) великихъ...чотыри мє(н)шихъ шєсть ко(н)ви(и) кга(р)цовыхъ шє(ст) по(л)кга(р)цовыхъ шєсть* (Володимир, 1578 ЖKK I, 133–134) //.... *мє(н)шихъ шєсть ко(н)вє(и) кга(р)цовыхъ шє(ст)* (1578 ЖKK I, 158-160) [СУМ XVI – XVII, Вип. VII, с. 126].

У лексикографічних матеріалах пізнішого періоду паралельно з *горнець* зафіксовано лексему *горнѣ*: *Горнѣ. Большой горшокъ. см. Гóрищикъ. Горнушекъ* (уменьш.) *см. Горща. Горнець* [Б-Н, с. 104]. Паралельну назву *варильникъ* вжито зі значенням 'великий глиняний горшок' у Словнику XIX ст. [Б-Н, с. 68]. Лексема *водянчикъ* та *воденець* утворені суфіксальним способом і слугують для позначення невеликого горшка для нагрівання води [Б-Н, с. 83], суфікси реалізують та деталізують значення другої семи (великий – малий). Через лексему *кашникъ* (и.с.м.р.) *Горшокъ, въ котором варятъ крутую кашу* [Б-Н, с. 181] відбувається деталізація і диференціація на семантичному рівні лексеми *горшокъ*. В іншому словнику того ж XIX ст. зафіксовано деривати *горня, горнятко*, лексему *горнець* не відзначено [Уманець, I, с. 159].

На початку XX ст. вживають лексему *горнець* для позначення горщика: *Горнець Горшок. Найдєся купецъ і на діра'вий горнець. Наварила горнець м'яса, її дериват горня і демінутив – горнятко : Горня, горшочок. У печі палає полум'є на припічку на жару горшки й горнята. Слово горнятко мало на той час декілька лексичних значень, серед них – назва предмета, який використовували під час дитячої гри, та термін у бджільництві в складі словосполучення горнятко пцільне* [Грінченко, I, с. 313].

Не у всіх перекладних словниках зазначено розглянуту лексему. Так, українсько-російський словник тлумачить лексему *горнець* як діалектну назву слова *горщик* [УРС, I, с. 351], її варіанти *горня*, *горнятко* [УРС, I, с. 352] перекладено як *горшочек*. Сербо-хорватське *џрнац* у перекладі російською мовою – *глиняний горшок* [СХРС, с. 75]. Українсько-білоруський словник та російсько-чеський цієї лексеми не фіксують, немає її і в академічному Словнику сучасної російської літературної мови, словнику С. Ожегова та Тлумачному словнику білоруської мови. В академічному Словнику української мови ХХ ст. *горнець* зафіксовано з поміткою *діалектне* в значенні ‘горщик’: *Горнець, діал. Горщик. Навіть горнець свій і залізну ложку в тій самій скриньці мав* [СУМ, II, с. 133]. Його варіанти *горня* та *горнятко* мають літературно-нормативне значення, слугують для називання різновиду маленького горщика, *горнятко* утворено за допомогою суфікса здрібнілості [СУМ, II, с. 134]. Лексема *горнець* зафіксована і в тлумачному словнику (поч. ХХІ ст.) як діалектна, що є синонімом до *горщик* [ВТССУМ, с. 255]; варіант *горня* після втрати суфікса *-ець* стали вживати для називання цього ж виду посуду, але меншого розміру. Похідна форма від *горня* – *горнятко* функціонує зі зменшено-пестливим суфіксом (див також ЛЛ, с. 213). Із часом частина слів поступово переходить у розряд пасивної лексики, тому окремі лексеми зафіксовані в сучасних словниках як діалектні. Варіанти *горшок* / *горшечок* як діалектні форми були виявлені в побутовій лексиці Черкащини, вони побутували на окремих територіях паралельно або як самостійні варіанти. Г.І. Мартинова зазначає, що поєднання їх із прикметниками утворило атрибутивні словосполучення – *великий горшчок, великий горщик, здоровий горшчок, здоровий горщик, відровий горшчок, відровий горщик* [121, с. 103]. Вона дійшли висновку про досягнення номінативної деталізації і семантичної диференціації опорним словом завдяки використанню цих прикметників. Дослідниця звертає увагу на вживання у діалектному мовленні лексем для називання посуду особливої конструкції *близнюки, близнята, двійнята* та їхні словотвірні та лексичні

паралелі. Г. І. Мартинова говорить про явище семантичної деривації, «що здійснюється шляхом переносу назв, пов'язаних із людиною» [121, с. 103], на види посуду. Оскільки матеріал, з якого виготовляли цей вид посуду, з часом змінювався, то це відобразилося в мові. Інша дослідниця побутової лексики в українських діалектах припускає, що територія поширення лексеми *горнец* обмежується карпат., наддністр., півд. лемків. говірками та за межами східнослов'янських територій не відома [Гоца, с. 129]. Лексема *гор(ш)чик* представлена в поодиноких півд. лемків. говірках де зафіксовано діал. варіант *горшчык* [40, с. 130].

Паралельну назву *варильникъ* вжито зі значенням ‘Большой глиняной горшок’ у словнику XIX ст. [Б-Н, с. 68]. Інше джерело подає варіант *варійка*, ‘маленький горшочок’ та *варівник* зі значенням різновиду кухонного горщика [Грінченко, І, с. 127], *варінча́*, з конкретизованим значенням ‘невеликий горшок, який є достатнім для двох’ [Грінченко, І, с. 127]. Походить від псл. **variti* ‘варити’. Етимологічний словник подає варіанти [*варийка*] ‘горщик; приміщення для приготування їжі тваринам’ ‘вид кухонного горщика’, [*варівник*] ‘посудина для варіння страви’, [*варійка*] ‘маленький горщик’, [*варійник*] ‘вид кухонного горщика’, [*варінник*] ‘вид горщика’, [*варінча*] ‘невеличкий горщик, достатній для двох’ [ЕСУМ, І, с. 332; ВТССУМ, с. 112]; *варильник* зі значенням ‘робітник, що займається варінням чого-небудь, фарби, клею і т. ін.) для технічного і побутового вжитку’, варіанти лексеми – *варійка* подано з позначкою *діал.* і означає ‘маленький горщик’, а *варійник*, *варінник* *зах.* *Кухонний горщик*; суфіксальним способом утворено слово *варінча*, *зах.* з аналогічним значенням, що і в етимологічному словнику [ВТССУМ, с.112].

Відприкметниковий дериват *вар'ілник* у півд. лемків. говірках має назву *варил'ник* ‘чавунний горщик, у якому варили корм для свиней’ [40, с. 130]. *Водянчикъ* та *воденець* утворені суфіксальним способом і слугують для позначення невеликого горшка для нагрівання води [Б-Н, с. 83], реалізують та деталізують значення другої семи (великий – малий). Через лексему

кашникъ (и.с.м.р.) *Горшокъ, въ котором варятъ крутую кашу* [Б-Н, с. 181] відбувається деталізація і диференціація на семантичному рівні лексики *горшокъ*.

Українське *кашник* має давню етимологію: псл. **kaša* поширене в багатьох слов'янських мовах, зокрема в польській, чеській, сербохорватській, стало твірною основою для іменника *кашник*, який позначав назву посуду, в якому цю кашу готують [ЕСУМ, II, с. 410]. Праслов'янський дериват від **kaša* → **kašъnъ(jь)* у більшості слов'янських мов вживали на позначення всього, що має стосунок до каші, лише на українському ґрунті та частково російському, він означав назву посуду для приготування каші [ЭССЯ, IX, с. 161].

Варіант *кашник* на позначення горщика для приготування каші зафіксований в українських лексикографічних джерелах ХІХ ст.: *кашникъ* [Б-Н, с. 181] та *кашник* [Піскунов, с. 102]. Інші автори цього та пізніших періодів подають також варіанти згаданої лексики: *кашник*, *горщик для каші* і дериват *кашничок* [Уманець, II, с. 13]; «Малоруско-німецький словар» Є. Желехівського та С. Недільського фіксує слово *кашник* [Желехівський, I, с. 338].

Українська мова ХХ ст. зберегла цю лексему, не змінюючи лексичного значення. Слово *кашник* як назва горщика для каші зафіксоване в лексикографічних джерелах цього часу [Грінченко, II, с. 228]; В. Василенко подає слово *кашныкъ* у значенні горщика заввишки 3 – 3,5 вершків [Василенко, с. 45]. Літературно-нормативне значення лексики *кашник* – назва горщика, у якому варять кашу [СУМ, V, с. 126; ВТССУМ, с. 531].

На відміну від української, у російській мові зафіксоване слово *кашникъ* [СРЯ, XI – XVII, VII, с. 99], означає назву горщика для каші, пиріг з кашею (страва), а також того, хто торгує кашею (професія). Пізніше взагалі перейшло до розряду діалектних і зникло з активного вжитку [Даль, II, с. 100].

Українське діалектне мовлення не зберегло цю лексему.

Коноб. Чіткого етимологічного пояснення цієї лексемина сьогодні немає. Стсл. *конобъ*, на думку окремих дослідників, може бути пов'язане з *кінва* 'гличик' [ЕСУМ, II, с. 552]. Непереконливим є і припущення про походження від форми **kabonos* і порівняння з нім. діал. *Hafen* 'горшок' [ЕСУМ, II, с. 552; Фасмер, II, с. 311]. Давньоруська мова мала лексему *конобъ*=*коновъ* [СДрЯ, I, ч.2, с. 1269] зі значенням 'лохань': *Възваръ же конобъ... Въвьръша и конобоу... Конобъ вряи оустыде*. [СДрЯ, I, ч.2, с. 1269]. *Възваривъ же конобъ... Въвьръша и конобой... Конобъ вряи оустыде* [XI Срезневський, I, ч. 2, с. 1269]. І. І. Срезневський припускає спорідненість давньорус. *конобъ*=*коновъ* з лат. *sanaba* – корчма, шинок (не належить до назв посуду). У давньоруській мові була прикметникова форма *конобъным* – дериват від слова *конобъ*: *Конобъна кыпъниа*. [XI Срезневський, I, ч. 2, с. 1269]. Це слово пізніше фіксують джерела XVI – XVII ст.: *Коно'бъ, кот'єль* [XVI Зизаній, с. 53]; *Конобъ: мѣдАный горне'ць...котель* [1627 Беринда. Додатки, с. 253]; *Конобъ: щѣдАный горне'ць; Коно'бъ: мѣдАный горн'ецъ...котелъ* [1627 Беринда, с. 54]. Спостерігаємо паралельне вживання слів *конобъ* і *кот'єль*, що є синонімом до *горне'ць*, а прикметники конкретизують матеріал, із якого виготовляли цей вид посуду. У цей час воно зафіксоване в українській мові як церковнослов'янiзм на позначення *казана*, *котла* та подане як діалектне: *конобъ, кот'єль* (1596 ЛЗ 53) [СУМ XVI – XVII, Вип. XIV, с. 233]. Перекладні словники цього історичного періоду також фіксують лексему *коно'бъ*: *ahenu(m), конобъ мѣдА(н)* [СЛЛ, с. 76]; *cusutella, кот'єлекъ, сосудецъ ѿгу(р)цевъ, 5 к 1 кот'єлокъ; etth[an]ion, конобъ, котель*. [СЛЛ, с. 148, 183]; *Конобъ. Lebes. Cusuta, Конобикъ. Cusutella. C(o)sib(m). Coquulum* [ЛСЛ, с. 459]; форми *конобъ* та демінутив *конобикъ* зафіксовано в іншому джерелі саме як український варіант назви посуду для приготування їжі. *Ahenum конобъ мѣдАнь котел(л) каза(н)* [Maxim, Ч. 1, с. 47]. І. Максимович уводить цю лексему до досить широкого синонімічного ряду: *sosulum Котликъ. Котелокъ. Конобъ мѣдАнь. сковорода* [Maxim, Ч. 1, с. 198].

Прикметники *мѣдя(н)*, *ωгу(р)цєвъ* уточнюють призначення та конкретизують матеріал для виготовлення цього посуду. Дериват *коно́бикъ* утворено суфіксальним способом.

Поліські говірки зберегли варіант *конобка*, що, можливо, є дериватом від давнього *конобъ* і має значення ‘дерев’яне відро з дужкою’ [Онишкевич, с. 102].

Казан. Лексема має тюркське походження (від тюрк. **kāzyan*) [ЕСУМ, II с. 340]. Укладачі Етимологічного словника української мови подають слово *казан* та варіанти цієї лексеми в інших слов’янських мовах. Широко вживане в староукраїнських текстах, зокрема і в поєднанні з прикметниками, що уточнюють відтінки його лексичного значення, вказуючи на сферу застосування: *отписую казановъ шесть...* (Чигрин, 1600 ЧИОНЛ VIII-3, 14); *великій казанъ пивный* (там же); *казановъ поварныхъ монастырскихъ и хуторныхъ* (Густин, 1638 АЮЗР III, 21) [СУМ XVI – XVII, Вип. XIV, с. 10 – 11]. Лексема широко вживана і в інших пам’ятках: *Казанъ*, (тур. *Kazan*). *Котел. Кученко купил казан горелчаний у Сидоричихи. Ак. Бор. 78. Казанъ мѣдяній. Вел. IV,118.* [ТМ, I, с. 355]; *І треба пріязліве із келарємъ жити: жебы не мѣль казана и дро(в) боронити* [КлЗ, с. 173]; *....И(з)волите на мої(х) казана(х) для вастъ робить горѣлку* [ПЛ, с. 118]. У цьому контексті слово вжито в значенні посудини, що використовували для приготування напою – горілки.

Примітки, зроблені в матеріалах до словника Є. Тимченка, підтверджують думку інших дослідників про неслов’янське походження цієї лексеми. Дослідник тюркської лексики Г. І. Халимоненко припускає, що слово могло бути запозичене з половецької мови чи говірок чорних клобуків. Уперше воно з’являється в мові козаків на позначення металевої посудини, вони ж сприяли поширенню його в рибальській лексиці в регіонах Чорноморщини. Автор указує, що лексема зафіксована в тюркських пам’ятках з XIII ст. зі значенням ‘різновид посуду з міді’, мала паралелі у військовій лексиці запорожців. В українській мові входить до складу

загальноновживаної лексики, тоді як у російській, польській, білоруській мовах – діалектна [Халимоненко, Ч. 1, с. 239 – 240].

У пам'ятках XVIII ст. також було виявлено лексему *казань* та *казанокъ* : ...а в казанах на лембику ваги два каменъ..., ...казанокъ ламании...[ДНРМ, с. 117]. О. Павловський фіксує паралельні форми *казань* і *котел* [ГП, с. 37]. Словники XIX ст. також подають 2 паралельні форми: Казань 1) *Котель*. 2) *Литаверъ*. Накры. Казанокъ (зменш.) *Котелокъ*, *котликъ* [Б-Н, с. 176], деривати *казанок*, *казаночок*, *казанчик* утворені суфіксальним способом, надають слову зменшено-пестливого значення і вказують на різновиди цього посуду, які були у вжитку на той час.

Назва *литаверъ* може свідчити про поліфункціональне використання казанів: як різновиду посуду, так і своєрідного музичного інструмента. П. Білецький-Носенко в один синонімічний ряд ставить слова казань, *котел*, *литаверъ*, *накры*. Слово *накры* походить від бухарського *накара* [Б-Н, с. 236]. Варіанти *казанина* та *казанище* слугують для позначення великого котла, а також метафоричного за походженням географічного терміна – *котловини* та западини на поверхні землі [Б-Н, с. 176]. Назву *казан* та її дериват *казанок* [Піскунов, с. 99] зафіксував як синоніми до *котел*, *котелок*. Лексема *казань* у значенні котла для кип'ятіння води трапляється на Полтавщині [Василенко, с. 10]. У перекладному словнику XIX ст. подано одиниця *казан* та похідні від нього – *казанок*, *казаночок* [Желехівський, I, с. 329].

Зазначену лексему фіксують словники та інші джерела у XX ст.: казан. Метал. переважно округлої ф-ми посудина (звичайно з відкритою верхньою частиною для варіння їжі; кип'ятіння води тощо) [СУМ, IV, с. 69; ВТССУМ, с. 514]; *котел*, *чавун* [ССинУМ, I, с. 654]; *казанець*, зменш. до казан_, *казанковий*, прикм. до казанок [СУМ, IV, с. 69]; *казанок* зменш. до казан_; *казаночок*. зменш.-пестл. до казанок_, *казанчик* зменш. до казанок_[СУМ, IV, с. 70; ВТССУМ, с. 514]; утворені суфіксальним способом (-ець, -ок, -очок); деривати прикметникового походження – *казанковий*, *казановий* [ВТССУМ, с. 514] свідчать про використання досліджуваної лексеми в сучасному

мовленні. Прикметник *казановий* функціонує як термін у словосполученні *казановий цех* ‘призначений для виготовлення казанів’. Іменник *казаноподібність* (указує на властивість за значенням) та прикметник *казаноподібний* є новоутвореннями від початкової форми *казанок* і вказують на подібність із початковою формою *казан*.

У цьому ж джерелі на позначення великого казана подано лексему *бик* як застарілий варіант [СУМ, I, с. 165]. Інше графічне оформлення передає відтінок значення досліджуваної вище лексеми, тобто для називання одного поняття вживали різні варіанти слів.

На відміну від загальноновживаного в українській мові слова *казан*, у російській воно є діалектним або його вживають на позначення технічного терміна [УРС, II, с. 200].

Лексема *казан* та похідне від неї *казанок* збереглися в спеціальному та діалектному мовленні білоруської мови [БРС, с. 365], також відповідник *ка́зан* [СХРС, с. 199] – ‘діалектно обмежена назва чавунного чи мідного котла для варіння їжі та різних промислових цілей’.

Дослідники українських діалектів також зафіксували лексеми *казан*, але з іншими лексичними значеннями: *казан* ‘місце в неволі, куди збирається риба’ чи позначає невелику кількість риби [СУГО, с. 90]. У діалектах західних областей України воно не зафіксоване чи має іншу сферу застосування – зменш. *казанчик* (кажан) є зоологічним терміном [ЛСПГ, с. 88].

Українська мова фіксує еквівалент до слова *казан*, що функціонував у певні історичні періоди, – слово *манірка*. У словнику сучасної української мови воно засвідчено з позначкою «рідко» – *манірка* [СУМ, IV, с. 622]. Великий тлумачний словник української мови також подає це слово:

1. *Похідна металева фляжка з кришкою у вигляді склянки, що закручується.*
2. *рідко. Те саме, що казанок* 2 [ВТССУМ, с. 644].

В етимологічному словнику української мови зазначено, що воно означає назву похідної металевої кружки, казанка; цю лексему дослідники

вважають запозиченням із польської мови (від пол. *manierka* ‘манірка, баклага’), яке, можливо, потрапило з німецької, що означає назву похідної солдатської фляжки. У німецькій мові воно утворилося способом складання двох слів *manöver* ‘маневри’ та *flasche* ‘пляшка’ [ЕСУМ, III, с. 383–384].

Г.Л. Аркушин зафіксував слово в західнополіських говірках: *манєрка* ‘невеличка коробочка’, ‘невеличка миска’, те саме, що й *пуде́лко, канцерва-2* [Аркушин, I, с. 304].

Каструля. Етимологія цього слова не є прозорою. Дослідники висувують різні гіпотези стосовно його початкової форми. В українську воно потрапило завдяки російському посередництву – *кастрюля* та німецькому *kasserolle* – *кастрюля* з французької мови (*casserole* – *кастрюля*), що є дериватом від *casse* – *черпак*, яке в свою чергу, можливо, було запозичене з гр. зі значенням ‘черпак’ [ЕСУМ, II, с. 400, Фасмер, II, с. 208]. В українській мові його варіант уперше згадано у словнику XIX ст. – *коструля* [Б-Н, с. 313]. На початку XX ст. в українських словниках та інших джерелах не було зафіксовано слова *кастрюля* чи його варіантів. У «Словарі російсько-українському» подано варіанти *кастрюля* та *каструля* [Уманець, II, с. 11], що мають відмінності в правописі; вони поширені на територіях Лівобережної України. Для Правобережних територій характерним було використання паралельних форм – *мідниця* та *рондель* [Уманець, II, с. 11]. Перекладні словники пізнішого періоду також фіксують лексему *кастрюля* [УРС, II, с. 316; БРС, с. 384] та її варіанти *каструлька* [УРС, II, с. 316], *кастрюля* [РБС, с. 197] із тим самим значенням. В інших слов’янських мовах також зафіксовано лексему *кастрюля*: пол. *rondel* ‘naczynie kuchenne’ [SJP, VII, с. 1041; РПС, с. 271], чеськ. *hrnek, kastrol* [РЧС, с. 215].

Сучасна українська мова зберегла слово *кастрюля* зі значенням ‘металевий посуд [переважно циліндричної форми] для варіння страв’, зі зменшено-пестливим суфіксом *каструлька* [СУМ, IV, с. 116; ВТССУМ, с. 528], прикметниковий дериват *каструльний* [СУМ, IV, с. 116].

У діалектному мовленні дослідники зафіксували лексеми *каструля*, *каструлька* [Чабаненко, II, с. 205] на позначення назв посуду для варіння їжі.

Відповідник до *каструля* – *ро́ндель* деякі мовознаці подають зі значення ‘кругла башта’ та висловлюють припущення про запозичення з фр. ‘щось кругле’ через посередництво пол. [Фасмер, III, с. 500; Вг, с. 463]. В українських джерелах зафіксоване дуже рідко – перекладні джерела; частіше подано *рондель* із наголосом на другому складі та зовсім іншим лексичним значенням [СІС, с. 680; УРС, V, с. 222].

Збереглося в побутовому мовленні львів’ян на позначення ‘каструлі з довгою ручкою’ або ‘сковороди || пательні’ – *ро́ндель*, демінутив *рондельок* [ЛЛ, с. 681].

Котел. Грецька лексема *χοῦλη* ‘чашка’ була запозичена через латинську мову в готську **katil(u)s* ‘казан’, а з неї потрапила до праслов’янської і набула форми **kotьlь* [ЕСУМ, III, с. 57].

У літературній писемній мові часів Київської Русі функціонувала лексема *котьль*: *Хода, возъ по собі не возаше, ни котьла, ни масть варя*. Пов. вр. л. 6472 г. і паралельна форма *котьль* та похідна від них *котьльць* [Срезневський, I, ч. 2, с. 1304]; *котел нося на плечевою* [ЛГВ, с. 716].

Староукраїнська мова XIV–XVIII ст. зберегла лексему *котел*, що була вживана в різних стилях того часу: у повсякденному мовленні в різні періоди використовували форму *котель* ‘металева посудина’ [ССУМ, II, с. 504]; у діловому мовленні, наприклад: *котлов шуст* [XVI ЛЗК, с. 359]; *ко(т)ло(в) горе(л)чаны(х) чотири, купленыє за копъ ше(ст)на(д)ца(т)* [XVII ДМВН, с. 58]; *...а ко(т)ловъ малыхъ – два, ко(т)ловъ три великихъ* [XVII ДМВН, с. 76]. Прикметники конкретизують призначення досліджуваного слова та уточнюють розміри предмета. Про поширеність цього слова свідчить досить часте його використання в різних текстах цього періоду: *...ижь меновани(и) Го(р)ба(н) якобы еще не(р)вого року завзято(и) во(й)ны якіє(с) котли, яко по(д). часъ замешанины мѣл, где(с) по(р)вавши и нікому не(з)на(и)муючи, у воді затопи(л)...* [ЛРК XVII, с. 52]. Із XVI ст. в українській мові

функціонувало декілька форм цієї лексеми та похідні від них. Правописні форми *котель*, *котел*, *котѣль* – синоніми до *казан* [СУМ XVI–XVIII, Вип. XV, с. 56]. Демінутиви *котелек*, *котелець*, *котелок*, *котельчыкъ* [СУМ XVI–XVIII, Вип. XV, с. 55–56], утворені суфіксальним способом, могли позначати різні за розміром види котлів, що, за нашим припущенням, вказувало на призначення цих різновидів посуду. Деривати *котельникъ*, *котелникъ* входили до професійної лексики, бо означали назву особи за професією, паралельно переходили до розряду власних назв і позначали прізвище [СУМ XVI–XVIII, Вип. XV, с. 56]. Дериват *котелня* перейшов до розряду топонімів. Зазначену лексему подано також в інших словниках, що відображають лексику цього періоду, наприклад: *sosul[u]m*, *коѣ(л)*, *конобѣ* *мідян(й)* (*мѣдьянѣ*); *sosulum*, *котелокъ* [XVII СЛЛ. с. 127]. Паралельне функціонування лексем *коѣ(л)*, *конобѣ* підтверджує думку про те, що чіткого розмежування між відтінками значень цих слів на той час не було: *Cuscitella*, *коѣлекъ (котелокъ)*, *сосудецъ ѡгу(р)цеѣѣ* [XVII СЛЛ, с. 143]. Цей варіант перекладу свідчить про функціонування різних форм слова, що вказують на призначення цього виду посуду. Інші словники цього періоду також засвідчують згадану лексему: *Котель конобѣ* та *котелокъ панвица* [Синоніма, с. 122]. П. Беринда подає слово *панвица* як синонім до *котело(к)* [Беринда, с. 80]; і в літературних джерелах цього часу також засвідчено назву *котел*:...*нові мідяні великі котли з довбишем...*; *дев'ятнадцять пар котлів* [ЛВ, I, с. 59].

Є. Тимченко окремо не фіксує лексему *котел*, але подає варіанти назв посуду: *мѣдень. Медный котел. [Котляры] робять... мѣднѣ и кварта и кондѣйки. Клим.216; сугань, Котел. 5 сучановѣ. Дн. Хан. 298; чавунь, Чугунный котел. Чавуномъ горѣлку...мѣрити. Арх. Мот. 135 16920* [ТМ, II, с. 443, 375, 474]. У наведеному контексті назва *котел* поєднується з прикметниками *медний* та *чугунний*, які слугують для уточнення матеріалу виготовлення. Також ми можемо говорити про паралельні назви *котел*, *мѣдень*, *сугань*, *чавунь*. У матеріалах О. Павловського на позначення *котла*

міститься слово *казань* [ГП, с. 37]. «Малоруско-німецький словар» у списках подає лексеми *котел* і *котелок* [Желехівський, І, с. 371]. Цю лексему фіксує словник Б. Грінченка зі значенням назви посудини та литаврів, його демінутив *котелок* означає рослину. Суфіксальне утворення *кітлик* [Грінченко, ІІ, с. 292] позначало горщик, у якому варили куліш. Зафіксовано назви *котел*, *котелокъ*, *котликъ* [Уманець, ІІ, с. 41].

Сучасна українська мова ІІ пол. ХХ ст. продовжує послуговуватися цією лексемою: *Котёл. Те саме, що казан. Котелок. 1. Те саме, що казанок* [СУМ, ІV, с. 309]. Мовознавці вказують на однакове значення лексем *котел* і *казан*, а варіант *кі'тлик* – синонім до *казанок* (*Тепер побачимо, що вони тут варять у тих кітликах* [СУМ, ІV, с. 171]) подають як діалектне.

Є вона і в багатьох слов'янських мовах, що підтверджує фіксація в різних джерелах: російське *котел* та похідне від нього *котелок* [УРС, ІІ, с. 384], відповідники – бр. *кацел*, *кацялок* [РБС, с. 217]. Білоруська мова також зберегла слова *кацел* [БРС, с. 386], яке в різних варіантах має відповідник *котел*; сербохорватська подає знак *кѡтлача* та *кѡтлина*, які означають 'великий котел (чавунний)' та 'котловина' [СХРС, с. 221].

На початку ХХІ ст. словники фіксують назву *котел*, її варіанти та похідні від неї, наприклад: *Котел 1. Те саме, що казан 1, 3. 2. Бойлер. 3. Закрита посудина складної конструкції для перетворення води на пару. Паровий котел. Водонагрівний (опалювальний) котел – установка (див. установка 2), що складається з багатосекційної системи посудин та електричного нагрівача або топки для твердого, рідкого або газоподібного пального. 4. Мисл. Урочище або частина лісу, яка замкнутим кільцем оточена стрілками і загоничами. 5. Мисл. Бракон'єрське полювання на зайця, яке нині заборонене. Котелок як зменшене до котел [ВТССУМ, с. 580]; котельний. Зазначимо, що ці тлумачення свідчать про нашарування нових відтінків значення на вживане раніше слово, які вказують на нові функціональні ознаки предмета, які воно називає, та метафоричне перенесення.*

Російська мова XI – XVII ст. мала слово *котель* (*котель*) [СРЯ XI – XVII, VII с. 379], що означало назву котла, ковану чи вилиту посудину з дужкою для варіння чого-небудь. Наявні атрибутивні словосполучення *котель варчий, гостовный, поваренный, бражный, квасной, пивной, винный* і т. ін.. як назви різновидів котлів за призначенням, а також *котель путный* – дорожній котелок [СРЯ XI – XVII, VII с. 379]. Лексема *котлы* [Даль, II, с. 178] є старою назвою литаврів.

Сучасна російська літературна мова зберегла назву *котел* [ССРЛЯ, XVII, V, с. 1533, Ожегов, с. 295] з тими ж лексичними значеннями, що й в українській.

В українському діалектному мовленні засвідчені варіанти досліджуваної лексики, зокрема, *котев* ‘вмурований у кухонну плиту котел для води’, *котлик* ‘казанок, в якому варять їжу в полонині’, *ко<цьолок* ‘котел для води при кухонній плиті’, *кітлик*, *кітличок* *кітля* [Онишкевич, I, с. 381, 383, 354] називають котелок. Зі значенням ‘посудина та голова’ зафіксовано лексему *катілок* [Чабаненко, II, с. 155] у нижньонаддніпрянських говірках.

Чавун. Українська побутова лексика збагачувалася також завдяки запозиченням з інших слов’янських мов; запозичення приходили в нашу мову часто з латинської або тюркських мов. Лексичний фонд поповнився словом *чавун*, яке дослідники вважають запозиченням із тюркських мов [ЕСУМ, VI, с. 274]. М. Фасмер висловлює припущення про запозичення його ще на праслов’янському ґрунті від гот. **katils* або **katilus* [Фасмер, II, с. 351]. Зі значенням ‘велика посудина з металю до варення харчів для великого гурту людей’ подає його І. Огієнко, вказуючи на латинське походження від **catillus*, при цьому зазначає поширеність його в багатьох слов’янських мовах. Досліджувана лексема не була відома в українській мові раннього періоду, лише у XIX ст. зафіксована у «Словари російсько-українському» М. Уманця та А. Спілки: українському *чаву́н* відповідало російське *чугу́нь*; дериват від *чавун* → *чавунний* у складі словосполучення *чугунный котел* виступає

відповідником до укр. *чаву́н* [Уманець, IV, с. 203]. Лексема *чавун* продовжує функціювати в українській мові ХХ ст., про що свідчить фіксація її словниками цього періоду. В. Василенко подає *чавунь* [Василенко, с. 28], що є назвою чавунного казана, в який наливають воду й кладуть колодки для розварювання в окропі. «Словарь...» Б. Грінченка містить лексему *чавун*, що позначає сплав та чавунний горщик; дериват від нього *чавунець*; фонетичний варіант *чагун* [Грінченко, IV, с. 442, 443] – великий мідний горщик. Це джерело свідчить про те, що в словниках цього часу подано додаткове значення досліджуваної лексеми, яка означала не лише назву посуду, а слугувала для називання матеріалу, з якого виготовляли предмет.

В академічному виданні «Словник української мови» в 11 томах зафіксовано слово *чавун* та варіанти похідних від нього, наприклад: *Чавун. Посудина, горщик зі сплаву...; чавунець, зменш. до чавун; чавунище, збільш. до чавун; чавунок, зменш. до чавун; чавунчик, зменш. до чавун* [СУМ, XI, с. 261]. Така значна кількість суфіксальних похідних може свідчити про широке використання цього виду посуду, широкий ареал поширення його на українських територіях, а уточнення з ремарками ‘збільш.’, ‘зменш.’ – про різні розміри цього посуду. Тлумачний словник сучасної української мови також подає власне визначення цього слова, яке співвідноситься з поданим вище: *чавун – ‘сплав заліза з вуглецем, з якого виготовляють сталь або виливають металеві вироби. Посудина, горщик із такого сплаву’*; похідні від нього – *чавунець* із суфіксом здрібнілості та *чавунисько, чавунище* [ВТССУМ, с. 1592] із суфіксами емоційно-оцінного характеру.

Відповідники українському *чавун* наявні в інших слов’янських мовах: бр. *чыгун, чыгунок*, заст. *чыгунка* [РБС, с. 763] та *чыгунык* [БРС, с. 1016]. Пол. варіант *zeliwo surówka, gamek zelazny* [РПС, с. 874], чес. *litina, surovu železo, litinovy hrnec, železnak* [РЧС, с. 702]. Це може свідчити про значне поширення досліджуваної лексеми на багатьох слов’янських територіях протягом тривалого часу і популярність цього виду посуду.

В українському діалектному мовленні виявлено лексему *ча|гун* [Онишкевич, II, с. 361], що означає назву посуду; *чагун* синонім до *баняк* ‘чавунний горщик будь-якої місткості’ [Аркушин, II, с. 246; I, с. 10].

2.1.2.2. ЛСМГ «Назви посуду для смаження»

Ця ЛСГ охоплює незначну кількість слів, які мають свою цікаву історію. Найбільш уживаним є слово *сковорода*. Воно має праслов'янське коріння **skovorda*, **skovordy*, *-dъve*, було засвоєне старослов'янською мовою із неповноголоссям: *сковрада* [ЕСУМ, V, с. 277–278], [СС, с. 606]. М. Фасмер дотримується такої ж думки щодо етимології слова *сковорода*, вказуючи на можливу спорідненість його зі стсл. *сквара*, що може пояснювати появу приголосного –в [Фасмер, III, с. 644].

І.І. Срезневський зафіксував лексему *сковорода* в давньоруській мові зі значенням ‘металеве блюдо, яке використовували для випікання чи смаження’, похідне від нього зменш.-пестливе *сковородька* – демінутив до *сковорода*. Церковнослов'янські варіанти неповноголосної форми *сковрада* = *сковърада* – *сковорода* також позначені. Окрім того, автор подає прикметникове утворення від іменника *сковрада* – *сковрадьными* [Срезневський, III, с. 376 – 377].

Окрім цих, у давньоруській мові були зафіксовані лексеми, які називали посуд для смаження: *скара* ‘*сковорода*’, *сквара* ‘різновид посудини’ [Срезневський, III, с. 365, 369]. *Сквара* має давнє праслов'янське коріння: **skvarъ*, **skvara* пов'язане зі **skverti* ‘розтоплювати’, пізніше перейшло в старослов'янську мову як *сквара* ‘чад від спалюваного жиру’, з неї потрапило до давньоруської [Срезневський, III, с. 369].

Активно слово *сковорода* представлене в староукраїнській мові, про що свідчать записи в історичних пам'ятках та словниках того часу: ...*бе(з) бытно(с)ти моєи жона моя власная Ѡганка Харитоно(в)на вѣдомости моєе пошла о(т) мене про(ч), и в то(т) ча(с) в мене погинуло рече(и) немало, то есть згынуло в мене с коморы зъ замка двѣсти правдива лну, по(л) вѣдра меду*

пресного, ...ведро масла....сковорода [АЖ 1582 – 1588, с. 65]; *Сковра́да: сковорода* [1627 Беринда, с. 114]. Останній приклад свідчить про паралельне функціонування двох форм лексеми *сковра́да* / *сковорода* на поч. XVII ст. Церковнослов'янську форму *сковрада* зафіксували також автори перекладного словника цього часу [ЛСЛ, с. 506]. Найбільш уживаною в українській мові XVI – XVII ст. була форма *сковорода* (в окремих текстах у поєднанні з прикметником *железная*), рідко використовували фонетичний варіант *сковрода* та демінутив *сковородка* із суфіксом *-к*. [КСЛУМ]. У картотеці Словника української мови XVI – XVII ст. міститься запис про похідне утворення від іменника *сковорода* – *сковородный*.

Інші джерела також засвідчують уживання цього слова: *Пампушокъ сковрадь*; *Рошить сковрада огнище*; *Сковорода сковрадь* [XVII Синоніма, с. 139, 154, 156]; *Сковрада. Frixorium farreum* [XVII ЛСЛ, с. 506]. У пам'ятках XVIII ст. загальною назвою посудини для смаження була лексема *сковорода*, наприклад: *Frixorium сковорода, рынка ян[д]ова* [Махім, ч. I, с. 475]; *сковород двѣ..., ...сковорода залѣзная* [XVIII ДНРМ, с. 266]. У віршованій літературі цього періоду зафіксовано старослов'янську неповноголосну форму *сковрада*, наприклад: *...сол з сковрады..., ...и жеб не прогорѣла /скоро/ сковрада...* [XVIII ДЛ, с. 251 – 252]; *То(ж) на сковрада(х) смажа(т) и в гнѣзда вкладаю(т)* [XVII КлЗ, с. 48]. У кулінарних рецептах із збірки стародубського полковника Івана Кулябки виявляємо: *...на сковородѣ ставить..., ...и на сковородѣ пекти...* [XVIII РІК, с. 247].

Українська мова XX ст. послуговується лексемою *сковорода* та суфіксальними дериватами: *Сковорода́, змени. Сковорідка. Збільш. Сковородя́ка; Сковорідка, змени. від сковорода* [Грінченко, IV, с. 138]. У «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського подано слово *сковорода* та дериват *сковородка* [Желехівський, II, с. 875].

Апелятив *сковорода* із семантикою 'неглибокий круглий посуд, в якому смажать їжу' функціонує в лексичному складі сучасної української літературної мови. Демінутив *сковорідка* означає назву того ж виду посуду

меншого розміру [СУМ, IX, с. 289]. Укладачі Великого тлумачного словника подають лексеми *сковорода́* та *сковорідка* [ВТССУМ, с. 1334] у тому ж значенні, що й попереднє джерело. Дериват від *сковорода́* – *сковорідний* [СУМ, IX, с. 289; ВТССУМ, с. 1334].

Лексема *сковорода* представлена і в інших слов'янських мовах: *сковорода* – р.; *скаварада, пательня, технічне – скаварада* у бр. [РБС, с. 627]; *patelnia, patelka, rapew* – пол. [РПС, с. 714]; *rapev, рекаш* – ч. [РЧС, с. 579]. Наявність у багатьох слов'янських мовах паралельних форм сучасних варіантів фонетичного та граматичного запису досліджуваної лексеми свідчить про стійкість праслов'янської форми.

В окремих наддніпрянських говірках зафіксовано лексеми *сковер'да* та *сковир'да* [Чабаненко, I, с. 73], які є діалектними варіантами долітературного *сковорода*. Похідними від згаданих вище лексем є *ско|вердка, ско|вирдка* [Чабаненко, I, с. 74]. На Східній Слобожанщині посудину для смаження страви називають *сковоро'доу*, вживають і паралельні форми *сково'r'ідка, сково'родка, сково'ротка*. О. Малюк указує на те, що в російському діалектному мовленні також є лексема *сковорода*, яка слугує для позначення зводу «руської печі», та *сковородка*, що є назвою посуду і багаторічної трав'янистої рослини, бур'яну [118, с. 89]. Л. Куркіна припускає, що слово *сковорода* у тій формі, які розглядали Міклошич, Славський, М. Фасмер, – пізніша модель цього слова. Вона стверджує, що їхні гіпотези є не достатньо обґрунтованими і зводяться до спільної думки про те, що лексема **skovorda* є назвою пласкої неглибокої металевої посудини із загнутими краями. Проведений авторкою словотворчо-етимологічний аналіз, підводить читачів до наступного висновку: псл. **skovorda* належить до новотворів слов'янського періоду, але саме це утворення досить давнє, побудоване за зразком архаїчної моделі з префіксом *sko-*. [107, с. 57-60].

Паралельно з формою *сковорода* в сучасних мовних джерелах подано такі: *Сотейник*. *Сковорідка з товстим дном і високими прямими боками, в якій готували переважно some* [СУМ, IX, с. 471, ВТССУМ, с. 1359]; *Панва*,

діал. *Сковорода* (зокрема самоварна) [СУМ, VI, с. 42, ВТССУМ, с. 880]; *Пательня*, діал. *Сковорода* [СУМ, XI, с. 92, ВТССУМ, с. 893].

Слово *сотейник* на позначення 'сковорідки, в якій готують переважно *соте*', можливо, було запозичено з французької мови через посередництво інших слов'янських мов (рос., болг. *comé*, бр. *самэ*, пол. *saute*); фр. *sauté* 'соте' пов'язане з *sauter* 'смажити на великому вогні (на олії або на салі), стрибати, скакати', яке зводиться до лат. *saltāre* 'стрибати, підстрибувати' [ЕСУМ, V, с. 360]. На попередніх історичних етапах української мови воно не було зафіксоване. Лексема *comé* є в болгарській мові, *самэ* в білоруській та польською *sauté* – смажене (м'ясо або риба). Можливо, пов'язане зі стравою *соте*, яку готують на великому вогні.

Панва. Дослідники припускають, що праслов'янське **rapu* 'сковорода' є запозиченням із нім. *phanna* (*pfanne*) 'сковорода', що зводиться до лат. *patina* 'миска, неглибока каструля, сковорода', яке, зокрема, має грецьке коріння [ЕСУМ, I, с. 274–275]. Давньоруська мова послуговується лексемою *паны* = *панъвь* – сковорода: *Повелѣста пилы остры поставити и панъви и коловраты и претирати ю на уды. Муч. Евфим. 15. На панъви ражъженѣ положена бы (въ печ. на сковрадѣ)....* У словнику І.І. Срезневського зафіксовані лексеми *панъвица*, що позначає чашу, блюдо [XIV Срезневский, II, ч. 2 с. 876]; *пановъ* – сковорода, *опаны* називає котел та сковороду [XIII Срезневский, II, ч. 2, с. 875; ч 1, с. 677].

М. Фасмер подає слово *пáнка* 'дерев'яна миска', *панóк* 'дерев'яна чашка' і вказує на функціонування їх у російському діалектному мовленні, давньоруське та ц.-слов. *паница*, як і укр. *панва* 'сковорода'. Також автор звертає увагу на наявність різних варіантів досліджуваної лексеми в інших слов'янських мовах: болг. *пани́ца* 'миска', сербохорв. *пáница*, ч. *ránev* 'сковорода', слвц. *ránev*, *ра́йна*, пол. *rapew* 'сковорода' [Фасмер, III, с. 198].

Для української мови XVI – XVII ст. характерне вживання саме цієї лексеми, про що свідчать записи в багатьох джерелах того часу: *пограбили...котлувъ кухонныхъ шести, панвей двѣ...Володимир, 1597*

АрхЮЗР I/ VI, 137; *пановъ* – *новая едина, а две старыхъ*...Пересопница, 1600 АрхЮЗР VI / I, 297; ...*котловъ медныхъ кухонныхъ осмъ, панвей две* ...Луцьк, 1585; *два горищики масла, панву и триногъ* Клевань, 1571 [КСЛУМ]; ...*панов две*...[ЛЗК, с. 359]. В окремих текстах вказано призначення цього виду посуду: *Па(н)всей до варє(н)я рибъ*...Володимир, 1578 [КСЛУМ]. Поодинокі записи свідчать про використання цього виду посуду в церковному побуті: *двѣ па(н)ви црковных* Львів, 1579 – 1588 [КСЛУМ]. Граматичні форми *панву* і *па(н)всей* свідчать про вживання цих слів у формі однини та множини. Зменшено-пестливі форми *панєвка* та *панєвъ* зі значенням ‘мідниця’ були зафіксовані в цьому ж зібранні [КСЛУМ].

Староукраїнська мова пізнішого періоду зберегла цю лексему, про що свідчить запис у словнику П. Беринди: *Панвица: пановъ албо котело/к/* [1627 Беринда, с. 80].

У пам’ятках української мови XVIII ст. зафіксовані лексеми *панва*, *пановка*, *пановъ* : ...*панва едина*... [ДНРМ, с. 30]; ...*пановка мѣдная без ножокъ, з ручкою желѣзною, а в ней ваги фунти*... [ДНРМ, с. 310], ...*пановъ двѣ*... [ДНРМ, с. 118], ...*сложивъ на пановку*... [МДЛ, XVIII, с. 2].

Перейшло досліджуване слово й в нову українську мову, наприклад: *Панва ‘сковорода’*. ‘*Солеваренная сковорода*’. Б. Грінченко подає граматичну форму *панова* як синонім до *панва* [Грінченко, III, с. 92, 93]. Є. Желехівський та С. Недільський у «Малоруско-німецькому словарі» подають слова *панва* німецькою *pfanne* зі значенням ‘сковорода’, *панівка* та зменшене *панілка* з тим же лексичним значенням; варіант *пáновка* те саме, що й *панівка* [Желехівський, II, с. 599, 600].

Не всі слов’янські мови зберегли лексему *панва*. Сучасна польська мова має лексему *panew* ‘сковорода’ [БПРС, II, с. 12]

Сучасна українська літературна мова в повсякденному вжитку не послуговується цією лексемою, вона зафіксована в словниках із позначкою діал.: *Пáнва*, діал. *Сковорода* (зокрема *солеварна*) [СУМ, VI, с. 42; ВТССУМ,

с. 880]. Фонетичний варіант *pánvá* має інше лексичне значення, тому й не став предметом нашого вивчення.

Паралельно з формою *сковорода* вживають діалектно обмежену лексему *пательня*. Етимологічні дослідження свідчать про її запозичення з польської: пол. *patelnia* (ст. < *patela*) походить від фр. *patelle* ‘металеве блюдо, таця’ або іт. *patella* ‘сковорода, тазик’, які зводяться до лат. *patella* ‘мілка каструля, сковорода, жертвна чаша’, останнє – демінутивне утворення від *patina* ‘миска, сковорода’ і має грецьке коріння [ЕСУМ, IV, с. 313].

Українські джерела із XVI ст. засвідчують цю лексему: ...се(м) д(р)ушлако(в) два патє(л)ни три котора... Володимир, 1578 [КСЛУМ]. Фонетичні варіанти *патєлня* / *пателня* зафіксовано в матеріалах I половини XVII ст [КСЛУМ]. Пізніше засвідчено в XIX – XX ст. : Пательня, пателя. *Сковорода* [Грінченко, III, с. 101]. У «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського було виявлено лексему *пательня* [Желехівський, III, с. 605], яка означає плескату сковороду.

Сучасна російська літературна мова, білоруська, чеська не мають слова *пательня*. Українсько-російський словник подає як відповідник діалектного *пательня* – *сковорода* [УРС, III, с. 230]; польському *patelnia* відповідає російське *сковорода* [БПРС, II, с. 22].

У діалектному мовленні українців були виявлені лексеми *пе'теля*, *пе'телька* [Чабаненко, III, с. 108], *пател'н'и(-і)* [Горбач, с. 173] як відповідники до літературного *сковорода*. Дослідники звертають увагу, що на Східній Слобожанщині назву посуду для смаження страв *па'тел'н'а* вживають дуже рідко [172, с. 89]. Е. Гоца виявила назву *патéл'н'а*, яка широко побутує в бойків., гуцул., буков. говірках, також у наддністр., поділ.. У житомир. Функціонує лексема *патéля* [40, с. 135]. У російських говірках зафіксовані назви *пательня*, *потельня* зі значенням ‘сковорода з ручкою’ [СРНГ, XXIV, с. 272].

2.1.2.3. ЛСМГ «Назви посуду для проціджування та протирання продуктів»

Сито. Етимологічні словники вказують на праслов'янське походження цього слова від дієслова *сіяти* [ЕСУМ, V, с. 246]. М. Фасмер виводить лексему *сито* від псл. **sito* < **sēi* – *to*, що походить від того самого кореня, що й **sējati* (**sėti*) у значенні 'сіяти' і має відповідники в лит. '(густе) сито', лтс. 'сито, решето', які, можливо, є спорідненими з грецьким ἵθω 'просіювати' [Фасмер, III, с. 628].

Лексему *сито* зі значенням 'частое рѣшето' зафіксовано в давньоруських пам'ятках [Срезневський, III, ч. 1, с. 360 – 361].

В українських джерелах II пол. XVI – XVII ст. подано іменник *сито*, який має форму однини, та множини – *сита* [КСЛУМ]. Від *сито* утворився демінутив зі зменшено-пестливим суфіксом *-це* : *сито* → *ситце*.

Українські лексикографи XVII ст. подають слово *сито*, що входило до багатьох словосполучень: *Сито густоѣ. Cribrum pollinarium. Excussorium; Сито рѣдкоѣ. Cribrum farinarium.* [ЛСЛ, с. 505]. Прикметники *густе* та *рідке* конкретизують значення цього різновиду посуду. В іншому джерелі в перекладі староукраїнською мовою подано два варіанти лексеми – *сито* і *решето*: *subderniculum, сито, рѣшето* [СЛЛ, с. 383], а також є вказівка на форму посудини: «*laqueus, сѣто, пругло II правильно сѣть* [СЛЛ, с. 250]. Неодноразово подає варіанти слова *сито* Климентій Зиновійв: *А ты(л)ко (ш) х(ч) бра(д)ко хо(ч) ш(д)ко, що (ж) мѣмъ чинѣт(ь):гдѣ не мощно хлѣбъ свѣтлы(и) окро(м) сѣта уходи(т); Мѣ(р)зено здавало (б) сѣ то рѣмѣсло и брѣдко: з(ь) кѣнски(х) опоно(в) сѣта робя(т) вспо(м)нѣти ги(д)ко; А пачѣ (б) з(ь)го(р)шыте(л)но през(ь) сѣто процѣжати; яко то на млеко е(ст) звыча(и) сы(т)цах дѣ(р)жати* [КлЗ, с. 145].

Широкий ряд похідних фіксує І. Максимович, крім церковнослов'янських, наводячи й розмовні форми: *cribellātus прѣстѣяненный cribellum ситце cribrārius рѣшотны(й) ситны(й) cribrātio ситостѣяніѣ. cribraas. ситомъ сѣю прѣсѣваю, потрасую cribrum сито, цѣдило, рѣшето*

[Махім, Ч.1, с. 263]. Останній приклад вказує на синонімічні відношення зі словом *решето*.

Нова українська літературна мова XIX ст. послуговувалася згаданою лексемою, зокрема відомий варіант, утворений із суфіксом пестливості: *Сітце. Сіто. Волосяное решето* [Б-Н, с. 328]. Цей приклад свідчить про те, що в мові цього періоду вживали паралельні варіанти *сито* – *решето*. У Б. Грінченка слово *сито* зафіксоване з двома абсолютно різними значеннями: I значення – це назва посудини для протирання, просівання, виражене іменником; II – з позначкою нар. у значенні ‘жирно’: *Вари лишень гречані галушки та сито їх салом затовчи* [Грінченко, IV, с. 124]. У другому контексті *сито* – прислівник. Омоніми не мають спільних значеннєвих елементів (сем) та асоціативних зв’язків.

Суфіксальне утворення *ситце* свідчить про наявність різновидів предмета. Б. Грінченко подає й іншу форму із зменшено-пестливим суфіксом: *Ситечко, ситко. Змениш. від сито*. Іменник *ситник* утворився від початкового *сито*: той, хто робить сита [Грінченко, IV, с. 124].

Сучасна українська мова послуговується лексемою *сито* ‘натягнена на обруч густа сітка, через яку просівали борошно та інші сипкі речовини або проціджують що-небудь’ та похідними від нього, утвореними суфіксальним способом: *ситце, ситечко, ситко* [СУМ, IX, с. 208, 206, 207]. Інший варіант *підситок* ‘густе сито’ [СУМ, XI, с. 499] утворено префіксально-суфіксальним способом, вказує на властивості предмета, а не на його розмір, як у попередніх варіантах. Своє тлумачення подає інший словник, що має лексичне значення з позначкою *техн. і спец.*, засвідчуючи перехід номена до професійної лексики, а також варіант *сито* як прислівник до *ситий* [ВТССУМ, с. 1321].

Інші слов’янські мови мають відповідники до українського *сито* – пол. *sito, sicie* ‘narzędzie do przesiewania materiałów sypkich’ та демінутив *sitko* [SJP, VIII, с.]

Решето. Мовознавці висловлюють думку про давнє походження лексеми *решето* від псл. **rešeto*, що пов'язане з псл. *rědъkъ* 'рідкий', менш ймовірний зв'язок із псл. *rěšiti* 'зв'язувати'. Має континуанти в багатьох слов'янських мовах та подвійний наголос *р'ешето́*, реалізувало значення 'вид сита з крупною сіткою' [ЕСУМ, V, с. 70].

Давньоруська мова послуговувалась варіантом *решето*, *рѣшето*: *Рѣшето* = *решето* – лукошко съ сѣтчатым дном, *решето*, *сито*: – *Решета* долати требуютъ блюденья. Яко въ *решетѣ* трясоми.– *решето*, какъ мѣра сыпучихъ тѣлъ: – Феодоръ оиде въ Гунданы и обрѣте тамо по златицѣ *решето* (пшеницы). На той час функціонував прикметник *рѣшетный* = *решетный* від слова *решето* [Срезневський, III, с. 227].

Староукраїнська мова послуговувалася різними фонетичними формами цього слова: *решето*, рідше *решето*, про що свідчать тексти пам'яток: || *вси дають сторожу на го(д) з дому кажьдого по грошу по(л)скому по рѣшету жита ...* Чорнобиль, 1552; *у дверей той komórки засчепка железная с прибоjami... на тых komórкахъ гора, на той горе мис деревяныхъ чѣтыри, талерей деревяныхъ девят... сит две, рѣшет две*. Луцьк, 1571 [КСЛУМ].

У перекладних словниках XVII ст. подано декілька відповідників латинською мовою до слова *решето*: *colum*, *рѣшето*, *цѣдило*; *crimbut*, *рѣшето*; *incerniculum*, *рѣшето*, *subderniculum*, *сито*, *рѣшето* [XVII СЛЛ, с. 130, 146, 230, 383]. Інше джерело цього ж періоду також до українського *рѣшето* подає відповідники латинською: *Рѣшетó. Cribrum. Reticulum. Ftunceum*. Синонімами до лексеми *рѣшето* є *кошница процѣжѣніа*. [F]ic(us) vimine (us) та *цѣвка. Panus. Rhombus*. [XVII, ЛСЛ, с. 501, 461, 545].

У XVII ст. продовжує функціонувати досліджуване слово та похідне, утворене префіксально-суфіксальним способом: *Рѣшета* да *пу(д)сытки* з *ли(к) бывають истка(н)ны* : *и у воло(х) рѣшета в рѣмѣня(х) пробіянны* [XVII, КлЗ, с. 145]. Тут зафіксовано діалектну форму ([o] > [y]).

Нова українська мова зберегла форму *рѣшето*: *Рѣшето*. *Сито*, у *котрого вмѣсть волосяного полотенца кожа съ пробитыми дырочкам* [Б-Н,

с. 311]. Зазначимо, що саме в цьому джерелі чітко подано тлумачення лексеми, стає зрозумілою відмінність її лексичного значення від лексеми *сито*.

Зафіксовано форму – *решето, решета* (у множині): *Рѣшето. Вода в решеті не остоїтьсѣ. Перейшов уже крізь сито й решето* – все спробувати. *Попа в решеті возити*. Брехати на сповіді [Грінченко, IV, с. 14]. Наведені приклади свідчать про те, що досліджувані лексеми функціонувала не лише в прямому, а й у переносному значенні, утворюючи фразеологічні сполуки.

Від іменника *решето* утворився інший іменник *решітник*, що служив для називання особи, яка продавала решета [Грінченко, IV, с. 14]. На той час у мові вживали *підрешітка*, що утворена префіксально-суфіксальним способом: *Підрешітка*. 1) Рід густого решета. *Коли впасеш мені оцього бичка, то дам тобі підрешітку грошей*. 2) *Зерно, яке падає під решето під час очищення*. З тим же лексичним значенням вживають варіант *підрешіток* [Грінченко, III, с. 177].

Нині збереглася й функціонує лексема *решето*: *Господарська річ у вигляді дерев'яного обода з натягнутою сіткою з одного боку для просіювання чого-небудь*, а також похідні, утворені суфіксальним способом – *решіточка, решітце* [СУМ, VIII, с. 524–525]. Суфікси *-очк-*, *-це* надають словам відтінок із зменшено-пестливим значенням. Варіант *підрешітка* в II половині XX ст. зберіг лексичне значення ‘густе решето’ та граматичну форму [СУМ, IV, с. 489]. Лексема *решето* багатозначна, одне з її лексичних значень – назва господарської речі, призначеної для просіювання чого-небудь (частіше зерна, борошна) [ВТССУМ, с. 1219].

Згодом утворилося багато похідних від неї. Зокрема, *решетар* з позначкою *застаріле* (на сьогодні) є суфіксальним утворенням для позначення особи, яка виготовляла решета, з таким же лексичним значенням функціонує варіант *решітник*. Іменник *решітце* – похідне суфіксальне утворення від *решето*. Розмовне *решетина* – те саме, що й *решето*. Назвою окремої частини цієї господарської речі виступає слово *решетище*

[ВТССУМ, с. 1219]. Наявні в мові і дієслівні утворення: *Решетувати*. *Просіювати що-небудь* (перев. зерно, борошно) *крізь решето з метою очищення від непотрібних домішок*; *Решетований*. дієприкметн. до *решетувати*; *решетування*. Дія за знач. *решетувати* [ВТССУМ, с. 1219].

У російській мові *решето́* має ту ж семантику, що і його український варіант, відрізняється лише наголосом на останньому складі: *Решето́*, *ре́шето* [РУС, III, с. 602]; *Решето́*, *ре́шето* (*густое – еще*) *підрешітка*, *підрешіток* [РУС, III, с. 225]. У розмовному варіанті входить до складу фразеологічних сполук на зразок *голова как решето́*, *чудеса в решете́*. Російська мова має паралельні форми іменника *решітник* з українською: іменника *решётник* (*изготавливающий решета*) – *решітник* [РУС, III, с. 225] та *решётный* 1. *Решітний*. 2. (*просеянный*) *уст. Просіяний на решето*; (*один раз – обычно*) *разовій і разовий*; ~ *ая мука сіяна на решето мука*; *разг. Разовка*; ~ *ый хлеб хліб з муки, просіяної на решето*; *разовий хліб* [РУС, III, с. 225].

Простежуємо вживання лексеми і в багатьох інших слов'янських мовах, зокрема, біл. *решета*, пол. *rzyszoto* та ін.

У діалектному мовленні всіх карпатських говірок загальноукраїнському *сито* відповідає *сіто*, *ре́шето* – *решето́*, наголос переміщується на останній склад [40, с. 168]. *Решето́* [Сабадош, с. 306]; у поліських говірках *решето* має інше лексичне значення [ЛСПГ, с. 185]. Демінутив *ситко* в бойківських говірках вжито на позначення музичного інструмента [Онишкевич, II, с. 216].

Друшляк. Етимологи схиляються до думки про німецьке коріння цієї лексеми, яка була через пол. запозичена до української. Нім. *durchschlag* у перекладі українською означало 'пробійник, решето, друшляк', походило від дієслова *durchschlagen* 'пробивати, пропускати'. На пол. ґрунті відбулася перестановка звуків [ЕСУМ, II, с. 136].

Уперше лексему зафіксовано в староукраїнській мові XVI ст., вже на той час вона мала дві форми *друшлякъ* / *дурилекъ*. Укладачі Словника

української мови XVI – першої половини XVII вказують на можливі джерела запозичення – стп. *druszlak*, нім. *Durchlage*: *талерей ценовыхъ одиннадцатъ... друшляк, склянка* (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8 / VI, 350); *пограбили... секачовъ два, друшлякъ один, склянка* (Володимир, 1597 АрхЮЗР 1 / VI, 137); меновите взято... *дуршлєковъ ше(ст)* (Київ, 1635 ЛНБ 5, 4060, 106) [СУМ XVI – XVII, Вип. 8, с. 217]. Пізніше воно значиться у перекладному українсько-німецькому словнику XIX ст.: *друшляк* [Желехівський, I, с. 207].

Українські джерела XX ст. подають тлумачення досліджуваного слова: *Родъ металлическаго или глинянаго ситца, сосудъ съ дырочками въ днѣ, чрезъ который сѣживаютъ воду съ вареников, лапши, макаронъ и т. д....* [Грінченко, I, с. 450]. Друге значення стосується не посуду, а одягу.

Сучасна українська мова послуговується лексемою *друшляк* [СУМ, II, с. 427; ВТССУМ, с. 330], що означає назву посудини з дірочками, яку використовують для проціджування чи протирання їжі.

Російська мова має два варіанти досліджуваної лексеми — *душлаг* та *друшлаг* (як просторіччя), про що свідчать записи в словнику С. Ожегова, [Ожегов, с. 435], пізніше вони були зафіксовані в сучасній російській літературній мові як назва кухонної посудини у вигляді ополоника з отворами у дні для проціджування чи протирання їжі [ССРЛЯ, XVII, III, с. 1171].

Перекладні словники подають лексему *друшляк* та її відповідники. Так, українсько-російський словник містить пару *друшляк – душлаг* [УРС, I, с. 467]; *душлѧг – друшлѧк* [РУС, I, с. 396]; у білоруській мові є лексема *друшляк* (у спеціальному мовленні) [РБС, с. 130], у чеській мові є відповідник *dirkovana naberacka, cednik* [РЧС, с. 145] та *dršlák* як застаріле...*nyni druszlak* та є запозиченням з німецької [ESJP, с. 129]; у пол. маємо відповідник *cedzak, durszlak* [РПС, с. 180]; у сербохорватській – *hèvhùp* [СХРС, 108], що перекладається як *душлаг*. Ця лексема збереглася в

східнослов'янських мовах: українській, білоруській, російській. У західнослов'янських і південно-слов'янських – не завжди.

У діалектному мовленні на окремих територіях також були зафіксовані *друшляк, друшлаг, трушляк, трухляк, друшлани(е)к, друшланка* [172, с. 93].

Отже, *сито, решето, друшляк* є назвами посудин з дірочками, що служать для проціджування і протирання їжі.

Наступне слово слугує для називання кухонної речі, яку використовували лише для протирання їжі.

Тертка (тертушка). Науковці не подають етимологію цього слова, але її легко вивести від дієслова *терти*. Українське слово *терти* має праслов'янське коріння: псл. **terti* 'терти', у стсл. мало форму *trǫti*, пізніше поширилося в багатьох слов'янських мовах [ЕСУМ, V, с. 558 – 559]. Лексма *тертка (тертушка)* не відзначена у пам'ятках давньоруського та наступних періодів.

Окрема згадка міститься у світській літературі XVII – XVIII ст.: *У тыѣ вытѣчую(т) тѣ(р)тки, що пѣрець тру(т)* [XVII, КлЗ, с. 152]. За свідченням Б. Грінченка, варіант *терка* використав І. Котляревський в «Енеїді», зафіксовано варіант *тертушка* [Грінченко, IV, с. 258].

Сучасна українська мова зберегла іменник *тертушка* [СУМ, X, с. 100; ВТССУМ, с. 1446], який є синонімом до *тертка*. Обидва слова утворені суфіксальним способом. Від *тертка* утворено прикметник *тертковий* [ВТССУМ, с. 1446].

Збереглося слово *тертка* в різних фонетичних варіантах у деяких українських говірках: *тѣрка* і *терко* 'тертка' – у бойківських [Онишкевич, II, с. 285]; *терко* 'кухонна тертка' – у львівських [ЛЛ, с. 759]; *терка* 'тертка для овочів' – західнополіських [Аркушин, II, с. 196]; *терко* 'тертка' – у наддністрянських.

2.1.2.4. ЛСМГ «Назви посуду для товчення чи розтирання продуктів»

Ця група слів нечисленна, але допомагає відтворити повнішу мовну картину функціонування певного шару лексики в історичному аспекті.

Ступа. Етимологи припускають, що слово *ступа* є давнім запозиченням із германських мов, яке перейшов у праслов'янську у варіанті **stopa* в значенні 'ступа, товкач, макогон'. Праслов'янський іменник **stopa* походить від германських іменників зі значенням 'ступа, трамбівка, знаряддя для товчення', що тісно пов'язані з дієсловами 'розчавлювати, роздавлювати, товкти у ступі' [ЕСУМ, V, с. 458].

З лексичним значенням 'трамбовка' назва *ступа* функціювала надалі в цсл. та давньорус. мовах, пізніше поширилася в окремих слов'янських мовах – укр., бр., болг., схв., пол. [Фасмер, III, с. 788]; *ступа* – *сосудъ для толченія, ступа...*, дериват від *ступа* – *ступъка*, утворений за допомогою суфікса *-ък-а* [Срезневський, III, ч. 1, с. 577 – 578].

Староукраїнська мова зберегла варіанти досліджуваної лексики: *В сенех стол, лава одна, ступа ...* Луцьк, 1571; *стхпа* I пол. XVII ст. Сем; ... *а(ж)бо толкъ в стхпахъ варячи въ горницх* серед. XVII ст. Хрон. [КСЛУМ]; *Мозчиръ. Ступка. Стерти то все в мозциру мякъко Лѣч. Можчиръ* [ІСУМ, кн. 1, с. 434]. Зазначимо, що в мові цього періоду функціонували паралельні форми *мозчиръ* / *можчиръ* та *ступка*. У перекладному словнику XVII ст. лексема *ступа* мала декілька відповідників латинською: *bolter, ступа* [XVII СЛЛ; с. 103]; *pila, пила, сто(л)нъ, ступа* [XVII СЛЛ, с. 160]. В українських пам'ятках XVII–XVIII ст. продовжує функціонувати варіант *ступа*: *Перше(и) бо сѣма в ступа(х) толкутъ и просѣвають* [XVII, КлЗ, с. 147].

Можчиръ (*мужчиръ*) як синонім до *ступа* / *ступка* починають фіксувати в українській мові із XVI ст. Етимологи розглядають його як відповідник до *ступа* – *можжер*, *можжир*, укр. *можджір*, вказують на латинське слово *mortārium*, що, можливо, через посередництво польської та чеської потрапило в українську мову. У російській мові XVII ст. поширилося

зі значенням ‘ступа’ та ‘велика гармата’ [Фасмер, II, с. 637; СРЯ XI–XVII, с. 234].

Його фіксує також і І. Максимович: *bolер.gr. стуна* [Махім, Ч.1, с. 124], *Pila [...] стуна, стунка, мождержь, пулін, маковка, столпъ, мячъ [...]* [Махім, Ч. 2, с. 957]. Зрозуміло, що похідна форма вказує на розмір предмета.

У лексикографічних джерелах ХІХ ст. засвідчують паралельні форми *можчирь (мужчирь) – стунка*: *Можчирь (мужчирь). Мортира. Ступа. Иготь* [Б-Н, с. 227]. *Мущирь Мѣдная или чугунная стунка, иготь. Мортира. По-польски: мождержъ. См. Можчирь; Ступа см. Мущирь* [Б-Н, с. 232, 343]. Перекладний словник Є. Желехівського та С. Недільського цього ж періоду містить лексему *стунка* на позначення посуду для товчення.

В окремих джерелах ХХ ст. лексема *стунка* має декілька відмінних значень. Так, Б. Грінченко у «Словарі української мови» подає 5 значень цього слова. Частина з них слугує для називання предметів, що не належать до хатнього начиння, а є господарськими речами. На перше місце поставлено лексичне значення, що є предметом нашого дослідження: *Ступа, Стунка, товкушка. Носитья як дурень з ступою. ножанá. Ножна товкушка ...Тоже,– ножíна* [Грінченко, IV, с. 222]. Як бачимо, це тлумачення вказує на різновиди цього предмета. Похідне *стунка* є суфіксальним утворенням від *стуна* з тим же лексичним значенням на першому місці та двома абсолютно відмінними (для позначення сліду ноги та різновиду гри) *стунка* [Грінченко, IV, с. 223].

У перекладних словниках окремих слов'янських мов зафіксовано різні відповідники цієї лексеми. Так, в Українсько-російському [УРС, V, с. 546], Білорусько-російському [БРС, с. 894] та Російсько-білоруському [РБС, с. 668] словниках міститься слово *стунка* та однойменні переклади. У Російсько-польському словнику зазначений варіант *стунка* та його відповідник *moździerz, stępa* [РПС, с. 768]; російському *стунка* відповідає в чеській мові *moždiř* [РЧС, с. 624]; сербохорватському слову *стуница* [СХРС, с. 575]

відповідає російський переклад – ‘мышеловка, ступка, ручная мялка, небольшая маслoбойка’.

У сучасній українській мові зберігся варіант *сту́па*, ця лексема слугує для називання пристрою для лу́щення та подрібнення різних речовин. Вказано також, що неодмінним доповненням до неї є *товкач* [СУМ, IX, с. 804]. Демінутив *ступка* утворений, як і переважна частина іменників української мови, що є назвами кухонного посуду та хатнього начиння, суфіксальним способом. Суфікс *-к-* указує на зменшену назву до *сту́па* [СУМ, IX, с. 807].

Куховарські книги ХХ ст. серед інших назв посуду містять словосполучки, до складу яких входить згадана лексема: *ступка з товкачиком* [Мицько, с. 15], *ступка з товкачем чугунна і фарфорова для розтирання цукру, амонію, маку, горіхів та ін.* [Цвек, с.10]. Останній варіант словосполучення дає нам повну картину про матеріал, з якого виготовлено ці предмети, та вказує на їхнє призначення. Суфікс *-к-* указує на невеликі розміри, оскільки він може використовуватися для утворення назв предметів, що є зменшеною копією тих назв посуду, які виникли значно раніше. Зазначимо, що досить рідко можна віднайти цю лексему в сучасних куховарських книгах. Найчастіше це книги, у яких подано рецепти приготування хлібопекарських та кондитерських виробів: *чугунці чи фарфорові ступки для розтирання цукру-рафінаду, цукру-піску в цукрову пудру; для розтирання гвоздики, кориці, а також горіхів, міндаля та маку* [ВК, с. 5]. Наведені рядки взято з видання, що є російськомовним перекладом рецептів угорської кухні. Зазначений факт може свідчити про те, що на певному історичному етапі номен *сту́па* стає більш уживаним у російській мові та використовується для називання виду кухонного посуду, у якому товкли різні продукти та спеції.

Назви різновидів ступок зберегли окремі говірки української мови: *Товкачка. Металева ступка, в якій товчук часник, перець.* Заст. [БГ, с. 547]; *Ступка. Ступа, в якій товчуть «логазу»* [Онишкевич, II, с. 263]; *Олійниця.*

1. *Ступа*, у якій б'ють олію. [БГ, с. 365]. Варіант *ступка* у наступному прикладі говорить не про призначення цього виду посуду, а про спосіб його виготовлення: *ступка*. *Солянка, видовбана з дерева (дерев'яна сільничка)* [БГ, с. 531]. Лексема *мозчирь* / *можчирь* не збереглася в говірках.

Починаючи із XVI ст. в джерелах фіксують апелятив *макітра* та варіанти *макітря*, *макотерть*.

Макітра. Лексема означає назву глиняного посуду, який спочатку використовували для розтирання маку. М. Фасмер припустив, що це слово походить з грецької мови, що в перекладі українською мовою означало 'діжа', 'балія', але пізніше він відмовився від цього припущення [Фасмер, II, с. 561]. Л. А. Булаховський, О.М.Трубачов також вважають, що немає достатніх підстав для таких висновків [15, с. 77; 220 с. 259–260]. Наявність багатьох фонетичних варіантів пов'язана з деетимологізацією складного слова, утвореного способом складання двох основ *мак* і *терти* (*тру*) [ЕСУМ, III, с. 365 – 366]. У досліджуваних пам'ятках із XVI ст. зафіксована лексема **макортетъ*: *масла в макот(р)тету...*, *меду прѣ(с)ного полго[r]щка ...* АЖ 1582 – 1588 [КСлУМ].

На наступних етапах розвитку українська мова зберегла варіант *макотерть* та паралельну форму *макітра*: *глиняная глубокая чаша, въ которой растирають макъ; сбиваютъ тѣсто и проч.* [Б-Н, с. 218]; *макортик* = *макітра* [Грінченко, II, с. 400]. У мові XX ст. варіант *макотиря* слугував для називання виду зачіски – низько остриженої голови [Грінченко, II, с. 400].

В українській літературній мові також зберігся варіант *макітра* як назва виду глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором: *Вареники ті самі, та інша макітра. Другі товкли макогонами в макітрах жовте пионо з салом на кашу. Ще довго Марія по хаті вешталась. Підбивала тісто в макітрі, поралась біля печі* [СУМ, IV, с.602]. У XX ст. досліджувану лексему *макітра* вживають й у переносному

значенні, здебільшого в художніх творах: *підстрижений під макітру* – стрижка у формі кружка; та для характеристики голови людини [СУМ, IV, с. 400]; у фразеологічних сполуках *розбити макітру* як паралельна форма до фразеологізму *розбити глека* [СУМ, IV, с. 603].

У спеціальній літературі кухарі та кондитери подекуди послуговуються згаданою лексемою: *макітра з макогоном для розтирання маку, тортових мас, масла* [Цвек, с. 9].

Діалектне мовлення зберегло варіанти *макітря*, *макітра* (з варіативністю [p] – [p']) та *макортет* [Онишкевич, I, с. 427; СУМ, II, с. 603].

Починаючи з XIX ст., окремі джерела фіксують паралельний фонетичний варіант до макітра – *макотерть*: Макотерть. У Грицька Основьяненка *вмѣсто макитра* [Б-Н, с. 218].

Словники сучасної української мови також фіксують варіанти з метатезою *макотерть* та *макортет*, але з позначкою діалектне: Макотерть, макортетъ. Макортет, Макітра [СУМ, IV, с. 603]; Макортет, *див. макотерть*. Макортетик, *а, ч. діал. Змениш. до макортет* [СУМ, IV, с. 603].

У бойківських говірках зберігся варіант із палаталізованим [p'] *макітря*: макітря, макітра *див. макортет* [Онишкевич, I, с. 427].

Макогін. Так називали дерев'яний товкач, яким розтирають мак, пшоно тощо. Його варіанти *макогон* вживають у російській мові та *takohon* у польській. Учені висловлюють припущення, що воно було утворене способом складання двох основ *мак* і *гнати*, *ганяти* [ЕСУМ, III, с. 367].

Українська мова середнього періоду послуговувалася фонетичним варіантом *макогонъ*: Макогонъ, *с.м. Пест. Тыѣ макогони кухарки макъ мнутъ*. *Клим.226* [ТМ, I, с. 418]. У світській літературі цього періоду є також подинокі згадки: *И ти(ѣ) макогони, що куха(р)ки макъ мну(т)* [КлЗ, с. 152]. Це слово має форму однини та множини, як і більшість слів української мови, що є назвами предметів і речей.

Нова українська мова продовжує послуговуватися згаданою лексемою: Макогінъ. *Деревянный пестъ, которым стирають макъ и тѣсто въ*

макитрѣ. Слово произведено от макъ и гоню [Б-Н, с. 218]. Згаданий автор подає лексему *мьяло*, одне з лексичних значень якої перекликається з номеном *макогін*: *Мьяло* См. *Макогонъ*. *Иносказательно: вялый, неповоротливый человекъ или женщина*. Тлумачення вказує на те, що це слово на той час мало як пряме, так і переносне значення.

У словниках ХХ ст. номен *макогін* зберігся: *Макогін*. 1) *Дерев'яний товкач для розтирання солі, маку, пищна і т. ін. Лисий як макогін. Макогін облизати. Отримати відмову під час сватання, теж, що й гарбуза вхопити*. 2) *Товкач для товчення для зерна чи сукна*. 3) *У мосяжник'овъ: а) для інкрустації: рід дерев'яного калатала для вбивання металевих прикрас; б) під час виготовлення глиняныхъ форм для відливання мідних речей: різновид калата, яким затовкують моделі в глину для отримання форми* [Грінченко, II, с. 400]; *Макогін. Дерев'яний стрижень із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пишно тощо. До Хіврі сікався (Солопій), за макогін хватався...* [СУМ, IV, с. 603] та паралельна форма *мьяло*: 1. *Те саме ,що макогін* [СУМ, IV, с. 838].

На позначення елемента посуду для товчення чи розтирання продуктів харчування виявлено лексему *толкачъ* та її континуант *товкачъ*. Етимологія слова *толкачъ* як елемента посуду не досліджена. Зокрема воно вживається в орнітології для називання дятла. Висловлено припущення про походження цього іменника від дієслова *товкти* [ЕСУМ, V, с. 587]. Уперше спостерігаємо вживання в староукраїнській мові варіанта *толкачъ* як паралельного до *пест*: *Вчынил ступу на толчене порохов коловоротною по Нѣмеуки о шести толкачах*. *Пам. IV,отд. II, 213 [1545].* [ТМ, II, с. 395]. Етимологія слова *пест* прозора. Лінгвісти припускають, що *пест* у значенні 'товкач' походить від псл. **pestь* 'т.с.', пов'язаного з **ръхати* 'пхати, товкти' і спорідненого з лит. *piesta* 'ступа' [ЕСУМ, IV, с. 360].

Надалі в українській мові функціонує варіант *товкачъ*: *Товкачъ Пестъ, которымъ толкутъ въ ступѣ*. См. *Ключикъ. Неповоротливый человекъ*. См. *Товига. Пидтовкачъ*. См. *Попихачъ* [Б-Н, с. 354]. П. Білецький-Носенко

зафіксував переносне значення досліджуваної лексики, що вказувало на певні риси характеру та поведінки окремих людей.

Номен *товкач* зберегла сучасна українська літературна мова, про що свідчить запис в академічному виданні словника сучасної української літературної мови: *Товкач* 1. Товст. дерев'ян. стрижень, ударами, натискуванням якого ущільнюють яку-небудь масу або подрібнюють, розтирають що-небудь; II Заокруглен. на кінці стрижень, яким товч. розтир. що-небудь у ступці. Там же зафіксовано суфіксальне утворення від *товкач* – *Товкачик*. Зменш. до *товкач*, граматична форма *товкачка*. Те саме, що *товкач* [СУМ, X, с. 163] вказує на існування в мові паралельних форм слова, яке може мати різні значення роду, але лексичне значення при цьому не змінює.

Варіанти лексики *товкач* є досить поширеними у діалектному мовленні, де наявні синоніми, про що свідчать записи: *Тижбір* 'товкач'. Пор. пол. *tyżbir*; *товчка*, *тоўчка* (у ступі) 'товкач з цвяхами на голові'; *ступернак* "ступір", 'товкач' [Онишкевич, II, с. 289, 294, 263]; *Тевка*. Маленька дерев'яна паличка для толочіння часнику, *товкач* [Онишкевич, II, с. 541]; та окремий варіант *душак*, *душ'ак* 'знаряддя, яким мнуть варену картоплю для вареників' [Онишкевич, I, с. 241]. Діалектне слово *душак*, що є синонімом до *товкач*, не функціонує в сучасній українській літературній мові. Воно походить від дієслова *душити* зі значенням 'давяти, пригнічувати' чи 'душити, чавити' < псл. **dusiti*, **dušiti*, яке пов'язане з **duxъ* 'дух' та інш. [ЕСУМ, II, с. 150]. Оскільки ми не віднайшли цієї лексики в жодному словнику української літературної мови, то припускаємо, що вона функціонує лише в діалектному мовленні.

2.1.3. ЛСПГ «Назви посуду, в якому подають страву до столу»

Хатнє начиння, яке слугувало для приготування, подавання та зберігання їжі, напоїв, спершу позначали загальними назвами на зразок: *начине* столове, *начине* кухонне, пізніше *посуд* і його варіант *посуда*. Із

часом у використанні назви *посуд* та його різновидів відбулися певні зміни. Приблизно із XIV ст. з'являються різновиди неглибокого столового посуду, що відобразилося на мовному ґрунті. Автори академічного видання «Історії української мови» зазначають, що зміни в складі назв неглибокого столового посуду відображають зрушення в парах генетично споріднених дублетів, а останні в свою чергу були зумовлені впливами загальномовного словника на книжний [81, с. 400].

Лексема *миса* має праслов'янське коріння, була запозичена з народної латини. Континуанти **misa* означали рід глибокої тарілки [220, 1966, с. 279]. Можливо, іменник *миса* був утворений від дієслів в українській *метати* 'кидати' та псл. 'кидаю, відміряю'. Праслов'янське **misa* засвоєно також стсл. мовою: *миса* 'блюдо'. В українській мові означало назву великої миски [ЕСУМ, III, с. 465].

Літературно-писемна мова часів Київської Русі послуговувалася лексемою *миса*, про що свідчать записи: *Миса – блюдо: Блюдо лебязье, да миса большая. Да два блюда гусины* [XVI Срезневський, II, с. 153]. І. Срезневський стверджує, що цей апелятив був відомий у германських, романських, кельтських та багатьох слов'янських мовах давнього періоду.

У XIV–XV ст. функціонує пара лексем *миса* – *мисочка*, яка має спільний корінь: *Миса миска: от коси и от серпи, циповии рѣч(и), миси, конвици...а вѣтой клѣти скарбу не было ничего, только зброи были и мисы зламаныи*. Це джерело подає і форму множини в називному відмінку: *миси* [ССУМ, I, с. 596].

Староукраїнська мова XVI ст. продовжує послуговуватися лексемою *миса*: *...мисцѣ ценовыхъ – чотырна(д)ца(т)* [АЖ 1582–1588, с. 75]; *тоєст мис двадцат и чотири; ...миску...* [ЛЗК, с. 359, 471];. Слово *миса* мало на той час нейтральне значення, хоч в окремих текстах подано уточнення стосовно розміру, форми посудини або більш конкретного її призначення: *озрісофоронъ: начинє на котором обѣды носятъ albo широка миса а(ал)бо тальбръ, або округла шиба котрою пре(д)часы гравано* [Беринда, с. 180];

...мѣдяную ми(с)ци новыхъ тры [ДМВН, с. 193].; Миса широкаю діскоць [Синоніма, с. 127]. У цьому ж джерелі подано кореневу пару миска, яка поставлена в один ряд із блюдо: Миска блюдо паница [Синоніма, с. 127].

Багатий лексичний матеріал, що підтверджує широке використання номена миса, зібрано в Картотеці Словника української мови XVI – XVII ст.: *миса А тыхъ часовъ позычил єсми в кнѣзѣхъ Или...сто гривенъ сребра доброго, робленого в мисахъ; а онъ ѿ(т)повѣдаючи ...сягає(т) роукою съ мною до мисы; ...Сребра ламаного гривенъ. Сребра в мисахъ и в талѣрахъ гривенъ; цыну мисци великихъ шесть, полумисковъ десеть, приставокъ одинадцать...; ...на той горѣ мис деревяныхъ чотири, талерей деревяныхъ девятъ, мис глиняныхъ две...; в той коморѣ мис ценовыхъ три, одна великая, две малыхъ; *миса || шкатула подоро(ж)наѣ великаѣ в то(й) шкатулѣ ми(с) цыновыхъ великихъ...; мисцѣ ценовыхъ – чотырна(д)ца(т)...; мис великихъ цыновыхъ взято шесть...; такъже поведиль его милость быти мису великую сребрѣную, польшосты гривны въ ней...; или не вѣдаеш, иж в тыхъ многихъ мисахъ, полмискахъ, приставкахъ; ѣнѣ | у три свѣчи | спозри єсли иншоє | наготовано єсть | побери то все | и ту иншоє, принеси | ѿ(д)мени талѣры | принеси вѣты | постолу | вѣспо(л) | зає(д)дно зъ сыро(м) | єсть ту виштко ѿче | ѿ(т)дали тую мису | ; ꙗ барзо хочу вѣсти || удели ми ту | штку мяса | Аза ли не маєши рукъ | такъ єсть маю ле(ч) | не могу | дотыкатисѣ | мисы | ꙗ тѣды тобѣ послужу | маєши ли южѣ досы(т) | єще ничего вправдѣ не маю; по(з)ваны' побра(л)...по-а(с)о(в) злоци(с)ты(х) три... ла(н)цѣшко(в) два п'є(р)стє(н)ко(в) золоты(х)...чє(р)воныхъ золоты(х) два(д)ца(т) и шє(с)ь (пошк.-Н.О.) цыну ми(с) велики(х) и малы(х) по(л)ми(с)ко(в).. малы(х) и велики(х); Zaitra' ies ' try misy snitki zyĩ / I try misy borszczyku z ĭaxotoiu wypil; ѣ жаднымъ способамъ не могли тѣй потравы до оу(с)ть принєс ти для а(г)ридкоти мисы бнои; Ді 'ско(с): Талѣрь, р'лѣ, широкаѣ миса, ѿкры'нѣ, або крыновъ [КСЛУМ]. Поєднання номена миса з прикметниками дерев'яні, глиняні, цинові вказує на матеріал, з якого їх виготовляли на той час; з прикметниками великі, малі, широкі – на розмір та форму. Про популярність цього виду посуду у XVI – XVII ст. свідчать

численні згадки про нього в багатьох українських пам'ятках у поєднанні з прикметниками: *сребную мису* Київ, 1625; *широкая миса* Київ, 1627; *на злотоу мисть* Київ, 1646; *мѣдяную ми(с)ци* Житомир, 1650 [КСЛУМ].

Зазначаємо, що в окремих контекстах слово *миса* вживають також і в богослужбових текстах як назву обрядової посудини: *...знал' те(ж) з' себе й Корону Царскую й поставил' ю` на` мисѣ золотой; а` таа шпетнакѣ, й забруканаа миса, сущъ нечистый, й Бгѣ мерзкій дѣла твои: которыми ты діиш, й тѣло твоє сплюгавилєсь* [КСЛУМ]. Номен *миса* фіксує також Є. Тимченко: *миса. Чаша, блюдо. Лекс. 2. Застали его на мисах глиняныхъ, же бль. Миса сръбная* [ТМ, I, с. 428].

В українській мові ХІХ ст. *миса* продовжує поєднуватися контекстуально в одній синонімічній парі з назвами *блюдо, плошка, чаша, тарелка*: *Миса. Блюдо. По-польски тоже; Миска. Плошка. Чаша. Тарелка. Мисочка чашечка; блюде* [Б-Н, с. 225]. Одиначний варіант *яндová*, що означав назву великої глиняної миси чи глиняного блюда, зафіксований у словнику П. Білецького-Носенка [Б-Н, с. 414]. Варіант *миса* та дериват від нього *миска* подає в словнику і Б. Грінченко: *Миса. Миса, родъ большой глубокой тарелки* та *Миска. Миска, родъ, глубокой тарелки* [Грінченко, II, с. 427]. Перекладні словники цього періоду фіксують також номен *миса* та його варіанти *миска, мисочка* і дериват *полумисок* [Уманець, II, с. 103], який ужито зі значенням довгої і неглибокої миски. Інше джерело подає лексеми *миса, миска, мисчина, мисюрка, мися, мищина, мищинка, мисочка* [Желехівський, I, с. 439, 440, 441], *полумисок* [Желехівський, II, с. 639]. Згадана лексема зафіксована в роботі Ф. М. Піскунова, який зазначає, що лексеми *миса, миска* називають глибоку тарілку, блюдо [Піскунов, с. 136].

Українська мова ХХ ст. зберегла лексему *миса*, але як застарілу: *Миса. Велика миска* та дериват *миска*: 1. *Посудина у вигляді широкої чаші, в якій звичайно подають страву до столу.* 2. *Посудина такої форми більшого розміру, що призначена для різних господарських потреб* [СУМ, IV, с. 716–717]. Як бачимо, це слово стає багатозначним і залежно від контексту

може означати назву різновиду посуду або господарської речі. Демінутиви *мисочка*, *мисчина* та *мищина* (останні два з позначкою як розмовні варіанти) також функціонують у мові ХХ ст. В академічному виданні Словника української мови подано й інші назви посуду на означення мисок іншої форми та розміру. Серед них – *полумисок*: *Полумисок*. Різновид столового посуду, що має вигляд неглибокої миски або глибокої тарілки [СУМ, VII, с. 101]; та його варіант із зменшено-пестливим відтінком *полумисочок*. Обидва слова утворені префіксально-суфіксальним способом (префікс *полу-* і суфікси *-ок*; *-очок*). Згадка про цю лексему міститься в іншому джерелі: *Полмисокъ*, (пл. *połmisek*). Блюдо [ТМ, II, с. 159].

Серед назв різновидів мисок у розмовній мові на сучасному етапі зберігся варіант *ринка*, що означає назву невисокої глиняної миски, яка розширена догори: *В печі в ринках та мисках покотом лежала посмажена цілісінька згряя курей, качок, індиків, гусей*. Похідне від нього суфіксальне утворення *риночка* [СУМ, VIII, с. 536].

Ринка ‘глиняна миска’ є запозиченням з пол. *rynka* [ЕСУМ, V, с. 78]. *Ринка*, демінутив *риночка*, в новій українській мові змінило лексичне значення, його вживають на позначення ‘різновиду глиняної каструлі’ [Грінченко, IV, с. 17].

Окремі українські говірки мають лексему *ринка* ‘низенька каструлька’ [ЛСПГ, II, с. 174]; *ринка* ‘кухоль для пиття води’, ‘ківшик для пиття води’ [Аркушин, II, с. 120]; *ринка* демінутив *ринчина* ‘низька каструля із двома ручками’ [Шило, с. 226]; на Одещині *ринка* означає назву посудини, але для квітів [СУГО, с. 170].

Вагани та демінутив *ваганки* зафіксовано в згаданому словнику, але ці слова перейшли в розряд застарілої лексики. Ця лексема означає назву миски продовгуватої форми, виготовленої з дерева, у якій страву подавали до столу. Діалектний його варіант – *ночви* [СУМ, I, с. 274]. Етимологія слова *вагани* не з’ясована; воно поширене в багатьох слов’янських мовах, але з різним лексичним значенням [ЕСУМ, I, с. 318].

Ще один варіант назви різновидів мисок із позначкою діалектне містить згадане джерело: *Кандійка. Миска з трохи загнутими всередину краями* [СУМ, IV, с. 88; ВТССУМ, с. 526]. Можливо, в українському побуті з'явилося із церковного середовища і на мовному ґрунті відбулася зміна лексичного значення. Походить від цсл. *кандиѡ* 'дзвін', *кандия*, *кандея* 'мідна чаша, яка правила в монастирях за дзвінок' [ЕСУМ, II, с. 363]. Спорадично подано в інших українській джерелах: *кандійка* 'миска з дещо ввігнутими краями' [Грінченко, II, с. 215]. У сучасному мовленні слово не збереглося, немає його і в говірках. Можливо, *кандырь* 'стара бляшана посудина' пов'язана з давнім *кандійка* [Сабадош, с. 138].

Дослідник українського гончарства Олесь Пошивайло стверджує, що миски найповніше відображають історію українського народу, про що свідчить його «Ілюстрований словник...», з якого ми можемо дізнатися назви посуду, яким користувалися українці XIX – XX ст. на Лівобережній Україні. У цьому джерелі ми віднайшли такі номени: *велика миска, вінчаста миска* [Пошивайло, с. 194-195]; *заправляння мисок. Зливаються миски; крисата миска; миска порана, миски, мисочка; мисочки, мицата миска* [Пошивайло, с. 203, 207, 209, 210]; *обливання мисок; парування мисок плоска миска; побілова миска, порати миски; проста миска; сімейна миска; склені миски* [Пошивайло, с. 211, 212, 214, 215, 217, 219, 220]; *цвітиста миска, червінькова миска* [Пошивайло, с. 223]. Отже, в традиційному побуті використовували значну кількість різновидів мисок, відповідно й у словосполученнях номен *миска* поєднується не лише з прикметниками, а й з дієсловами, що вказують на процес їх виготовлення.

У діалектному мовленні лексема *миса* зафіксована в словниках: бойків. *миса* 'миска' [Онишкевич, I, с. 440]. Варіант *мисочка* також відзначено, але він має зовсім інше лексичне значення: *мисочка* 'кружок з тіста для вареників, витиснений мисочкою'. Інші фонетичні варіанти *мися*, *мис'а*, 'мала череп'яна миска'; *мисятко*, *мис'атко* 'мала череп'яна миска' є лексичними синонімами до *миса* [Онишкевич, I, с. 441]. У поліських говорах

зафіксовано омонімічну форму *миска*, яка має зовсім інше лексичне значення: *миска* 'торба' [ЛСПГ, с. 126].

Із XVI ст. в українській мові з'являються нові назви різновидів мисок – *талеръ* – *талѣръ*. Автори «Історії української мови» припускають, що варіант *талѣръ* є архаїчним і постав від д.-в.-н. *talier*, а те походить від італійського *taliere*. Дослідники вважають, що з кінця XVII ст. назви *талеръ* – *талѣръ* було замінено дериватами, утвореними за типовими мовними моделями: *талѣрка* та *тарілка*, стверджують, що слово *талѣрка* засвідчене в матеріалах XIX – XX ст. [83, с. 401].

Етимологічний словник української мови містить лексему *таріль* [*тарель*] зі значенням назви круглого посуду для їжі; автори вказують на грецьке коріння цієї лексеми, яка перейшла в латинську, а потім в італійську мову, де *tagliere* називало дошку, призначену для різання м'яса; потім воно потрапляє до німецької мови, а вже через посередництво польської запозичується із середньовісньонімецької до слов'янських мов [ЕСУМ, VI, с. 523]. Матеріали словника дають підстави стверджувати, що слово *таріль* функціонувало в російській, польській, чеській та болгарській мовах. Окрім прямого значення, воно має ще й переносне: перше – абажур у газовій лампі; друге – музичний інструмент та похідні від нього *тарілочник*, *тарілчастий* [ЕСУМ, VI, с. 523].

Лексема *тарѣль* зафіксована в словнику І. Срезневського з покликанням на джерела початку XVI ст.: *тарѣль* – *плоская круглая посудина*: – *Три блюдечка малые – да росолникъ, да тарѣль* [Срезневський, с. 925]. У текстах XVI ст. можемо простежити як самотійне вживання слова *таріль*, так і поєднання в одному контексті його зі словом *миса*. Це переконує нас у тому, що в цей період уже розрізняли види мисок і тому використовували різні слова для їхнього позначення: *тарѣли* [ЛЗК, с. 359], *талѣре(и) цѣновыхъ – чотири тузины...,...побра(л) и пограби(л), а мѣно//новитѣ взялъ то єсть: мисцъ цѣновыхъ – чотырнадцат...талѣреи цѣновыхъ* [АЖ 1582–1588, с. 76]. Деривати *талѣрка* – *тарѣлка* утворені від

*талѣрь – таріль : Талѣрка. Тарелка. Витягль крове 2 талѣрки глубокихъ; Талѣрь (нем. Taller) Тарелка [ТМ, II, с. 384]. У XVII – XVIII ст. українська мова продовжує активно послуговуватися словом *тарѣль*: *Ласкосрьдый: полизачъ мисок, талѣрѡвъ...и палѣъ облізуєтъ ѥ тарелѣ* [Беринда, с. 57]; *Та(к) те(ж) оздобные точат и тарѣлки: з(ъ) которы(х) ядя(т) и пю(т) звары(в)ши горілки* [КлЗ, с. 152].*

Активне вживання лексеми *тарілка* в XIX ст. підтверджується фіксаціями її в різних словниках. У словнику Є. Желехівського та С. Недільського зафіксовано *тарель* та демінутиви із суфіксами *-ель*, *-чик*: *тарелець, тарельчик*; варіанти *таріль-тарілка* та дериват від останнього – *тарілковатий* [Желехівський, II, с. 949], що вказує на форму предмета. У цьому ж джерелі зафіксовано суфіксальне утворення *тарілочка* від іменника *тарілка* та варіанти *тарільчик – тарільчина* [Желехівський, II, с. 949]. Окремо стоїть варіант *тарівка*, що засвідчує діалектну вокалізацію [ɪ] > [ʊ] [Желехівський, II, с. 949].

П. Білецький-Носенко подає лексему *талирка* [Б-Н, с. 348]. Фонетичний варіант зафіксовано і в словнику Б. Грінченка: *тарівка – тарілка*; тут же *тарілець* як похідне від *таріль* [Грінченко, IV, с. 248]. Звичний для сучасної української мови варіант *тарілка* (у множині *тарілки*) був відомий уже в XIX ст.: *тарілка Там їли...з нових кленових тарілок. Хоч за копійку та на тарілку* [Грінченко, IV, с. 248]. Форма чол. р. *таріль*, у родовому відмінку із чергуванням *тареля*, була поширена зі значенням ‘блюдо’: ‘тарілка’: *Таріль точений* та похідні від нього *тарілець, тарільчик* [Грінченко, IV, с. 248]. Зазначимо, що слово *таріль* і його похідні були на той час чоловічого роду, а *тарівка* та *тарілка* – жіночого.

Сучасна українська літературна мова зберегла одиницю *тарілка*, яка має декілька різних лексичних значень: 1. Кругла посудина з широким плескатим дном і низькими вінцями, куди насипають або накладають страву. *Поставила тарілку з хлібом Перед старим Еолом-дідом; Нахиливсь* [Карпо Петрович] *над тарілкою і потиху почав сьорбати юшку; На столі стояли*

глибокі тарілки, по вінця налиті сметаною, пахучим медом; Кількість страви, що вміщується в цій посудині. *Стара «матушка» прислала якось їй тарілку малини*; *Тарілка борщу*. 2. перев. мн. Ударний музичний інструмент у вигляді двох тонких металевих дисків, один із яких звичайно прикріплений до барабана. *Бубон, як грім серед літа, бухтів, мідяні тарілки бряжчали та цокали*; *Грімко й глухо бив барабан, видзвонюючи мідними тарілками* 3. спец. Назва якої-небудь деталі, що мав форму плескатого диска. *Торохкотіли тачанки,.. дзеленчали стальними тарілками вози степового краю*; *Вагони заскреготіли гальмами.. Поїзд різко зупинився, застогнавши тарілками буферів...; Висівні тарілки в сівалці*. Від слова *тарілка* утворився демінутив *тарілочка* за допомогою зменшено-пестливого суфікса *-очк-* [СУМ, X, с. 40]. Прикметники *тарілчастий, тарілковий* були утворені від іменника *тарілка*, вони можуть вказувати на форму, а другий ще й на призначення [СУМ, X, с. 40].

Фонетичний варіант *таріль* також подано у Словнику української мови, у якому зазначено декілька лексичних значень цього слова – ‘велика тарілка, кругле блюдо’, ‘декоративна тарілка’ [СУМ, X, с. 40]. Рідко воно є синонімом до *тарілка*. Також може вживатися зі значенням ‘таця¹; піднос’ [СУМ, X, с. 40]. Зазначимо, що, на відміну від XIX ст., на сучасному етапі слова *тарілка* та *таріль* не є повними лексичними синонімами.

На певних етапах історичного розвитку російської мови в різних джерелах зафіксовано лексему *тарелка* та її варіанти: *тарелка, тарель*, друге як застаріле [Даль, IV, с. 391] на позначення столового посуду, з якого їдять. У селян так називали кружок, на якому кришили м'ясо. В академічному Словнику сучасної російської літературної мови подано заст. *тарель* [ССРЛЯ, XVII, XV, с. 123] на позначення старовинної посудини з трохи піднятими краями та широким дном як паралельне до сучасного *тарелка* [ССРЛЯ, XVII, XV, с. 126].

Етнологи називають три паралельні форми цього слова – *тарель, тарілка, таріль* [Пошивайло, с. 221 – 222].

В українських діалектах збереглися окремі варіанти назв цього виду посуду, зокрема *тариль* ‘тарілка’ [Онишкевич, I, с. 280]; *талірка* [Сабадош, с. 348].

Діалектне *танджер* ‘тарілка’ та дериват від нього *танджерик* [Сабадош, с. 349] є запозиченням з угорського чи румунського діалектного мовлення. Синонімом до *танджер* є *танір*, яке має зменшено-пестливу форму, що може також бути запозиченням з угорської [Сабадош, с. 349]. Варіанти *тарилка* і *тарілка* в поліських говірках мають взагалі інше значення, вони слугують для називання абажура в газовій лампі [СУМ, IX, с. 18].

Таця. В українську мову це слово запозичено з пол.. *taca* ‘піднос’, поширено в ч. *tác*, слвц. *táca*, ‘так само’, словен. заст. *taca* ‘піднос’, у які потрапило через посередництво нім. [Tatze] ‘чаша; піднос’ з іт. *tazza* ‘чашка, чаша’ [ЕСУМ, V, с. 529]. І. Огієнко вважав його запозиченням з араб. через пол. [Іларіон, IV, с. 349].

Українською *таця* зі значенням ‘піднос’ спорадично зазначено в джерелах XV–XVIII ст. [ТМ, II, с. 384].

У мові XX ст. зафіксоване *таця* зі значенням ‘піднос’, демінутиви *та́цька*, *та́чечка* [Грінченко, IV, с. 250].

Сучасні лексикографічні джерела фіксують номен *таця*, який є синонімом до *піднос* (рідко) або до *тариль* [СУМ, X, с. 44]. Тут простежуємо процес палаталізації запозиченої фонемі [ц]: [с] > [с’]. Відбувається активізація лексеми.

Спорадично збереглося в окремих закарпатських говірках із різним лексичним значенням: *таця* ‘піднос’, співвідносно з нім. *tazza*; *таця* ‘портсигар’ порівнюється з угор. *cigaretta* [Сабадош, с. 349]; на Львівщині: *таця* / *таця* зі значенням ‘піднос’. Входить це слово і до складу фразеологічних сполук *дати на тацю* ‘пожертвувати на церкву’, *піти з тацею* ‘піти жебракувати, стати жебраком’, *ходити з тацею* ‘збирати

пожертви на церкву'. Має демінутиви *тацка / тацька* [ЛЛ, с. 757]; *таца* 'піднос' [Турчин, с. 311].

Салатник. Українська літературна мова фіксує нові назви, які слугують для називання різновидів мисок: *Салатник*. *Миска для салату* [СУМ, IX, с. 18]; *салатниця*. *Те саме, що салатник*. *Відра, бідони, миски, салатниці, тарілки, фруктошниці, цукорниці, чашки виготовляють ще й з пластмаси* [СУМ, IX, с. 18]. Вживання в одному контексті поруч слів *миски, салатниці* свідчить про абсолютно різне призначення цього виду посуду в сучасному побуті. Це свідчить про те, що з розвитком куховарства, культури харчування в українській мові з'являються нові назви посуду, що утворюють нові підвиди від тих, які функціонували в мові давно.

На нашу думку, іменник *салатник* був утворений від іменника *салат* способом додавання суфікса *-ник*, який вважається одним з продуктивних в українській мові (належить до спільнослов'янських суфіксів, що пізніше активно використовувався в давньоукраїнській та староукраїнській мовах [22, с. 13]). Слід зауважити, що іменник *салат* означає назву рослини, яку використовують для приготування страви з такою ж назвою або конкретну назву страви, складником якої є рослина *салат*. Іменник *салатниця* утворено шляхом додавання суфікса *-иця* до основи прикметника *салатний*. Це дає змогу зробити висновок про те, що у джерелах української мови ХХ ст. простежується поява нових лексем шляхом творення їх за допомогою продуктивних суфіксів *-ик, -иця* через метонімічне перенесення з назви продукту (страви) на назву посуду.

У словнику Б. Грінченка було подано лексему *салатник* для називання не посуду, а рослини [Грінченко, IV, с. 97]. Тотожне лексичне значення мала форма *салата* [Желехівський II, с. 848]. У російській мові також є лексеми *салатник* та *салатница*, що є назвами неглибокого посуду різних видів, у якому подають салат [Даль, IV, с. 130]. Зафіксовані вони в словниках сучасної російської літературної мови на позначення невеликої миски для салату з посиланням на їх фіксацію ще в словниках XVIII ст. [ССРЛЯ, XIII,

с 62]. Деякі дослідники зазначають, що лексема *салатник* може мати переносне значення і вживатися на позначення людини, яка любить смакувати стравою салат [114, с. 65]. У польській мові вживають слово *salaterka*, що відповідає нашому *салатниця* [РПС, с. 688]

У діалектному мовленні (М.Й. Онишкевич, П.С. Лисенко, І.В. Сабадош) дослідники не фіксують лексем *салатник*, *салатниця*.

Блюдо. Близькою за значенням до *миса* є поліфункціональна назва *блюдо*, яка зазначена у багатьох пам'ятках різного типу. Перші писемні згадки про цю лексему були зафіксовані ще в пам'ятках часів Київської Русі. І. Срезневський цитує у своєму словнику тексти Іпатіївського літопису, в яких згадано номен *блюдо*: *все розда и блюда велика сребрянаа* [XIII Срезневский, I, с. 120].

Дослідники етимології цього слова неодноразово робили спроби витлумачити *блюдо* як споконвічно слов'янське. Вони стверджують, що *блюдо* – це різновид великої миски, назва якої має праслов'янське коріння: там воно завжди пов'язувалося з відкритим, низьким посудом [224, 1966, с. 278]; можливо, походить від псл. **bljudo, bljudъ*. З праслов'янської перейшло у старослов'янську *блюдо, блюдъ* [ЕСУМ, I, с. 213]. І. Огієнко зазначає, що архаїчне *блюдо* як синонім до *тарілка* було зафіксоване в мові XII ст., пізніше *блюдо* вживалося паралельно з *миска* (XVII ст.), і навіть подає збірне *блюдомиска*, утворене способом складання двох слів, зафіксоване в XVI ст. [Іларіон, I, с. 158].

Староукраїнська мова зберегла номен *блюдо*, про що свідчать досліджені тексти. Так, у «Лексиконі» П. Беринди зафіксовано номен *блюдо*: *блюдо: миска, або миса; Паница: блюдо* [Беринда, с. 10, 80]. Є. Славинецький подає багато варіантів латинських відповідників до *блюдо*: *magida, блюдо* [СЛЛ, с. 261]; *patella, patena, блюдо* [СЛЛ, с. 302]; *patina, блюдо* [СЛЛ, с. 731]. У перекладному словнику зі словенської на латинську подано лише один відповідник: *Блюдо. Patina* [ЛСЛ, с. 731]. Окрім іменника *блюдо*, у згаданих джерелах подано декілька варіантів поєднання його з

прикметниками, які уточнюють розміри і форму. *Блюдо малое* має декілька латинських відповідників – *langula* [СЛЛ, с. 250], *scutriscum*, *scuta*, *a* (*e*) [СЛЛ, с. 365]. *Блюдо болшеє* – *bascauda*, *блюдо глубокоє* – *gabata* [там само, с. 100, 205]. Ще один варіант *paropsis*, *блюдо*, *солило* [СЛЛ, с. 301] вказує на наявність різновиду блюд, які використовували для конкретної страви. Це може свідчити про розвинений лексичний склад тогочасної мови. У пам'ятці ділового розмовного мовлення XVIII ст. ми також віднайшли лексему *блюдо*: *цѣни блюдѣ большихъ и малыхъ...* [ДНРМ, с. 318].

Уводить його до свого словника й І. Максимович: *bascauda. ae. Блюдо болшеє; Gabata блюдо глубокоє; discus.gr. Дискось. Блюдо* [Maxim, Ч.І, с. 116, 485, 335]; *Scutriscum. Блюдо малое* [Maxim, Ч.ІІ, с. 1165].

З-поміж дериватів він називає *Langŭla*. [Maxim, Ч.І., с. 623], *Scutella. Блюдце, ставець* [Maxim, Ч.ІІ, с. 1165].

Очевидно, синонімія, яку фіксує М.Максимович, ґрунтується на подібності форми предметів: *Scutra.ae. Блюдо пателня* [Maxim, Ч.ІІ, с. 1165].

Різні джерела XIX ст. слово *блюдо* фіксують як багатозначне. У першому значенні це вид посуду, до того ж *блюдо*, *полумисок* і *таріль* подано як синоніми; друге значення – *страва*, *потрава* [Уманець, І, с. 36]. Слово *блюдо* зафіксовано і в перекладному Словнику Є. Желехівського [Желехівський, І, с. 34].

Лексему *блюдо* відзначено в лексикографічних матеріалах Б. Грінченка, який прирівнює його до слова *кубка*, яке тлумачиться ним як 'назва дерев'яної посудини для бринзи' [Грінченко, І, с. 76]. Є. Тимченко в «Історичному словнику» подає лексему *блюдо* на позначення *плитка миса* [ІСУМ, кн. 1, с. 105].

На сучасному етапі в мові збережено лексему *блюдо* з лексичним значенням 'широка посудина, в яку кладеться або насипається страва' [СУМ, І, с. 204; ВТССУМ, с. 89].

У діалектному мовленні згадана лексема функціонує спорадично: пор. закарпат. *блюдо* [б'л'удо]. Будь-яка миска [Сабадош, с. 27].

Дослідниця церковно-обрядової лексики Н. Пуряєва зафіксувала словосполучення *блюдо антидо́рне* та синонім до нього *блюдо ана́форне*, *блюдо умивальне* [СЦОТ, с. 28], де лексему *блюдо* вжито на позначення обрядового посуду. Це доводить, що номенклатура назв посуду не була такою широкою в давні часи. Окремі номени в складі словосполучень, що утворювалися поєднанням іменників назв посуду та прикметників, переходили до іншої тематичної групи лексики.

2.1.4. ЛСПГ «Назви столового начиння для приготування та вживання їжі»

Окрему групу побутової лексики становлять назви столових приборів, які входять до ЛСГ «Назви столового начиння для приготування та вживання їжі».

До найдавніших назв відносимо апелятив *ніж*. Він має праслов'янське коріння (псл. **nožь* 'ніж'). О. М. Трубачов проводить паралель із праслов'янським **nogъть* 'ніготь' [224, с. 30]. У давні часи воно означало назву 'знаряддя, інструменту для різання' [ЕСУМ, IV, с. 96]. Лексема **nožь* утворилася на праслов'янському ґрунті і є похідною від дієслова **noziti*: **пожь < *pozjos*, початкове значення 'інструмент для проколювання' [ЭССЯ, XXVI, с. 24]. Вона відображена в багатьох слов'янських мовах [Фасмер, III, с. 80]. Згодом відбулося нашарування лексичних значень, що зумовило багатозначність цього слова. На значно пізніших етапах лексему *ніж* починають використовувати на позначення столового прибору. *Ніж* ще з давніх часів Київської Русі був важливим предметом у повсякденному житті людини, про що свідчать розвідки археологів. Лексему *ножь* на позначення предмета для різання, який використовували як зброю, зафіксовано в досліджуваних матеріалах: *Се рекъ, оудари имъ ѿ землю и вынзе ножь, заръза Редедю*. Пов. вр. л. 6530 р. [Срезневський, II, с. 463 – 464]. Слово стало твірною основою для дериватів *ножьны* 'вмістилище для зберігання ножів, мечів, шабель' та *ножьныи* – похідний від нього прикметник

[Срезневський, II, с. 463 – 464]. Демінутиви *ножикъ* та *ножиць* утворилися пізніше.

В українській мові XIV – XV ст. широко вживані форми однини *ножъ* та множини *ножи* як назви предмета для різання чогось: *А отъ крамних рѣчеи, што соуть rozmaity рѣчи почениши полотно, бархаты, початое сукно, ножи, ногавици ...; ...што пришо(л) до него бори(с) для листу потвѣ(р)жєного г(с)дрѣского и принє(с) тотъ запи(с) и взд(в)шы но(ж) са(м) жє єго зрѣзавшы и в ого(н) оукину(л)* [ССУМ, II, с. 56 – 57]. Форма *ножъ* та демінутиви *ножикъ*, *ножички* зафіксовані в писемних джерелах XVI – XVII ст. [КСЛУМ] *...и ножи вгорские...* [ЛЗК, с. 172]; лексема *ножъ* та її демінутивні форми на той час мала багато відповідників у латинській мові – *cultellus*, *sece[s]pite*, *culter*, *machaerid[n]* [СЛЛ, с. 149, 366, 478]. В окремих випадках вона є синонімом до *мечъ* та демінутива *мечикъ* з латинськими відповідниками: *gladius*, *gladiolus*, *ensis* [СЛЛ, с. 179, 209]; загальної назви *оружие* – лат. *framia*, а демінутив у множині *ножички* виступає синонімом до *кльщици* – лат. *forpicula* [СЛЛ, с. 201]. Значна кількість латинських відповідників може свідчити про функціонування в цій мові окремих лексем на позначення різних видів ножів залежно від сфери їх застосування.

Українська мова XVI – XVII століття мала одну лексему *ножъ* та демінутивні форми *ножикъ*, *ножички* на позначення господарського знаряддя і кухонного начиння, яким різали, проколювали; лише поєднання з прикметниками могло вказувати на особливості призначення чи використання: *ножи(к) у(с)ма(р)ськи(й)* – *ansarium* [СЛЛ, с. 84]; *ножъ восный стругъ* [Синоніма, с. 134]; *ст[р]угъ. ножъ во(з)ный* [ЛСЛ, с. 513]. Пам'ятки середньоукраїнського періоду містять свідчення про коштовність окремих різновидів ножів: *ножи, сєребромъ оправные* [АЖ 1582 – 1588, с.79].

На початку XIX ст. в українській мові зафіксовано лексему *нижъ* ‘ножъ’ на позначення предмета [Б-Н, с. 244]; на кінець цього століття українському *ніж* відповідало російське *ножъ*, зафіксовано й інші лексеми

на позначення ножів, залежно від сфери використання, вигляду, форми та ін.: *колодй / колодач* – великий; *щербак* – щербатий; *кіска / косар* ‘зроблений з коси’; *книп, кніпець* – ‘ніж шевця’; *тупак / тупець / тупиця* – ‘тупий ніж’. Детально описано окремі частини ножа – *лізко / залізко* ‘залізна частина’, *колодка* ‘ручка’, *гострій* ‘гострий бік’, *тилій* ‘тупий бік ножа’ [Уманець, П, с. 201].

Нова українська мова зберегла демінутиви *ножик, ножичок* та дериват із негативним відтінком значення – *ножака* [Уманець, П, с. 200; Желехівський, І, с. 532]. Українська форма *ніж* зафіксована й в інших джерелах ХІХ ст. [Желехівський, І, с. 529]. Так, Б.Грінченко подає українське *ніж* та його форму в непрямих відмінках *ножа*, фіксує чергування в закритому та відкритому складі [Грінченко, П, с. 566]. Він також наводить словосполучення *складений ніж*, що є назвою ножа, який носили у кишені, та демінутив *ножик* [Грінченко, П, с. 566]. Зафіксовані й інші лексичні значення, але вони не є предметом нашого вивчення.

Сучасна українська мова зберегла лексему *ніж* ‘знаряддя, інструмент для різання, що складається з леза та ручки’, інше лексичне значення вказує на використання її як терміна в технічній сфері. Входить це слово і до складу багатьох фразеологічних сполук, тобто вживається з переносним значенням: *без ножа різати (зарізати), гострити ножа, дати ножа в спину, лягати під ніж, ніж у серце, приставати з ножем до горла, як на ножах сидіти, як ножем відрізати* [СУМ, V, с. 420]. Збереглася в мові й збільшена форма з негативним відтінком – *ножака* [СУМ, V, с. 440]; зменшене до *ніж* → *ножик* → *ножичок* [СУМ, V, с. 440]. Дериват *ножовий* виражений прикметником, який утворено суфіксальним способом, як і зазначені вище демінутиви.

У куховарських книгах початку ХХІ ст. також зафіксовано цю лексему: *Акуратно підрізати ножем...; ...порізані ножем сало...* [УКЗС, с. 53, с. 21].

На сьогодні фахівці виокремлюють 13 видів кухонних ножів. Для їх називання зафіксовані нові лексеми, утворені способом складання двох і

більше слів: *універсальний ніж, хлібний ніж (ніж для хліба), овочевий ніж, ніж для нарізки, ніж для м'яса, філейний ніж, ніж для зрізання м'яса з кісток, кухарський ніж, японський ніж, ніж для нарізання м'якого сиру, ніж для нарізки томатів, кухонний топірець* [266]. Іменник *ніж* виконує функцію головного слова в зазначених словосполученнях, поєднання його з іншими іменниками, прикметниками та службовими частинами мови слугує для конкретизації лексичного значення та сфери їх застосування, але не вказує на особливості форми цих предметів. Окрім кухонних, ще бувають мисливські, туристичні, канцелярські та складні ножі. Але ці назви не є предметом нашого дослідження.

Діалектне мовлення зберігає багато різних слів на позначення різновидів ножа, частина з них перекликається з назвами, що були зафіксовані в писемних джерелах на попередніх етапах розвитку української мови. У бойківських говірках збережено такі варіанти: *гупця* 'ніж для чищення картоплі', *колодаш* 'ніж для хліба', *тупак* 'тупий ніж', демінутиви – 'ножик' *чупіла, чупіл'а, ноженя, ножен'а* [Онишкевич, І, с. 172, 368, 377, 306, 494], елементи ножа – *лизó* 'лезо ножа' [Онишкевич, І, с. 409]. Закарпатські говірки містять окремі лексеми: *колодка* [ко|лотка] 'дерев'яна ручка ножа', *пінцірош* [пін|ц'ірош] 'складаний ножик' [Сабадош, с. 147, 231]. У Поліських говірках збережено різні варіанти *ни(е)ж, ниж, нож, нуж, н(у)иж, ну(о)ж* на позначення спеціального сільськогосподарського терміна 'чересло плуга'. Це свідчить про те, що лексема з частково збереженим графічним записом може мати зовсім інше лексичне значення. Свої варіанти літературного *ніж* є в гуцульському лексиконі: *ніж, бганий ніж* 'складаний ніж', подібно до літературної мови входить до фразеологічної сполуки *давати на ніж* [ГСЛексикон, с. 424].

Другим за популярністю використання столовим прибором була ложка. Дослідники зазначають, що загальноприйнятої етимології лексема не має. Номен *ложка* утворився від псл. **lъžica, *lъžьka*, поширений у багатьох слов'янських мовах, на пізніших етапах засвоєний українською й іншими

слов'янськими мовами. Фонетичний варіант *ложка* 'ложка' походить від псл. **lyžьka < *lūžьka* та паралельних **lъžьka < *lŭžьka* [ЕСУМ, III, с. 230–231]. Українському *ложка* відповідає псл. **lъžьka*, яке є похідним суфіксальним утворенням (**-ьka*) від словен. **lъga*, що не збереглося, і є синонімом до **lъžica*. Слово **lyžьka* 'ложка', як і **lъžьka* утворилося від **lъga*, має демінутив **lyžica*, зі зменшено-пестливим суфіксом *-ica* [ЭССЯ, XVII, с. 8, 62–63; Фасмер, II, с. 511–512].

Перші згадки про *ложки* на українському ґрунті зафіксовано в писемних пам'ятках, починаючи із XVI ст.: *ложок деревеных* [АЖ 1590, 1635, с. 51]; *...взал десат лыжок сребрных...* [ЛЗК, с. 188]; *...ложок серебряны(х) тузи(н)* [АЖ 1582–1588, с. 79]; *лыжок сребных* [АЖ 1590, 1635, с. 61]; *...скрыню...ро(з)били и ро(з)рубали, в которо(и) было лыжок сребрных по(л)тора тузаны* [ДМВН, с. 125].

Значну кількість графічних варіантів лексеми *ложка* зафіксовано в матеріалах XVI – XVII ст.: лексему *ложка* / *лъжъка* вживали в ті часи для позначення 'знаряддя для їжі' і як 'міра місткості' [СУМ XVI – XVII, Вип. XVI, с. 93]. З лексичним значенням 'знаряддя для їжі' та 'євхаристійна ложка' (друге належить до церковної лексики) функціонували в українській мові цього періоду фонетичні варіанти *лыжка* / *лыжъка*; демінутиви *лыжица* / *лыжечка* [СУМ XVI – XVII, Вип. XVI, с. 119, 120] частіше представлені в церковній лексиці. Сполука [ли] з'являється закономірно у тих формах, де зредукований стояв у слабкій позиції: **lъž–ic–a*.

П. Беринда подає демінутив *ложечка*, можливо, як синонім до *лавіда* [Беринда, с. 218]. Інший автор також зафіксував форму *ложки* (множина): *І не(в)не че(ст)но, же то ло(ж)ки выточають* [КЛЗ, с. 152].

Лексема *ложка* відображена і в лексикографічних працях XIX – XX ст.: *Лѣжка, ложка; лыжка* [Б-Н, с. 208, 214]; *лижка / ложка* [Желехівський, I, с. 403], *ложка* [Уманець, II, с. 76], *лижка / ложка* [Грінченко, II, с. 358, 375]. Б. Грінченко зафіксував також демінутив *ложечка* та його форму множини *ложечки*, утворені традиційно суфіксальним способом (суф. – *ечка*). На той

час були утворені деривати *ложечник* / *ложкарь* для називання осіб, які виготовляли ложки, та *ложкомий* / *ложкомия* для позначення осіб, які мили посуд, зокрема ложки [Грінченко, II, с. 374 –375]. Ця група формувала шар професійної лексики.

У сучасній українській літературній мові переважно функціонує форма *ложка* ‘предмет столового прибору, яким набирають рідку або розсипчасту страву’ [СУМ, IV, с. 540]; зберігся демінутив *ложечка*, який має декілька лексичних значень, основне з них – столовий прибор. Лексема *ложка* стала твірною основою для дериватів: *ложка* → *ложковий*; *ложка* → *ложкарь*; *ложкарь* → *ложкарский*. Окрему групу становить слово *ложечник* (похідне від *ложка*), бо означає ‘футляр, який носили запорожці за поясом, а в ньому зберігали ложку’ [СУМ, IV, с. 540– 541]. Куховарські книги містять лексему *ложка*, що може свідчити про широку сферу її застосування: ...*масу викладувати ложкою у формі битків* [УКЗС, с. 11].

Слово *ложка* активно функціонує в усному варіанті регіонального мовлення [236]. Наддністрянські говірки зберегли паралельні назви *лижка* ‘ложка’ та *лишка*, яка має те саме значення, що й *лижка* [Шило, с. 161]; для гуцульських характерний варіант *лижка* ‘предмет столового прибору’ [ІГ, с. 111]; *лижка* ‘предмет столового прибору для набирання рідкої страви’; демінутив *ложичка* ‘маленька ложка’ відображають західнополіські говірки [Аркушин, I, с. 290].

Назва *виделка* з’являється в українській мові пізніше. Мовознавці вважають її запозиченням із польської мови, вказують на спорідненість п. *widelec*, *widelca*, що є похідними від *widły* ‘вила’, з укр. *віла* [ЕСУМ, I, с. 370]. М. Фасмер подає лексему *віла* та її відповідники в окремих слов’янських мовах, які мають зовсім іншу семантику [Фасмер, I, с. 314]. Номен *видёлка* / *видельце* представлений в Етимологічно-семантичному словнику І. Огієнка як запозичення з польської, що пов’язане з давнім *вилицы* [Іларіон, I, с. 217].

Виделка, рідше *вилка* – столовий прибор із ручкою, він має два чи більше загострені зубці. У сучасному побуті його широко використовують під час приготування страв або вживання їжі для того, щоб тримати чи переносити шматки (частину) їжі. У давнину люди брали страви пальцями. Перші свідчення про появу виделок відомі з XI ст., у вжиток вони починають потрапляти в XIV ст. у виняткових випадках і лише у середовищі знаті Західної Європи. Більшу популярність цих столових приборів спостерігаємо із XVI ст. у Франції та Польщі [УМЕ, кн.2, с. 151]. Отже, можна припустити, що в Україні виделки з'явилися не раніше від XVI ст.

Форму *вилка* було зафіксовано в матеріалах XVI ст., де чітко вказано, що була вона з трьома зубцями: *с ку(х)ни кома(р)ка в не(и) ви(л)ки желе(з)ные три ро(ж)ны три; Але хто ко́лвекъ офероваль офіру приходиль слуга си́ѣнническій коли́ сѧ варило ма́со, и ма́ючи ви́лки ѿ трехъ зубах в руцѣ своѣй...* [СУМ XVI – XVII, Вип. IV, с. 57]. Паралельно використовували варіант *вѣделка*: *даны вѣ дѣло ножи и вѣделки* [ТМ, I, с. 163].

Зберігся апелятив у перекладних словниках: *видѣлка, видѣлко, видѣльце, вилка* – відповідник до рос. *вилка*. Саме лексема *видѣлка* стала твірною основою для демінутива *видѣлочка* та деривата *виделковий* 'виделкова колодочка' [Уманець, I, с. 79]; *вилка, вилки* 'виделка' [Желехівський, I, с. 78].

У новій українській літературній мові певний час також паралельно функціонували дві форми як абсолютні синоніми *виделка* = *вилка* [Грінченко, I, с. 156].

Продовжує функціонувати лексема *виделка* на сучасному етапі: у літературній мові активно – *виделка* 'знаряддя для їди, що має форму ручки з кількома зубцями' та *вилка* з тим самим лексичним значенням у певних контекстах [СУМ, I, с. 384, 424]. Лексема *вилка* вживають також на позначення технічних, військових термінів та у шаховій грі. *Ви́лка́* як демінутив до *ви́ла* має інше лексичне значення [СУМ, I, с. 424]. Слово *виделка*, на відміну від *вилка*, утворює деривати *виделковий, виделкуватий* та демінутив *виделочка* [СУМ, I, с. 384]. Рідко вживаною є лексема *видельце*, що

виступає синонімом до *виделка* [СУМ, I, с. 384]. У діалектному мовленні збереглося слово *вилка* ‘виделка’ [Сабадош, с. 38]. В окремих бойківських говірках лексеми **виделець*, *виделець* та *вилки* означають назву столового прибору ‘виделки’ [Онишкевич, I, с. 99, 102]; зах.-поліс. *видельця* ‘виделки’ [Аркушин, I, с. 54]; з подібним лексичним значенням зафіксовано наддністр. *видѣлиць* та *відѣлиць* [Шило, с. 71, 77].

2.1.5. ЛСПГ «Назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини»

Джбан. Дослідник історії слов’ян Л. Нідерле зазначає, що посуд, яким користувалися давні слов’яни, був не лише глиняним: траплялося, що чаші виготовляли з людських черепів, інколи ковані сріблом чи золотом. Вони мали невеликий розмір і для його позначення використовували слов’янські терміни, серед них *чьбанъ* – *жбан* [155, с. 347]. Етимологи виводять лексему від псл. **сьбанъ*, слово поширилося в багатьох слов’янських мовах: р. бр. *жбан*, р.-цсл. *чьбанъ*, п. заст. *czban*, ч. *džban*, *žban*, *čban*, слц. *dzban*, схв. *жбѣн*, *жбѣнь*, *ѣбѣн*, ст. *чьбанъ*, стсл. *чьбанъ*, *чьванъ*. О. Трубаčov вказує на можливу спорідненість слов’янського кореня з **сьб-*, який не зберігся на слов’янському ґрунті, з лит. *kìbti*, *kimbù* [ЭССЯ, IV, с. 138–139]. І. Срезневський подає фонетичні варіанти *чьбанъ*, *чьванъ*, які мали однакове лексичне значення ‘посудина, глечик, чаша’ [Срезневський, III, с. 1554]. М. Фасмер розглядає російський відповідник до українського *джбан* / *збан* – *жбан*, що в церковнослов’янській позначено як *чьбанъ* / *чьванъ* ‘дерев’яна посудина з кришкою’ [Фасмер, II, с. 36–37]. Українські дослідники слово *джбан* та форми *жбан*, *жбанок* також виводять від праслов’янського **сьбанъ* і пов’язують його з **kubъ* ‘куб, кубок’ [ЕСУМ, II, с. 47]. Фонетичний варіант *дзбан*, *збан*, *дзбанок*, *збанок* вважають запозиченням із польської. Його наводять як синонім до *куб*, *цебер* [ЕСУМ, II, с. 55, 47].

Лексема активно функціонувала в XVI – XVII ст. переважно зі звукосполученням *зб-*, спорадично *дзб-* на початку слова: *збанъ*, *збань*

‘дзбаночок’, діалектна форма *збаночок* / *збаночок*. У джерелах цього періоду зазначено також *сквдель* як відповідник до *збанъ* [СУМ XVI – XVII, II, с. 36–37]. Синонімом до *збан* є *квкшинъ* [Зизаній, с. 53]. *Дзбанокъ* Начиння для напоїв банясте з вухом. XVII. За турецькіє *дзбанки* зол. 15 Арх. ЮЗР. I, XI, 38 (1605) [СУМ, II, с. 708]. *Збанокъ* Глечик. [Гедеонъ] далъ... *лямпы въ збанкахъ порожнихъ* Рух. хр. 67. *Збанокъ* глиняный. Гал. II, 113 [ТМ, I, с. 708]; *Чванець: банка, оливная свдни, фásка, флаша* [1627 П. Бер., с. 156].

Збереглася ця традиція і в XVIII ст., в окремих текстах вказано на коштовні матеріали, з яких виготовляли цей посуд: ... *и серебряны(х) на столахъ стоящы(х) збановъ* [КлЗ, с. 282].

Про популярність цього виду посуду свідчить те, що назва потрапляла до перекладних словників: *cirnea, сосу(д) винный, делва, дзбан* [1642 СЛЛ, с. 125; XIX Maxim, I, с. 189].

У XIX ст. форми функціонують паралельно: *жбан*, демінутив *жбанок* позначають те саме, що й *збан*, *збанок* [Желехівський, I, с. 218]. Російському *жбанъ* відповідає українське *джбан*, *коновка* [Уманець, I, с. 215].

У XIX ст. вживають форми з різними наслідками взаємодії приголосних: асиміляції, потім дисиміляції *[зб] > [жб] > [джб]*: *Жбанъ Глечик глиняний, посудина з вузьким горлом. Жбанецъ (зменш.) Глечичокъ; чванець. Див. Джбанъ. Бардакъ. Джбанъ (и.с.м.р.) Жбанъ. Глечик. Див. Глекъ. По-польски теж* [Б-Н, с. 136, 114].

Б. Грінченко зафіксував декілька лексем на позначення цього виду посуду: *збан* і *дзбан*: *Ішов красний пан, ніс води збан*. Чуб. I. 68. 2) Родъ узора въ вышивкѣ. Чуб. VII. 415. Деривати *збанка* та *збанок* утратили зменшене значення. Демінутиви *збаночок*, *збаня*, *збанятко* вказують на маленький розмір. Окремі слова стають багатозначними і тому входять у різні тематичні групи [Грінченко, II, с. 121]. Фонетичний варіант *жбан* має однакове лексичне значення з *джбан*, зафіксовано демінутиви *жбанецъ*, *жбанок*, *жбаник*, *жбанчикок*. Від лексем *жбан*, *джбан* утворилися деривати-прикметники *жбанів* / *джбанів*, *жбанячий* [Грінченко, I, с. 476].

Сучасна українська мова зберегла лексему дзбан, джбан, розм. жбан. ‘Глекоподібний глиняний, дерев’яний або металевий посуд для води, молока, квасу і т. ін.’ [СУМ, II, с. 263], але вона вийшла з активного вжитку і поповнила шар пасивної лексики, а саме історизмів. Дзбанок має відповідник у розмовній мові жбанок і те саме лексичне значення, що й дзбан. Від дзбан, жбан утворився дериват дзбáник, розм. жбаник [СУМ, II, с. 264].

Спорадично засвідчено в говірках: бойків. дзбан, збан 1) ‘глек, глечик’. 2) ‘емальований бідон для молока місткістю в 1–4 л’; дзбанок, збанок 1) ‘глечик’. 2) ‘скляна банка’; ‘бідончик’ [Онишкевич, с. 211]; наддністр. дзбанє ‘малий глечик’ [Шило, с. 170]; зах.-поліс. збан і збанок мають однакове лексичне значення ‘глечик із ручкою’, окрім того, збанок у говірках має й інші значення: 2) ‘глечик без ручки’, 3) ‘глиняний кухоль для пиття води’, демінутив збаночок ‘невеликий глечик з ручкою’ [Аркушин, с. 182].

Корчага. Етимологія слова пов’язана з псл. **kъrčagъ* / **kъrčaga*, у стсл. *кръчагъ* ‘глиняна посудина, глечик, корчага’. Поширене в багатьох слов’янських мовах: болг. *кърча* ‘глиняна посудина для води та інш., глечик’, словц. *krčah* ‘велика посудина з вузьким горлом, глечик’, двр., цсл. *кърчагъ*, *кръчагъ*, *корчага*, *корчага*, *кърчага* ‘горщик’. О. М. Трубачов не погоджується з тюркською етимологією цього слова. Він припускає можливе додавання до **kъrkъ* ‘шия’ суфікса *–(j)aga*, виходячи з лексичного значення слова *корчага* як ‘посудини з (довгим) горлом’ [ЭССЯ, XIII, с. 207–208; Фасмер, II, с. 341; ЕСУМ, III, с. 46].

І. І. Срезневський подає декілька лексичних значень слова *кърчага* = *корчага* = *кърчага* ‘горшок’: *Людые же нальѣша корчагу џѣжа и сыты ѿ колодазѣ...* Пов. Вр. Л. 6505 г.; ‘міра визначеної ємності’: *Вина 80 корчагъ* Іп. л. 6654 г. Таке саме лексичне значення має форма чол. роду *кърчагъ* = *кръчагъ*. На той час у мові функціонували деривати *кърчажъць* = *кръчажъць* = *корчажъць* [Срезневський, I, с. 1411].

Спорадично зафіксовано в джерелах XV – XVII ст. слово *корчага* (глиняний посуд) ‘корчага, глечик’, цсл. *корчагъ* з тим самим лексичним

значенням та *корчакъ* ‘дерев’яна посудина для черпання води’ [СУМ XVI–XVII, Вип. XV, с. 39].

Російському *корчага*, *корчака* відповідає українське *горщок*, *горщик* (глиняний, без вушка) [Уманець, II, с. 38].

На початок XX ст. лексичне значення деталізується: *корчага*. Глиняна посудина з вузьким горличком для горілки. Із цим же лексичним значенням у джерелі зазначено слова *корчів*, *корчова* [Грінченко, II, с. 288].

Л. Нідерле, описуючи посуд, відносить слово *къръчаг* до запозичень з турецької мови від *korčag* – ‘глечик’ [Нідерле, с. 347].

Сучасна українська мова не має в активному вжитку розглянутої лексеми, вона перейшла до пасивної лексики, а саме до історизмів: *корчага*. У Київській Русі – велика глиняна посудина з вузькою шийкою для зберігання зерна або рідини [СУМ, IV, с. 302].

В українських говірках зафіксовано слово *корчага*: закарпат. 1. ‘Обплетений лозою скляний бутель, використовуваний переважно для вина’, інше значення є застарілою назвою ‘глиняна (керамічна посудина) для питної води’ [Сабадош, с. 151]. Добре збереглося в буковинських говірках: *корчага* ‘плетінка для олії чи горілки’, проведено паралель з пол. *korozak* ‘дерев’яний ківш, черпак’, *кошелик* ‘вид глиняного глечика для горілки’; *коршів* / *корчів*, *корчова* те саме, що й *корчага* [Онишкевич, I, с. 379–380].

Глек. Для цього слова реконструюють псл. **glъkъ* і припускають, що воно споріднене з псл. **glъjъ*; має обмежений ареал поширення [ЭССЯ, VII, с. 192]. М. Фасмер подає лексему *глѣк* з двома значеннями: перше споріднене з укр. *глей* ‘глина’; друге значення наближене до сучасного трактування і є назвою глиняного горшка [Фасмер, I, с. 412]. О. Трубахов зазначає, що укр. *глей* ‘в’язкий глиняний ґрунт’ та бр. *глей* ‘мул’ не відображене в російських говірках, припускає, що оскільки пол. *glej* збереглося лише на сході, то його можна вважати запозиченим із української або білоруської мов [224, 1966, с. 218] О. Трубахов підкреслює, що це слово позначало давню ізогłosну межу між південно-західною частиною східного слов’янства (українська,

білоруська) й власне великоруською, оскільки континуанти слова **gьlkъ* простежуються лише в українській та білоруській мовах [224, с. 392].

Відоме припущення, що псл. **gьlьkъ*, **gьlьсь* – початково зменшувальна форма від псл. **gьlь*, що не збереглося. Пізніше поширилося в окремих слов'янських мовах: польське [hlak, lak], що прийшло з білоруської та [hleak] з української [ЕСУМ, I, с. 522].

І. І. Срезневський фіксує лексему *глекъ* та паралельну форму *гълекъ*: *сосудъ (глекъ)*; *гълькъ* і паралельну форму *голкъ*: *сосудъ, кувшинъ* [Срезневський, I, с. 519, 612], що вживані не як назви кухонного посуду (кухонного начиння), а такого, яке використовують чабани.

У пам'ятках XIV – XV ст. лексема *глек* не була зафіксована. Спорадично вона відображена в матеріалах XVI ст.: *Глек: идѣте до мѣста и стрѣти(т) ва(с) члѣкъ в скоудѣлѣници водоу не соучи (в зѣбаню або в^с глеку) за (ним) пойдѣте* (1556 – 1561 ПЄ); *тог^сды она(а) то жєна оставивши // вѣдро свое (або глекъ, або збанъ) и пошла до мѣста* (там же, 355) [СУМ XVI – XVII, Вип. XVII, с. 218]. Тексти XVII ст. містять згадку: *...глекъ меду...* [ЛРК XVII, с. 131], що свідчить про використання цього виду посуду не лише для зберігання рідини. Відповідний запис є і в роботі М. Маркевича: *...беруть большой кувшинъ “глекъ” горѣлки...* [Маркевич, с. 138].

Пізніші джерела XIX ст. містять багатий лексичний матеріал: подають лексему *глек*, яка мала два значення, одне з них – ‘глек’. Багато джерел фіксують не лише варіант *глекъ*, а й деривати від нього, утворені суфіксальним способом: демінутиви *гличик*, *гличичок* були відображені у перекладній літературі [Желехівський I, с. 143], *глекъ*, *глѣчыкъ* [ГП, II, с. 31], у словнику П. Білецького-Носенка є слово *глѣчыкъ* – похідне від лексеми *глекъ* [Б-Н, с. 99], утворене за допомогою суфікса –*ик*. Зазначимо, що для цього періоду характерне використання паралельних форм *глекъ* – *кувшинъ*: *глекъ*, *глѣчыкъ* – *кувшинъ* [ГП, II, с. 31]; *глек*, *кувшинъ* [Грінченко, I, с. 288]. Слово *глек* входить до складу фразеологізму і вживається в переносному значенні: *Глек розбили. Посварились; гличики полоскати* ‘про жінок, які

пригощалися вскладчину в понеділок після за говіння на Петрів піст'. На основі метафоричного перенесення утворено ботанічну номенклатурну назву: *гличики жовті* [Желехівський, І, с. 143; Грінченко, І, с. 288].

Лексему *глекъ* подано ще в одному джерелі: *Високий горицк з вушком, горня* [ІСУМ, кн. 1, с. 527]. Там же зафіксовано й *гличикъ, глечокъ* з позначкою розмовне та визначенням як здрібніле від *глекъ*; розмовне здрібніле від *гличикъ* – *гличичок* [ІСУМ, кн. 1, с. 527].

На межі XIX – XX століть вживалися похідні *гличичок* із суфіксом *-ичок* та суфіксальне утворення *глектко*. *Маленький гличичок* [Грінченко, І, с. 288].

Сьогодні сучасна українська мова послуговується лексемою *глек*, яка зберегла початкове лексичне значення різновиду посуду: '*висока кругла, перев. глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині*'; та паралельно використовується у садівництві. Цей механізм перенесення назви (за подібністю форми) простежуємо на прикладі назви плоду груші: *Сорт груш народної селекції. Глек* [СУМ, II, с. 81].

До українського *глек* є російський відповідник *кувшин* (посудина, що має вузьке горлечко); український варіант *гличик* перекладено як *кувшин, кринка, кринка*; як термін у ботаніці – '*водяная лилия, кубушка*'; відповідник до деривата *гличичок* російською звучить як *кувшинчик* [УРС, І, с. 333]. У сучасній російській літературній мові лексеми *гличик, гличичок* не представлені. На позначення високої посудини, яка звужується догори, з ручкою, використовують російський відповідник *кувшин* [ССРЛЯ, XVII, с. 1783]. У білоруській мові лексема *гляк* відповідає українському *гличик*, означає назву низької глиняної посудини з випуклими боками й вузьким горлом [ТСБМ, II, с. 61], а демінутив *гілячок* є назвою невеликого глека [ТСБМ, II, с. 62]. Р. Козлова, досліджуючи етимологію слова *кувшин*, говорить про можливу фонетичну та семантичну ідентифікацію *ковшин / кувшин* із *ковиш*. На підтвердження своєї думки, дослідниця розглядає взаємозв'язок між цими словами та бр. діал. *каўшын* '*дерев'яна миска*', укр.

діал. ковшинка ‘вид грибів’, що на думку й авторів ЕСУМ, пов’язане з *ковш* за схожістю чашеподбної форми гриба. На підтвердження думки про спорідненість між словами *ковш* і *ку шин*, Р. Козлова покликається на дослідження ономастів: р. Кувшин – острів на російській Півночі..., Кувшинов – балка на правому березі Клязьмы [94, с. 123–132].

В українських діалектах закріпилася низка слів, які містять різні варіанти розглянутої лексеми. Так, паралельні форми *глек*, *глек*, демінутив *гличик* // *глєчик*, *глюок*, *гльок* у поділ.[ЛСПГ, с. 55] означають назви череп’яної посудини з вузькою шийкою, в якій носять воду, коли йдуть працювати у полі. У бойківських говірках слово *лоханя* вживається зі значенням ‘глиняний горщик для молока’ [Онишкевич, І, с. 418]. У говірках Наддніпрянщини збереглася лексема *гличички* [Чабаненко, І, с. 233], але з іншим лексичним значенням. Для говірок південно-східного наріччя характерне паралельне вживання лексеми *г'лечик* та *ку'вшин* зі значенням ‘глечик на молоко і воду’ [АУМ, II, к. 292; III, ч. 1, к. 83; ч. 2, к. 90]. Дослідники українських діалектів С. Литвиненко та Н. Хобзей вказують на той факт, що семантика лексем *г'лечик* та *ку'вшин* відрізняється в деяких говірках [110, с. 88].

Оскільки глечики – вид посуду, який в основному виготовляли з глини, звернемося до розвідок етнографів – дослідників українського гончарства: *Водяний глечик* [Пошивайло, с. 195], *глек*, *глечик*, *глечик для вареної*, *глечик для горілки*, *глечик для святої води*, *глечик із хрестиком*, *глечик із хрещиком*, *глечик молочний*, *глечики жовті*, *глек* [Пошивайло, с. 197]. Така широка варіативність поєднання слова *глечик* з багатьма прикметниками та іншими словами в словосполуки вказує на функціональне призначення цього виду посуду.

Чаша. Мовознавці зауважують, що слово *чаша* означає назву посудини для пиття. Походить воно від праслов’янського **čaša*, де позначало більш-менш глибокий посуд, перейшло в старослов’янську у варіанті *чаша*. Характерне для інших слов’янських мов: у російській, білоруській – *чаша*,

польській – *czasza*, чеській – *číše*, словацькій – *čása*, болгарській – *чаша* [ЕСУМ, VI, с. 286]. На перший погляд, етимологія слова прозора, однак на сьогодні немає одностайного підходу до цього питання. М. Фасмер розглядає його як споріднене з пруським **kiosi* < **kiōsē*, **kiāsē* (балтійське), що перекладають як 'кубок', його думку поділяють деякі інші вчені [Фасмер, IV, с. 320]. Інша група дослідників схиляється до думки, що пруське слово було запозичене з прасл. мови [Br, с. 490; ЕСУМ, VI, с. 286]; О. С. Мельничук проводить паралель між українським *чаша* і первісним значенням слова **čaša* як 'вирізане, видовбане' [123, с. 231–232; ЕСУМ, VI, с. 286].

Добре зафіксоване старослов'янськими джерелами [СС, с. 777].

Пам'ятки раннього періоду української мови фіксують лексему *чаша* з багатьма значеннями. На перше місце поставлено – 'круглий (у вигляді півкулі) посуд для рідини', 'суд для пиття, чара, чаша; чаша з питтям, пиття' [XIII Срезневський, III, ч. 2, с. 1483]. Зазначимо, що потрактування цього слова як назви посудини, яку використовують для вживання рідини, є першопочатковим, але наступні три форми з уточнювальним значенням указують на використання цього виду посуду не лише в побуті, але й як посудини для богослужіння під час виконання певних обрядів – *потир*, 'чаша для святих дарів'; *здравиця*, 'чаша во здоров'є'; *угощеніє*, *судьба*, *жребій*; інші варіанти мають інші відтінки значень – *вмістилище* (в переносному значенні); *украшеніє у вигляді чашечки*; *назва крюкового знака* [XII Срезневський, III, ч. 2, с. 1484]. Тому на наступних етапах розвитку мови на перше місце виходить значення слова *чаша* саме як різновиду посуду для подавання рідини в побутових ситуаціях.

Дослідниця сучасної церковно-обрядової термінології Н. Пуряєва подає *чаша* і *чаша євхаристійна* – синоніми до *потир*, що є назвами обрядового посуду у вигляді чаші на підставці. У словосполученнях *чаша водосвятна* і *чаша спільна* лексема *чаша* також є назвою різновиду богослужбової посудини підставці та посудини, яку підносять повінчаним для спільного споживання [СЦОТ, с. 147]. Це дає нам підстави дійти висновку, що окремі

лексеми, які є назвами посуду в побуті українців, набули поширення в текстах та усному спілкуванні релігійного змісту. Зміна лексичного значення відбувалася на основі утворення словосполучень: назва посуду + прикметник, який конкретизував призначення посудини. Отже, новий церковно-обрядовий термін утворювався не способом появи нового слова чи іншим відомим способом словотворення, а саме шляхом поєднання двох слів, які в цьому контексті набувають іншого лексичного значення.

Простежити функціювання такого виду посуду як *чаша* в пам'ятках XIV–XV ст. нам не вдалося, одиничний зразок запису зафіксовано: *аще хто хочуть испити, то испил ѿ чаши на обѣдѣ* 1489 Чет. [КСЛУМ]. Дериват від нього *чашиникъ* і його форми *чашиникъ*, *чашиникъ*, *чашиник*, *чашык*, *чѣшиник* [ССУМ, II, с. 533], ...*Юрьи чашьникъ*... [ГР XIV, с. 83]. У коментарях пояснено, що так до XIII ст. називали людину – придворного чиновника, який постачав напої до столу володаря, а з XIV ст. це вже був почесний титул. Словник містить такі фонетико-графічні варіанти: *чашиникъ*, *чашиныкъ*, *чашьникъ*, *чашьникъ* [ССУМ, II, с. 533]. Усі вони мають те саме лексичне значення, відбиваючи лише традицію написання втрачених зредукованих та різних літер на місці голосного [и].

У пам'ятках XVI ст. зафіксовано слово *чаша*: *Чаша. Коли кто дастъ воды чашу студенои во имя Господне, и за то прийметъ заплату в царствіи безкунечнумъ* [Ласло Деже, с. 405]. На позначення посудини для подавання рідини староукраїнська мова мала паралельні назви. У «Лексиконі» П. Беринди зафіксовано: *Желвъ: testubo / черепаха, чаша, черепашила, черепъей* [Беринда, с. 36]; *Кратіръ: чаша, кубо(к), куфель* [Беринда, с. 56]. В. В. Німчук вказував на особливість перекладної частини словника П. Беринди, яка полягала у використанні численних синонімів, семантично близьких слів. Науковець підкреслював значну роль «Лексикону» П. Беринди для формування й поширення лексичних норм старої української літературної мови. Заслуговує на увагу й той факт, що П. Беринда пристосував до норм української писемної мови XVII ст.

«інослов'янський» матеріал лексикографічних джерел, але в українській частині можна простежити давньоруські (давньоукраїнські), церковнослов'янські і староросійські елементи [155, с. 278–279]. Інший автор цього ж періоду подає декілька синонімів до чаша: *Чаша*, *Келихъ*, *кратиръ*, *сткляница*, *чаща* [Синоніма, с. 168].

Писемні пам'ятки XVII ст. надають більший лексичний матеріал щодо використання цього слова: *Чаша* [ЛСЛ, с. 536]. Український варіант *чаща* мав багато відповідників у тогочасній латинській мові, яка була досить поширена на окремих українських територіях завдяки розвитку освіти в Україні: *batiola*, *чаща*, *calix*, *чаща*, *patera*, *чаща* [СЛЛ, с. 101, 109, 146, 302]. Є. Славинецький подає низку латинських відповідників до українського *чаща*, що може свідчити про значно кращий розвиток лексики латинської мови порівняно з українською або про неточність такого перекладу на той час. Зауважимо, що він подає й інші варіанти: українському *чаща*, *сосуд* відповідає лат. *scaphium*, *чаща глинян(н)ая*, *сруд(ε)л – simp[u]lum*, *чаща ти(р)ше(с)кая – rausi[l]ypus* [СЛЛ, с. 363, 372, 303], *малая чаша – aliphanus* [СЛЛ, с. 77]. Прикметники в поєднанні з іменником *чаща*, вказують на матеріал виготовлення, на призначення, на розмір і допомагають визначити відтінки значення та деталізувати їх. Українські джерела фіксують: *спра́вишь тежъ миски, и^чашы, кадилницы и кубки...* б. м. н. серед. XVII ст. Хрон.; *Взялъ те́ды Моу́сѣй полови́цу кро́ви и вли́лъ в' чашу...* б. м. н. серед. XVII ст. Хрон [КСЛУМ]. Досить часто слово *чаща* входило до складу фразеологічних сполук біблійного походження: *...вѣлітъ ча́шу гнѣву бжѣ́го на сѣ́нцѣ* (Чернігів, 1646 Ставр. Перло мн.); *Ка́ждый з' на́съ повинѣ́н то' боу́детъ одчи́нити, Же'мо́уситъ го́ркую ча́шу тою́ пи́ти.* (Львів, 1615 Лям. Жел.); *...нали́то и(м) и па́мѣтнoгo ма́є(т) небо – ронити по ча́ши шко́лно(и) испити* (Львів, 1587 ЛСБ) [КСЛУМ].

У XVIII ст. простежимо розширення синонімічного ряду: *aliphanus* *малая чаша*, *batiaca*, *batioca*, *batiola*, *чаша*, *calix*... *чаша фіала*, *crater.exis.gr.* *чаша ча(р)ка Крату(р)*; *Pătēra. чаша. фіала*... [Maxim, Ч.І, с. 51, 116, 140, 261, 897]. *Scaphiūin.gr.* *чаша, сосу(д)*. *Конобець*... *Simplum, скубель, чаша глиняная*... [Maxim, Ч. II, с. 1155, 1196], *Pausisypus.gr.* *чаша ни(р)шеская* [Maxim, Ч.І, с. 901].

Іншу групу становлять латинсько-українські переклади, які є документальним підтвердженням того, що в XVII ст. в староукраїнській мові як синоніми функціонували форми *чаша* – *кели(х)* – *кубокъ*: *potorium, чаша, кели(х)*; *poterium, чаша, кели(х)*, *scyphus, чаша, кубокъ, кели(х)* [СЛЛ, с. 323, с. 366].

Слово *кубокъ* давньоукраїнського походження, походить від псл. **kubъ*, *кели(х)* є запозиченням з пол. мови, що, зокрема, зводиться до лат. *calix* [ЕСУМ, II, с. 421]. Окремо стоять знаки *cymbion* – *чаша чольновидная* [СЛЛ, с. 151]. Демінутиви від *чаша* утворені суфіксальним способом: *caliculi(us)* – *чашица* (суфікс *-иц*), *gabola* – *чашица* (суфікс *-иц*) [СЛЛ, с. 109, 205], *cyathos* – *чашка, келишокъ* [СЛЛ, с. 150] (суфікси *-к, -къ*). Під впливом церковнослов'янської мови фіксуються й інші графічні варіанти слова: *Чаша. Phiala. Crater. Calix. Pocibum* [ЛСЛ, с. 536].

У XVIII ст. слово *чаша* потрапляє до ширших синонімічних рядів: *Poterion, Poterum. gr. потиръ, чаша, келихъ* [Maxim., Ч.ІІ, с. 987, 1064].

У словнику Є. Тимченка зафіксовано демінутив *чашка*. Автор подає зразок цього слова польською мовою *csaczka* та трактує його як ‘череп’: *Чашка головы его*. У цьому ж джерелі зафіксовано деривати *чашиникъ, підчаший*; іменник *чашиитство* [ТМ, II, с. 476]. На позначення слова *чаша* Є. Тимченко подає інший відповідник – *финджаль*: *Чаша. Цорицѣ кланялся и отъ нея финджаль водки доброй зъ рукъ же ея випиль*. ДН.Марк. II, 207. *Отъ отца Варсонфія принеслъ мнѣ служитель его финжалъ форфуровый и мисочку больше, гостинця*. Дн. Хан. 109 [ТМ, II, с. 454].

Слово *финджал* ‘кубок, келих’ запозичене з турецької мови; тур. *fincān, filcān* ‘чашка’ < перс. *pingān* з тим самим лексичним значенням [ЕСУМ, VI, с. 93].

«Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського, С. Недільського фіксує слово *чаша*, демінутив від нього *чашка* та іменник *чашиник* [Желехівський, II, с. 1062], утворений від *чаша* для найменування людини, яка виконувала обов’язки при дворі королів і відповідала за постачання, подавання напоїв до столу. Російсько-український словник М. Уманця подає лексему *чаша* як синонім до *кропильниця*, що може свідчити про використання цього посуду під час здійснення церковної служби, ця лексема на той час входила до складу фразеологізмів *пить чашу* = ‘терпіти горе, бідувати’; *Чаша заздравная* = *Прощальна заздоровна. Відхожа чарка* [Уманець, IV, с. 194]. Демінутиви *чашка*, *чашечка* подано в одному синонімічному ряду з *миска*, *мисочка*, *чашка*, *чашечка*. Далі автор виокремлює різні види чашок: *Чайна ч.* = *чашка ст.* – *філіжанка*; *вѣгова ч.* = *шалья, шальки*; *у орѣха, жолудя* = *гранка, пліска* [Уманець, IV, с. 194].

У Б. Грінченка: *Чаша. По отченаші напиймося по чаші. У руці Господній чаша, через край вино шумує*. К. Псал. 172 [Грінченко, IV, с. 447]. З контексту можемо зробити висновок про використання в XIX ст. номена *чаша* в текстах церковного змісту, він не є характерним для лексики повсякденного вжитку і перестає використовуватися для називання побутової посудини.

Демінутив *чашечка* (утворилося від *чаша*) має декілька значень: *змениш. від чашка. ‘Чашечка’* – ‘воду пити’, ‘чарунок в стільниках’ [Грінченко, IV, с. 447]. Ілюстрації до слова *чашка*, подані тут, указують на варіантність досліджуваного номена *чаша* і багатозначність його похідних: *Чашка* ‘Чашка’; *В прялі для прядіння шерсті ‘дерев’янный цилиндр, який обертається із залізної вісі між столиками зайчика*. Слово *чашина* є синонімом до *чашовина* [Грінченко, IV, с. 447] і має інше лексичне значення, вживають на позначення верхньої частини ярма, яка лежала у вола на шії.

У сучасній українській мові спорадично функціонує лексема *чаша* зі значенням побутового посуду, вона зафіксована у академічному виданні Словника української мови в 11 томах: *Чаша* ‘старовинна посудина округлої форми, з широким верхом і звуженим низом для пиття (вина та інших напоїв)’ [СУМ, XI, с. 284]. Сонце... заглядало в блискучі келихи й чаші, що рядами стояли на столі // Заздоровна чара. Тож піднімем спільну чашу За святі ці почуття, За Вітчизну вільну нашу, За омріяне життя // перен. Про міру радощів або страждань, які випали на чию-небудь долю. Ми молоді, ми н’єм солодку щастя чашу..! пережити непомірне горе, зазнати глибоких страждань. Загриміла війна [1914 року]... Мене мобілізували у військо. Випив, як кажуть, цю чашу я всю, до самого дна; зазнати багато страждань. Я випив чашу муки і страждання. Велику чашу, сповнену ущерт, І вже тепер нема мені вагання: Життя чи смерть!; умерти на полі бою. Олег! Ти чесно йшов у бій на ніч, на тьму криваву. Безсмертній пам’яті твоїй співає серце славу і тим, кого ти в бурі вів, з ким випив смертну чашу [СУМ, XI, с. 284]. Належність цих контекстів до високого стилю тут очевидна – слово *чашка* сприймається як нейтральне, а *чаша* – як стилістично забарвлене.

У переносному значенні представлене в різножанрових літературних пам’ятках та текстах: *церк. Посудина такої форми, що використовується у християнському культовому обряді; потир; // Частина посудини, деталь подібної форми; // Віночок квітки подібної форми – ботанічний термін; // Внутрішня поверхня посудини подібної форми; // Споруда подібної форми; // Діл з берегами якого-небудь водоймища (озера, моря і т. ін.), заповнений водою; улоговина подібної форми – географічний термін; // Купол неба; // Земля навколо стовбура дерева, яку спускають і поливають для кращого росту рослини; ямка. Досить часто слово *чаша* входить до складу фразеологізмів: *Класти (покласти) на чашу вагі* – використовувати що-небудь, щоб добитися якоїсь переваги, перемоги в чомусь [СУМ, XI, с. 284].*

Більш сучасним і вживаним в українській мові ХХ ст. і дотепер є демінутив *чашка* ‘невелика посудина (частіше з вушком), перев. з фарфору, фаянсу, з якої п’ють чай, каву та інші напої’: *Підвівши знічев’я голову, він побачив вітрину з посудом. – А що якби купити їй, наприклад, чашку?.. Що ж, се нічого!* [СУМ, XI, с. 285]. Воно має сформовану полісемічну базу, що доводить матеріал зі «Словника української мови»: Те саме, що *ча́ша*. *Починає широко застосовуватись [в Київській Русі]...також дерев’яний посуд, різні чашки, ополоники, діжі для замішування тіста тощо* [Укр. страви, 1957, 5]; *перен., зневажл., жарт.* ‘людський череп’; *бот.* ‘віночок квітки подібної форми; чашечка’ (у 2 знач.); *анат.* ‘надколінна кістка; чашечка’; *спец.* ‘частина приладу або пристрою; деталь округлої форми’; *буд.* ‘напівокругла виїмка на кінці бруса, в яку загонять край іншого бруса при зв’язуванні їх у вінець’ [СУМ, XI, с. 285].

Чашечка як зменшено-пестливе до *чашка* теж має сформовану полісемічну систему в сучасній українській мові: функціонує в ботаніці; анатомії; спеціальне значення зменш. до *чашка*; окрім того можуть так називати шапочку на жолуді та чарунку в бджолиному щільнику [СУМ, XI, с. 285]. Паралельно номен *чашечка* був завжди затребуваним у церковно-обрядовій лексиці, там він є синонімом до *ампулка* ‘богослужбова посудина, призначена для вина й води, що їх використовують під час літургії’ [СЦОТ, с. 147, 22].

Іменник *чаши́ник*, що, ймовірно, був утворений від *ча́ша*, окремими авторами виводиться від староп. *czaśnik*. Від іменника *чашка* утворився дериват – прикметник *чаши́ковий*, але слід зазначити, що це утворення стосується того лексичного значення слова *чашка*, що використовується у спеціальному значенні [СУМ, XI, с. 285].

Російська мова фіксує слово *ча́ша*, воно полісемічне, як і в українській, має багато переносних значень, які перекликаються з українськими варіантами; похідне *чашечка* [Даль, IV, с. 602]. С. Ожегов подає *ча́ша*, *ча́шка* на позначення посудини для рідини та їхні переносні значення,

чашечка не має первинного значення назви посуду, а лише спеціальне [Ожегов, с. 2207].

Простежити функціонування лексеми *чаши* в діалектному мовленні нам не вдалося; слово збереглося в поліських говірках, але його лексичне значення не пов'язане з кухонним посудом: *Чашичка. Стільник, Чашка. Верхня частина ярма; Чашка. Клуб у тварини (корови, вола і т. ін.)* [ЛСПГ, с. 229].

Черпак. Етимологія слова *черпак*, можливо, пов'язана з дієсловом *черпати*, яке походить від псл. **čerpti*, що первісно означало 'тягти, шарпати, рвати', унаслідок уточнення значення із часом почали пов'язувати з 'переливати, відливати рідину'. *Черпак* означає назву ковша, посудини для черпання. Можливий зв'язок із псл. **čerpъ*, яке відповідає укр. *чѣреп* (*черепок*). Дослідники вказують на його зв'язок із дієсловом *черпати*, яке означає дію під час набирання рідини; має похідні *черпальник, черпакуватий, вичерпливий, вичерпний* та відповідники в інших слов'янських мовах [ЕСУМ, VI, с. 308]. М. Фасмер виводить дієслово *черпать* від псл. **čьrрр*, **čerpti* 'різати, відрізати' [Фасмер, IV, с. 346].

І. Срезневський зафіксував лексему *чѣрпало* 'ковш, чаша': *Вы же, оставльшии ма...и готовяущи трапезу роду и рожаницамъ, напѣляюще бѣсом чѣрпала* [XII Срезневський., III, с. 1567]. Гіпотетично іменник *чѣрпало* є суфіксальним утворенням від дієслова *черпати*. Покликаючись на І. Срезневського, зазначаємо, що автор подає фонетичні варіанти слова *чѣрпаниѣ* = *чѣрпаниѣ* = *чѣръпаниѣ* для називання процесу пиття як уживання рідини: – *Готовящеи бѣсу трапезу и исполнящеи кумирж чѣрпаниѣ*; та переносне значення: – *чѣрпаниѣ, почѣрпаниѣ*: – *Клжджъ, точа жизни мудро(сти) чѣръпаниѣмъ, вѣрънымъ...* [XI Срезневський, III, с. 1567]. Ще один фонетичний ряд дієслова *черпати* (*черпати* = *чѣрпати* = *черпати* = *чѣрплю*) має декілька споріднених значень – *черпать*: – *черпаху, льющъ (льюще) воду* ; – *наливать, угощать: Чѣрпахуть ми синее вино съ трудом смѣшено. Сл. плк. Игор.* Наступний приклад підтверджує думку про

використання цього дієслова не лише у побуті, а також і під час релігійних відправ: *Питаяи же есть и черпля вино, всім вѣрнымъ подавая честное свое тѣло въ оставленіе грѣховъ. Кир. Тур.* [XII Срезневський, III, с. 1567]. Зауважимо, що вже на той час у др. мові були утворені деривати від *черпало* – демінутиви *черпальник* (суфікс -льник-) ‘ковшъ’: – *малымъ чьрпальникомъ море исчерпети* і *чьрпальце = черпальце* ‘ковшикъ’: *Пять братинокъ...да черпалцо* [Срезневський, III, с. 1567]. Паралельні графічні варіанти, що відбивають різні стадії процесу втрати зредукованих фонем *чьрньць* та *черньць* зі значенням ‘виночерпій’ відомі з найдавніших пам’яток: *черньцю его, златоу чашю погоубившоу и тѣмъ печалноу бывъшю, и слышавъ Александръ и призавъ...* Тотожне лексичне значення ‘виночерпій’ мають іменники *чьрньчи* = *черньчи* = *черпчи*: *То гдѣ ти соутъ черьпчія. Черьпчія готови предѣстояху. Чьрпчи кесаревъ* [Срезневський, III, с. 1567].

Поодинокі випадки вживання слова *черпало* // *почерпало* // *ковшъ* у пам’ятках XVII ст. вказують на функціонування в тогочасній українській мові паралельних форм, що мали однакове лексичне значення: *черпало, почръпало: вѣдро* [Беринда, с. 156]; *чєрпало. Situla/ Vrna / matella / Vas aquarium* [ЛСЛ, с. 536]; *ковшъ почєрпало* [Синоніма, с. 122]. Спорадично засвідчено варіант *почерпало: черпало, кови* [ТМ, II, с. 202]; семантичний варіант *поставець* ‘род сосуда для питья; род ковша для черпанья пива, квасу и др.’: *Поставцѣ на столу стоятъ порожнище* [ТМ, II, с. 185].

На синонімію з лексемою *відро* вказує й І.Максимович, фіксуючи префіксальний дериват: *Situla. Почєрпало, вѣдро, вѣдєрце* [Махім, Ч. II, с. 1201].

Писемні джерела XIX ст. свідчать про особливу активність використання лексеми *черпало* на українському ґрунті. П. Білецький-Носенко зафіксував: *Кившѣ. Ковшѣ*, вказуючи на фонетичні відмінності між українським та російським варіантом цього слова (чергування голосних [i] // [o] в закритому складі) [Б-Н, с. 183]; *Ковганка. Корчага. Ковшѣ* [Б-Н, с. 187] – семантика слів залишається незмінною в обох мовах, змінюється лише

орфографія. У цьому ж джерелі подано інші варіанти досліджуваної лексики, які дають змогу припустити про існування на той час різних видів цього посуду; розтлумачено їхнє призначення, подекуди сферу застосування: *Кондійка. Ковишъ съ носкомъ изъ какого-нибудь метала, носок служитъ и держалом* [Б-Н, с. 191].

Етимологія лексики *кондійка* пов'язана з *кандійка* [ЕСУМ, II, с. 549]. У процесі засвоєння слова українською мовою відбулися зміни не лише на фонетичному ґрунті, а й в лексичному значенні. У давньоукраїнській мові засвідчено слово *кондѣйка*, яке вживали на позначення 'соусника' [ТМ, I, с. 375]. Перейшло воно в нову українську мову, але з початковим лексичним значенням 'єндова; церковний посуд, у якому святять воду' [Грінченко, II, с. 277]. Лексема *кондѣйка* не збереглася в сучасній українській мові та говірках.

П. Білецький-Носенко спрямовує читачів до порівняння його з українським *чара*. Варіант *носатка* зі значенням '*родъ мѣдного ковши, въ которой цѣдятъ напитки изъ большихъ сосудовъ; у него вмѣсто рукоятки сдѣлана трубка или носок для выливания*' може бути синонімом до *карватка*, *шапликъ*. Автор подає демінутив *носаточка*, утворений суфіксальним способом (суфікс *-очк-а*) від початкової форми *носатка* [Б-Н, с. 247].

П. Білецький-Носенко подає у своєму словнику лексичний варіант *чумъ*, що мав відповідник у російській мові – *ковишъ* (*въ російскихъ лѣтописяхъ*) 'великий дерев'яний ківш'. Окрім цього автор висловлює помилкове, на нашу думку, припущення про походження лексики *чумак* та всіх її похідних саме від зазначеної лексики *чумъ*, проводить паралель з татарською [Б-Н, с. 393]. Перекладні словники цього періоду також фіксують варіанти лексики *черпало* 'черпак' та *черпак* та дериват від них – *черпальня*, утворений суфіксальним способом [Желехівський, II, с. 1068]. Українському *коряк* та *корчик* відповідало російське *черпакъ* [Левченко, с. 176].

Частота і послідовність уживання слова *черпак* упродовж ХХ ст. були досить обмеженими. Зауважимо, що Словник української мови Б. Грінченка

засвідчує слово *черпак*, але не має слова *черпало*. Лексема *черпак* ‘черпак на довгій палці або відро з короткою ручкою, що стоїть догори, для набирання води’: *Ось черпак з водою* [Грінченко, IV, с. 458–459]. Інші лексичні значення не пов’язані з темою дослідження. Уже на початку XX ст. лексема зазнає змін не лише на рівні графічного оформлення, а й набуває додаткового (переносного) значення та розширює сферу використання з побутової до назви знаряддя праці. І. Огієнко зафіксував обидві форми – *черпак* і *черпало*, трактуючи їхню семантику як назву посудини, міри рідини, вказуючи на час фіксації – XV ст. Дієслово *черпати*, на його думку, могло мати праслов. коріння, і функціювало у прямому та переносному значеннях [Іларіон, IV, с. 485].

Сучасна українська мова зберегла лексему *черпак* на позначення ‘ковша як посудини для черпання чого-небудь, невеликої посудини’, а також на позначення технічного терміна ‘частини машини, механізму, що має форму ковша для виймання ґрунту, породи’ [СУМ, XI, с. 312]. Іменник жіночого роду *черпалка* – синонім до *черпак*, *ківш*, але слугує лише для називання виду посудини для черпання. Демінутив від *черпак* – *черпачок* зберіг лексичне значення. Дериват *черпаковий* виражено прикметником, він є суфіксальним утворенням (суфікс *-ов-ий*) від початкової форми *черпак*. Деривати *черпальник* та *черпальниця* утворені від іменника *черпак*, але є назвами спеціальних понять, точніше назвами спеціальності людей певної професії; *черпальний* указує на призначення. Дієслово *черпати* має пряме і переносне значення, утворені від нього *черпатися* і *черпання* однокореневі з *черпати* – *черпнути* [СУМ, XI, с. 312].

Окремі західноукраїнські говірки зберегли лексему *черпак*, яка має декілька лексичних значень: вид посуду та термін із анатомії; є синонімом до закарп. *чиркало*, ‘назва рибальської снасті’ [Сабадош, с. 415]. У бойківських говірках граматична форма *черпак* має зовсім іншу семантику: ‘рибальський термін або пристрій для збирання чорниць’ [Онишкевич, с. 367].

Корець. Пов'язане з псл. **korьсь*, яке означало 'назву посуду з кори'. Найбільш вірогідне припущення про зв'язок з **kora*, додавання суфікса *-ica* відбулося, можливо, за зразком творення інших назв міри сипучих тіл. Було зафіксовано у стсл. *корьць*, пізніше у слов'янських мовах: р. [*кóрець*] 'ківш; кухоль; ополоник; совок; (заст.) міра зерна', бр. *карэц* 'ківш (для пиття); [кубок; металевий кухоль]', пол. *korzec* 'корець (давня міра сипких тіл); міра ваги; велика посудина з кори або пня у формі бочки' ч. *kores* 'давня міра (зерна, поверхні); черпак (рибальський)', слвц. *kores* 'давня міра сипких тіл; міра поверхні; [посудина з кори для ягід; дерев'яна глибока миска; коритце млинового колеса]' [ЕССЯ, XI, с. 128–130, ЕСУМ, III, с. 16–17]. М. Фасмер подає *корéц* зі значенням 'ківш, скриня для борошна, міра зерна' та демінутив *кóрчик*, що відповідає українському *корéць* [Фасмер, II, с. 325–326]. І. Огієнко подає *корéць* 'міра сипкого', але виводить його від грецького *kóros* [Ларіон, II, с. 265].

Лексема *корець* відображена в матеріалах XIV–XV ст.: * *корéць* 'міра місткості'; на той час слово позначало не лише загальну назву, фонетичний варіант *корєць* позначав назву міста, а прикметниковий дериват *Корецький* / *Корецькій* був особовою назвою [ССУМ, I, с. 497]. Уже з XVI ст. розглянута лексема розширює лексичне значення: *корець* / *курець* продовжує функціонувати як назва міри ваги сипких тіл, так і *корець* позначає 'кухоль; ківш' [СУМ XVI–XVII, XV, с. 15–16].

Надалі номен *корець* співвідносять із назвою міри для сипких тіл: *Корець* *кобель кобль спудь* [XVII Синоніма, с. 136]. *Спудь. мѣра. корéць* . *Corus. Medimnus, Modius. Mensura.* [СЛЛ, с. 511]. У матеріалах XIX ст. слово *корець* функціює разом із демінутивами *корчикъ* / *кирчикъ* 'в польській Україні міра рідини, яка дорівнює чотирьом осьмухам, і міра хлібна, яка дорівнює на півчверті або чотирьом четверикам російським'. П. Білецький-Носенко вказує на синонімічні зв'язки між словами *корець* та *корякъ* та *кондійка* [Б-Н, с. 192]. У перекладних джерелах також засвідчено лексему *корець*: українському *кóрець*, *коряк* відповідає рос. *корець*. В українській

мові зафіксовано демінутиви *кірчик, корячок, ківш, ківшик*. На той час слово *корець* було назвою не лише посуду, а й господарської речі ‘ківш, куди сиплеться борошно’ [Уманець, II, с.35]. *Medimnum. Medimnus. m. сну(д) мѣра, корець, ковшъ* [Maxsim, I, с.728].

На початку XX ст. назву *корець* зафіксовано в писемних джерелах із кількома лексичними значеннями, які вказують на різні сфери застосування цієї посудини. Однак на першому місці значення, яке вказує на збереження первинного лексичного значення: 1. *Міра сипучих тіл*. 2. *Залізний чи дерев'яний ковш*. 3. *Кожна пара з'єднаних під кутом поперечних дощок, по довжині колеса водяного млина, – в них б'є вода, повертаючи колесо*. Слово стало основою для творення дериватів-прикметників *коречний* і *коречник* ‘коречний млин’, демінутив *кірчик* [Грінченко, II, с.283]. Має те саме лексичне значення, що й *корець* і *кірець* [Грінченко, II, с.245].

На сучасному етапі лексема *корець* має лексичне значення ‘металевий або дерев'яний кухоль чи ківш із держакom’, друге традиційне потрактування – ‘стара міра тіл, що дорівнює 100 кг; центнер’. Входить до складу фразеологічних сполук: *знати, (узнати, пізнати і т.ін.)* *почому корець лиха* [СУМ, IV, с.289; ВТССУМ, с. 574]. Однак вийшло з активного вжитку повсякденного життя і перейшло до складу застарілої лексики, а саме архаїзмів.

У поліських говірках збереглося *карець, корець* з декількома лексичними значеннями, які були зафіксовані на попередніх етапах: 1. ‘Металевий кухоль, чашка’; 2. заст. ‘міра сипких тіл, що дорівнює приблизно 100 кг’ [Лисенко, с. 92, 103]. Бойківські говірки мають *кориць* ‘4 полумацьки 40–48 гарців’, ‘4 чвертки’, ‘100 кг’ [Онишкевич, I, с. 377]. У наддністрянських говірках функціонує *кóриць, кірчик*, що є синонімами до *бáль* ‘центнер’ [Шило, с. 46, 142, 149]. На Одещині *корчик* – це ‘посуд для набирання з криниці води’ [СУГО, 106].

Ківш. Українська лексема *ківш* є давнім запозиченням з лит. *káušas* ‘ополоник, ківш, велика ложка’ [Фасмер, II, с. 273; ЕСУМ, II, с. 443].

Простежуємо фіксацію лексеми *ковшъ* / *кови* в українських джерелах, починаючи із XVI ст.: *ковшъ, кови, ковъшъ* ‘кругла посудина з ручкою для черпання чого-небудь’ та демінутиви *ковишкъ, ковъшикъ* [СУМ XVI – XVII, Вип. XIV, с. 158]; ...*ковшъ сребраный* [ЛЗК, с. 337]. *Ковшъ. Почерпало* [Синоніма, с. 22].

Спорадично відображено в матеріалах XIX ст.: *ківш, коряк* та їхні демінутиви *ківшик, корячок* [Уманець, II, с. 367]; *ківш* [Желехівський, I, с. 355].

Надалі в українській мові функціонує саме лексема *ківш*, у якій відбулися зміни на фонетичному рівні. Б. Грінченко вказує на омонімію в тлумаченні зазначеного слова і наводить лексичне значення ‘посуд з ручкою для черпання чи вживання рідин’ лише на третій позиції, що може свідчити про широку сферу використання цього виду посуду [Грінченко, II, с. 242].

На сучасному етапі лексема *ківш* продовжує функціонувати, зберегла лексичне значення ‘кругла відкрита посудина з ручкою для зачерпування води (вина, меду тощо)’; окрім цього, є терміном у виробничій сфері та входить до складу стійких словосполук *випити ківш лиха, скуштувати почому ків лиха* [СУМ, IV, с. 158].

Кови зі значенням ‘посудина для солі; солянка’ спорадично зафіксовано в говірках [ЛСПГ, с. 100].

Ще одним поширеним видом посуду для вживання напоїв в українському побуті були *кухлі* / *кухлики*. Це можливе запозичення через польську мову з німецької: пол. *kufel* < свн. *küefel* < нвн. *kufel, kuffel* – зменш. від свн. *kuofe* ‘бочка, діжка’ [ЕСУМ, III, с. 165]. М. Фасмер, вказуючи на значення українського слова *кухоль* ‘глиняний глечик’, зазначає, що ця лексема характерна для південних та західних слов’янських мов [Фасмер, II, с. 436 – 437; Вр, с. 280]. І. Огієнко синонімом до *кухоль* подає слово *кубок*, при цьому теж схиляється до думки про засвоєння лексеми *кухоль* з німецької мови через посередництво польської. Він відзначає, що для західних

територій України характерною була форма *куфель* із збереженим запозиченим [f], а для східних – *кухоль* [Іларіон, II, с. 325].

В українській мові лексема починає функціонувати з XVI ст.: ...*куфле(в) н'я(т)* [АЖ 1582–1588, с. 76]; *кухоль* як синонім до *кубок* та демінутив *кухликъ* ‘малий кухоль’ [СУМ XVI – XVII, Вип. XV, с. 205, 204]. Надалі зафіксоване в різних джерелах: *куфе(л) одѣ(н)* [ДМВН, с. 193]; *кухликъ*, якому відповідає рос. *кружка* [ТМ, II, с. 394]. Там само відповідником до *кружка* подано укр. *наливка*, що має пол. відповідник *palewka* [ТМ, II, с. 460]. Перекладні джерела цього періоду містять лексему *кружка* та лексично нейтральне *сосуде(ц)* [СЛЛ, с. 111].

На пізніших етапах формування української мови розглянута лексема продовжує активно функціонувати, зберігаючи граматичну форму та лексичне значення: *кухоль*. *Глиняная кружка простая*. У XIX ст. поширилися й демінутивні утворення – *кухликъ*, *кухличекъ* [Б-Н, с. 202].

Назви різновидів кухлів, які вказували на матеріал виготовлення, а частіше на розмір чи призначення, входять в активний ужиток із XIX ст.: *штопка* ‘кружка с крышкой’ [Б-Н, с. 401]; *вод'я́нчик* ‘кружка, кухоль на воду’, *кварт́а* (1/10 частина відра), *ко́нов* та демінутиви *коно́вка*, *коно́вочка*; *карна́вка*, скарбнічка ‘церковний кухоль’ [Уманець, II, с. 53]. Із часу появи в активному вжитку і аж до XIX ст. в різних джерелах подано два слова на позначення цього виду посуду, призначеного для вживання рідини – *кухоль* / *кружка*.

У новій українській мові *кухоль* позначав глиняний, дерев'яний чи металевий посуд: *Коло неї на лаві череп'яний кухоль з водою*. Левиц. I. 75. *Старі кухлі полив'яні, горілкою наливані*. Щог. В. 4. Ум. [Грінченко, II, с. 334]. Демінутиви *кухлик*, *кухличок* та *кухля* слугують для деталізації назв посуду, різних за розміром [Грінченко, II, с. 333–334]. Лексема *кружка* має інше лексичне значення – ‘частина гончарного круга’ та належить до гончарної лексики.

У сучасній українській мові слово *кухоль* зберегло первинну семантику ‘металева або череп’яна посудина з ручкою для пиття’ та дещо її розширило – ‘велика склянка з вушком для пиття пива та інших напоїв’, рідко вживане на позначення ‘високої округлої посудини з вузьким верхом і ручкою’ [СУМ, IV, с. 421; ВТССУМ, с. 6000].

Зафіксовано й значну кількість дериватів: *кухоль*→*кухлик*, *кухля*; *кухлик*→*кухличок*; *кухля*→*кухлятко* [СУМ, IV, с. 420; ВТССУМ, с. 6000]. Лексема *кухоль* має великий синонімічний ряд – *корець* / *кірець* ‘металевий або дерев’яний кухоль чи ківш із держакон’; *коряк* ‘кругла посудина з ручкою для зачерпування й виливання води (молока, вина тощо); *корець* (у 1 знач.), *ківш* (у 1 знач.)’, *кінва* ‘великий дерев’яний кухоль’, *коновка* / *конівка* ‘висока, здебільшого звужена вгорі кварта’ [СУМ, IV, с. 289, 303, 163, 261, 260; ССинУМ, II, с. 740]; *кварта* / *квартина*, розмовне ‘те саме, що кухоль’; діалектними є *карватка* ‘кухоль’ та *питун* ‘посуд для пиття’ [СУМ, IV, с. 129–130, 104, 370].

Назва поширена в українських говірках: бойків. *кварта* ‘кухоль для води’ та як міра в 1 л; *горнєнча* ‘кухоль’, можливо *кубáшка* ‘дерев’яний посуд, з якого п’ють воду’ [Онишкевич, I, с. 344, 186, 392], *щербінча*, *шчербінча* ‘щербатий кухоль’ [Онишкевич, II, с. 394]. *Крігля* ‘кухоль для пива’, *корчага* як заст. ‘глиняна (керамічна посудина для питної води)’ [Сабадош, с. 154, 151]. В окремих поліських говірках рідко – *канавка*. *конавка* / *коновка* ‘кухоль, чашка’; *карéц* / *корéц* ‘металевий кухоль’ [ЛСПГ, с. 90; 102, 92]. Подекуди в західнополіських говірках – *кубах* ‘кварта поливана’, ‘дерев’яна кварта’ *кубашок* ‘менша кварта’ [Аркушин, II, с. 261]. У наддністрянських говірках слово *кухлє́* вжито на позначення склянки [Шило, с. 157]; у говірках центральної Бойківщини *кварта* – ‘кухоль для води’ [Матіїв, с. 208].

Кубок. Старовинну посудину для пиття вина в давні часи називали кубком. Перші згадки про них зафіксовано ще в давньоукраїнській мові: *и кубъкы и вѣтрила золотомъ оустроена* [XII ЛК, с. 583]; *и коубъкы (коубкы)*

золотые (златые) и серебряные (сребряные) [XIII ЛГВ, с. 914]. З контексту зрозуміло, що на той час їх виготовляли з коштовних металів, і тому ними користувалися в оселях заможних верств населення.

Походження лексеми пов'язують із псл. **kubъ*, **kubukъ*, **kubikъ*, яка в західнослов'янських мовах означала назву посудини для вживання рідини чи посудини з вушком і була синонімом до *кухоль*. У давньоруській мові та різних її діалектах *кубокъ*, *кубъкъ* позначало 'посудину з кришкою, чашу', пор.р. *кубок* 'питейний стакан, рюмка, чаша', утворилися від псл. **kubъ*, яке в давньоруській мові означало 'великий чан, перегонний апарат' [ЭССЯ, XIII, с. 77–78]. Псл. **kubъсь* (< **kubъ*) у російському діалектному мовленні дало похідне *кубѣц* з різними значеннями – 'кувшин', 'кубок для вина, пива', 'медный котел для воды' апарат' [ЭССЯ, XIII, с. 78]. І. Срезневський не ототожнює лексичне значення слів *кубъць* та *кувшинъ* [Срезневський, І, с. 1356]. Припущення про походження від псл. **kubъ* 'видовбана з дерева посудина' висловлювали й інші дослідники [ЕСУМ, III, с. 118; Фасмер, II, с. 394]. І. Огієнко подає лексему *кубок* як синонім до *чаша*, *чашика*, *філіжанка*; вважає запозиченням з пол. *kubek* < *coupe* (фр.) [Іларіон, II, с. 306].

У середньоукраїнському періоді лексема *кубокъ* 'великий кухоль' позначала 'кубок, чашу, чари', про що свідчать записи в пам'ятках: *сребро мое усе отписую дочцѣ моеї, княжнѣ Федорѣ, полумиски и тарѣли, кубки и ложки сребренны* (Володимир, 1547); функціонували демінутиви *кубочокъ* / *кубочокъ* [СУМ XVI–XVII, XV, Вип. XV, с. 170–171]; *кубокъ сребряны(и)*, *коштоваль ко(н) деса(т)* [АЖ 1582 – 1588, с. 79]. У цей час синонімами до *кубокъ* були: *кухонка* 'кубок, бокал'; *раструханъ* 'великий бокал, кубок'; *перепоець*, демінутив *перепойчикъ* 'бокал, заздоровний кубок' [ТМ, І, с. 394; II, с. 297, 98]. Тлумачення слова *перепоець* дає підстави стверджувати, що на лексичному рівні відбувається нашарування додаткових значень на пряме.

У мові XVII ст. лексема *кубокъ* зберегла граматичну форму [ЛСЛ, с. 461], але на лексичному ґрунті простежуємо відтінки, які допомагають

уточнити сферу застосування цього посуду: *І точка(т) на жертовни(к) хорошыє кубки* [КлЗ, с. 152]; зафіксовано значну кількість синонімів, які паралельно функціонують у мові на позначення одного того самого предмета: *Кубокъ. Чаша поты/р/ крати/р/ скляни/ца/ скляница* [Синоніма, с. 124]; *фіяль: роструханъ, фєала:...чаишъ, кѹбка, судина дѡ кадѣж(н)єѡ, кубо(к), або роструханъ* [Беринда, с. 239].

Лексикографічні праці XIX–XX ст. фіксують лексему *кубок* на позначення металевої склянки [Б-Н, с. 199]; великої склянки [Піскунов, с. 118]; чаші [Желехівський, І, с. 386]; чарки ‘кубок’, кубку як посудини для води [Грінченко, II, с. 317].

Сучасна українська мова зберегла лексему *кубок* зі значенням ‘великий келих, чара’, переносним ‘ваза з коштовного матеріалу, що її вручають як приз переможцям спортивних змагань’ та демінутив *кубочок* [СУМ, VI, с. 382].

У бойківських говірках побутують слово *кубок*, але зовсім з іншим лексичним значенням – ‘доза, пайка’, слово *кубка* подібне до полонник ‘посуд для міряння’ [Онишкевич, І, с. 392]; у західнополіських – *кубок* ‘чашка для пиття води’ [Аркушин, І, с. 363].

До активного вжитку, починаючи з XV ст., потрапляє ще одна назва посудини для напоїв – *келих*. В українську запозичено з польської: пол. *kielich*, як й інші слов’янські відповідники до укр. *келих*, можливо, сягають лат. *calix* [ЕСУМ, II, с. 421]. В іншому етимологічному дослідженні відзначено лексему *келюх / келях* ‘чарка, кубок, чаша’ [Фасмер, II, с. 222]. За визначенням І. Огієнка, укр. *келих*, як назві посудини, з якої п’ють вино, відповідає пол. *pihar* та *czara*, бо пол. *kielich* – церковна чаша [Іларіон, II, с. 209].

Лексема *келих* та похідні від неї представлені в давніх лексикографічних джерелах та пам’ятках: *келіхъ* ‘чаша’ [ССУМ, II, с. 473]; *келих* [ЛЗК, с. 471]; у перекладних словниках *кєлихъ*; *кєлишекъ* [ЛСЛ, с. 457]; *кєлихъ*; *кєли(х) позлаѣ(н)*; *кєлихъ, ковѣшъ*; *кєли(х), чаша* [СЛЛ, с. 149; 121; 145; 319].

Графічне відтворення слова відрізнялося, про це свідчать записи в пам'ятках: *кѣли/х/ скляница кубокъ* [Синоніма, с. 121], *кѣлихъ: чаша* [Беринда, с. 52]. Спорадично зафіксовано відповідник до *кѣлихъ: калижа* [Беринда, с. 214]. Синонімами до *кѣлихъ* є лексеми *чара, бокал, чаша*: *Келиха уживати, пить, п'янствувать. Посполство келиха уживають*. АП. 1580 [ТМ, I, с. 363]. В іншому джерелі відзначено слово *килъхъ*, що має однакове лексичне значення з *кѣлихъ*: *Дано срѣбро Антону Золотарю на роблене килъха*. Дн. Хан. 106. [ТМ, I, с. 364].

Аналізовану лексему виявлено і в матеріалах XIX ст., вона має ту ж семантику. *Келихъ* 'велика чарка', що, можливо, було синонімом до *бокаль*; відповідником до *кѣлихъ* залишається псл. лексема *чаша*. Демінутив *кѣлишекъ* 'чарка' [Б-Н, с. 183]. Перекладні лексикографічні джерела подають номен *кѣліх* та демінутив *кѣлішок* [Желехівський, I, с. 340].

Одиниця *кѣлішок* у новій українській мові на позначення *кубка, чари, бокалу* та *церковної чаші* у формі *келех / келіх* (демінутив *кѣлишок*) має лексичне значення 'чарка' [Грінченко, II, с. 234]. *Келих*, спорадично *келех*, означає назву посуду для пиття вина, воно відповідає лексичним значенням слів *кубок, бокал* у сучасній мові. Зберігся також демінутив *кѣлишók* і спорадично *кѣлешók* [СУМ, IV, с. 139]. Форму *келех* пояснюють як вторинну адаптацію до повноголосої моделі [250, с. 132].

Назва *кѣлішок* відома в українських говірках: бойків. *килішок, килушок, кѣлішок, кілішок* 'чарка' [Онишкевич, I, с. 348]; лемк. говірки зберегли *кѣлішок* 'чарка, келих' та *погарик* 'чарка; чарка горілки' [Турчин, с. 140, 242].

Слово *погар* є синонімом до *кубок, келих*. Воно запозичене з угорської, від угор. *rohár* 'склянка, чарка; бокал, кубок', поширене у багатьох слов'янських мовах [ЕСУМ, IV, с. 473]. В українську мову потрапило на кінцевому етапі розвитку давньоукраїнської мови. На початку його ототожнювали зі словом *чаша*: *погаръ, чаша: Ци можете питии погаръ, котрый я маю питии* [Дэже, с. 256]. Ласло Деже порівнює слов'янське *погаръ* з угор. *rohár*. У власне українських джерелах зафіксовано лексеми

погарь та пукаль як відповідники до *бокал* [ТМ, II, с. 256–257]. Спорадично зафіксовано лексему *перепоець*: *Перепоець*, с. м. *Бокал, заздравный кубок. Перепоець фурстальный* [ТМ, II, с. 98]. Зазначено, що матеріал виготовлення *перепойців* відрізнявся від того, з якого виготовляли *кубки*.

Пугар і демінутив *пугарчик* засвідчено в перекладі німецькою *Becher? Pokal* [Желехівський, II, с. 256–787]. Українським номенам *келих, пугар, чарка* відповідає російське *бокаль* [Уманець, I, с. 39]. Форма *пугар* відбиває фонетичне явище «укання».

На початку ХХ ст. зафіксовано слово *пугарь*, яке позначало *склянку* (назва різновиду посуду для вживання рідини), демінутив *пугарчик* – відповідник до *чарка* [Грінченко, I, с. 39]. Сучасна мова фіксує лексему *погар* як діалектну на позначення *келиха, кубка*. Вона має й інше лексичне значення – ‘щось горіле або місце пожежі’ [СУМ, VI, с. 705].

Бокал. Слово запозичене з рос. мови, у яку могло потрапити через посередництво фр. чи італ.; має відповідники в інших слов’янських мовах [ЕСУМ, I, с. 224]. М.Фасмер подає рідко вживане *покал* як відповідник до *бокал* і припускає два шляхи запозичення – з фр. та нім. мов [Фасмер, I, с. 185]. Лексема *бокал* збереглася в сучасному мовленні ‘назва скляної або кришталевої посудини для вина, схожа на чарку, але більша; те саме, що й келих’ [СУМ, I, с. 213]. У діалектному мовленні не засвідчена.

Лексема *чарка* має праслов’янське коріння, походить від псл. **čara*, яке поширилося в пол. *czara*, др., а потім рос. та білорус. *чара*, а в укр. дало дериват *чарка* [ЭССЯ, IV, с. 21–22; ЕСУМ, VI, с. 280–281]. Окремі дослідники дотримуються думки про походження слова *чара* з тюрк. мов [БЕР, I, с. 136; Вр, с. 72; Фасмер, IV, с. 316]. І. Огієнко вказує на спорідненість укр. *чарка* ‘старовинна посудина для пиття вина’ з тур. *čara*, ‘миска’, і зовсім не згадує про псл. **čara* [Іларіон, VI, с. 477].

Зі значенням ‘чаша, чарка’ лексему *чара* зафіксовано ще в пам’ятках давньоукраїнського мовного періоду, про що свідчать записи в Матеріалах

І. Срезневського: *А се чара кна Володимирова Давыдовча, кто из нее нь(еть), тому на здоровье* [Срезневський, III, с. 1471].

Лексема *чарка* засвідчена в багатьох джерелах XVI – XVII ст.: *Што и до се(з)[о] часу ѿ згинє(н) тоє(и) ча(р)ки бе(з) взята певъное вѣдомости велосе* [ЛРК XVII, с. 35]. Протягом згаданого періоду слово *чарка* зберіг лексичне значення. З контексту можна зробити висновок про матеріал, з якого виготовляли цей посуд, на той час у переважній кількості випадків це були коштовні метали – золото та срібло. Це свідчить про те, що таким посудом користувалися лише заможні люди: *чарка сребренная*, Київ, 1554; *ча(р)ка сребръна позлоти(с)та*, Осмисловичі, 1576; ...*два(д)ца(т) ньж(т) золотих чарок*, Житомир, 1609; *й розказа(л) принести чърку сєрдоликову* ...Київ, 1623 [КСЛУМ]; *Чарка мѣдянаА... и чарка ценовая* [АЖ1582- 1588, с. 76]; ...*чаро(к) сребрны(х) чтыри* [ДМВН, с. 125]. Активно представлене в українських текстах у межах одного речення лексеми *чарка*, *кубок*, *кухоль*, що є свідченням чіткого розмежування лексичного значення кожного слова: *кубки, чарки и фляшки*...Луцьк, 1593; *чарку сръбрьную и кухоль сръбрьный*, Володимир, 1625; ...*ложки, коновки, чарки, кубки сребрєные*, Луцьк, 1576 [КСЛУМ]. Спорадично трапляються давніші форми зі збереженими зредукованими *чарька*: ... *чарьку сребраную*, 1582, ЖКК II; *чарька*...(не відчит. Р.О.) *сребренаѣ*...Київ, 1633 [КСЛУМ]. У текстах зафіксовано одиничний випадок уживання слова *чара*: *сребро ро(з)ное чары чарки кубки* [КСЛУМ]. Подекуди засвідчено розмір цього виду посуду завдяки поєднанню в словосполучення іменника *чарка* та числівників: *И(ж), панове вря(д), Коста(н)ти(й) Оноприєви(ч) у ѿ(т)ца моє(з)[о] гроше(й) купъ сто бе(з) поль дєсята золотого позычилъ <, и заставу, якъ Коста(н)ти(й) именує(т), ѿ(т)цєви моему помъ сръбны(й) ... чаро(къ) двѣ велики(х) сръбрьны(х), чаро(къ) двѣ малє(н)ки(х), душънико(въ) тако(ж) сръбрьны(х) < > въ за(с)тавѣ даль < , >* [ЛРК XVII, с. 35]. Засвідчено відповідник до *чарка* – *рюмка* [ТМ, II, с. 474]. Рідше вживана лексема *чара* зі значенням ‘велика чарка’, входить до складу стійкого словосполучення *чаша круговая* на

позначення певної традиції передавати одну чашу один одному по колу під час застілля [Б-Н, с. 385]. У перекладних джерелах цього періоду відзначено лексему *чарка*, яка втратила зменшено-пестливе значення, демінутиви *чарочка*, *чарчина*, *чаронька*, що мали рос. відповідники *чарка*, *чарочка* [Уманець, IV, с. 193]; *чарка*, *чаронька*, *чарочка* [Желехівський, II, с. 1060]. Слово *чара* з тотожним значенням, зафіксоване у Є. Тимченка, відзначені в лексикографічних матеріалах нової української мови: *чара* 'велика чарка': *Гостю налив чару, а сам випив пару*. Ном. № 11564. Номен *чарка* та його демінутиви *чаронька*, *чарочка* також не змінили свого лексичного значення [Грінченко, IV, с. 444–445].

У сучасному нормативному вжитку лексеми *чара* та *чарка* в цілому зберегли лексичне значення та графічний запис. Дещо уточнене воно до *чара*: це старовинна посудина для пиття вина; деталізовано трактування *чара* через словосполучення *заздорова чарка*. Частіше лексема *чара* може бути вжита в переносному значенні 'про міру радощів чи горя, що випадає на долю людини' в художніх текстах чи публіцистичного характеру [СУМ, XI, с. 268]. Багато значень має й слово *чарка*: віднесено до застарілих 'велика (переважно скляна) посудина для пиття вина та спиртних напоїв', 'келих'; 'невелика посудина для пиття вина та спиртних напоїв', 'кількість напою, що вміщується в такій посудині', 'товариська зустріч, вечірка, де пригощають вином, спиртними напоями' 'заздорова чара, що здебільшого супроводжується тостом', 'те, що п'ють (вино та спиртні напої)' 'те саме, що пияцтво'. Також ця лексема входить до складу багатьох фразеологічних сполук: *глуши́ти ча́рку за чаркою*; *загляда́ти в ча́рку*; *затоплювати (затопля́ти, затопі́ти) ро́зум (лі́хо, го́ре, сум і т. ін.) у ча́рці*; *ча́рка за чаркою*; *З ча́ркою не розминатися*; *не пішла ча́рка до ро́та* – зневажливий відтінок [СУМ, XI, с. 271–272].

Деривати типу *чаркувати* 'пити вино, спиртні напої; бенкетувати', *чаркуватися*, *чаркнутися* – 'злегка ударяти своєю чаркою по чарці іншого на знак поздоровлення, побажання чогось', *чаркування* з тим же значенням

поширені лише в розмовному мовленні; прикметник *чáрковий* < *чарка* [СУМ, XI, с. 272]. Синонімом до *чарка* є слово *стонка* та його демінутив *стопочка*, але тільки в розмовному мовленні.

В українських діалектах спорадично засвідчено слово *чарка*. У західнополіських говірках *чарка* – ‘невелика посудина для пиття вина’, але має й інше лексичне значення, що не є предметом нашого дослідження [Аркушин, II, с. 246]. У бойківських говірках *чарку* позначає слово *бляшанка* [Онишкевич, II, с. 60].

2.1.6. Словотвір назв посуду та столового начиння

Наповнення словникового складу української мови відбувалося переважно двома способами – деривації (на основі питомих способів словотворення) та шляхом запозичення.

Значна частина дериватів утворена додаванням до питомих основ власне українських афіксів.

Основа + суфікс **-льник-** (< -ль + -ник) : *черпальник* ‘ковш’ як похідне від дієслова *черпати* = *чрьпати*, зафіксоване у XII ст.; *черпальник*, що є назвами професій, закріпилися у XX ст., прикметник *черпальний* вказує на призначення.

Основа + суфікс **-ець-**: *го(р)нець*. Окремі форми можуть відбивати ствердіння [ц’]: > [ц]: *го(р)нець*.

Додавання до основи питомого слова суфікса **-иц-, -ець-, -єць-** характерне більше для давньоукраїнської мови XII–XVII ст.: *панвица*, *горниць*.

Відносно поширеною в розглянутих джерелах є модель творення нових слів від питомих основ із суфіксами **-ък- –к-, окъ-, -ок-**: *миска*, *мисочка*, *кубокъ*; особливо активно цей процес відбувався із XVI–XVII ст.: *горцюкъ*, *сковородъка*, *сковорідка*; *панєвка* / *пановка*, *панівка* / *панілка*, *панок*, *ситко*, *ситечко*, *ступка*, *чашка*, *чарочка*. Більшість лексем продовжує функціонувати на сучасному етапі та зберегла своє лексичне значення.

Зафіксовано в джерелах і прикметникові деривати, які утворено від питомої основи за допомогою суфікса **-ов-**: *столове, столовий, горішковий; -альн-* (-аль- + -н-) *черпальний*.

Спорадично представлені похідні із суфіксом **-ин-**: *чарчина* XIX ст.

Незначну групу становлять іменники, що були утворені від основи дієслова. У давньоукраїнський період це *черпак* ← *черпати*, із XVI ст. *тертка / тертушка* (суфікс **-ак-**, **-ушк-**) ← *терти*; *толкач / товкач* ← *товкти* (суфікс **-ач-**).

Подекуди простежуємо творення дієслів від іменників за допомогою словотворчого суфікса **-ува-**: *чарка* → *чаркувати*; та творення від дієслова *чаркувати* іменника, який означає назву процесу, дії: *чаркування* – суфікс **-нн(я)**.

Українські джерела зберегли певну кількість дериватів, які мають зменшено-пестливе значення. Сюди відносимо демінутиви: *сосудець, одрыць, посудинка, горішечок, горіщик, горішатко, кубочок, товкачик, котелек, котелець, котелок, котельчик* [СУМ XVI–XVIII, Вип. XV, с. 55–56], *чаронька*.

Більше одиниць, які були утворені способом складання двох основ питомих слів, що поєднані між собою голосними **-і-** **-о-**, зафіксовано в XVI–XVII ст: *макітра* ← іменник *мак* + дієслово *терти*; *макотерть* ← іменник *мак* + дієслово *терти*, за цим же зразком *макортет* та *макогін* ← іменник *мак* + дієслово *гнати*.

Малопродуктивним був префіксально-суфіксальний та префіксальний способи творення слів: *посудина, почерпало, підрешіток, підрешітка, підситок; сьсудь, сосоуды* XII–XVIII ст., *посуд* з XVIII ст.

Дослідники виокремлюють морфологічне словотворення у таких варіантах:

‘рідина, яка зберігається’ → ‘назва посуду’: *водяничок*; ‘страва’ → ‘назва посуду’: *кашничок*;

‘спосіб приготування’ → ‘назва посуду’: *варильничок*.

Окремі лексеми набувають додаткового лексичного значення і переходять до інших лексико-семантичних груп: *сито* в сучасній мові є також технічним терміном на позначення пристрою і назва поширена у виробничій сфері як спеціальний термін [ВТССУМ, с. 1321].

Окрему групу утворюють питомі синоніми до питомого номена: слово *кубокъ* праслов'янського походження мало синоніми *кухонка*, *раструханъ*, *перепоець* XVI ст.; *кубокъ*. *чаша поты(р)*, *крати(р)*, *сткляни(ца)*, *сткляница* [Синоніма, с. 124]; *чарка* має синонім *стопка*, але лише в розмовному мовленні.

З метою деталізації значень, особливо це стосується лексем, які були загальними назвами, утворювалися двокомпонентні словосполучення: *начине кухонное*, *начине столовое*, *ощтово начиніє*, *домашняя утварь*; *сосоуды церковныя* XII–XIII ст., *пова(р)ніи сосуди* – конкретизація сфери застосування; *начиня деревного*, *начина глиняное*, *серебряная утварь*, XVII–XVIII ст., *сосоудъ серебряный и златыи* XII–XIII ст.; *сосудъ древянь*, *сосудъ скуде(л)ни(й)*, *кисовы(й) сосу(д)*, *сломянька сосудъ*, *горнець мѣдяный*, *глиняный* XVII ст., *кубокъ сребряны(и)* – указано матеріал виготовлення; словосполучення *начиня старое* може вказувати на термін його використання; *во(д)ный сосу(д)*, *сосуди ви(н)ний*, *сосудъ мле(ч)ни(й)*, *ощтови(й) сосудъ*, *сосу(д) хлѣбны(й)* XVII ст., *ко(т)ло(в) горе(л)чаны(х)* – призначення посудини для конкретного продукту; *горнець великій*, *ко(т)ловъ малыхъ*, *ко(т)ловъ великихъ* – вказували на різні види посуду за розміром. Такі двокомпонентні конструкції були характерні для староукраїнської мови. Завдяки поєднанню іменників, що означали назву посуду, з прикметниками, які вказували на ту чи іншу ознаку, виникало інше лексичне значення для називання нових понять, їхніх відтінків. Воно з'являлося як результат поєднання двох уже відомих слів, які належали до питомої лексики. На пізніших етапах для називання нових понять утворювалося нове слово.

Деривати, утворені від іменників, що є питомими назвами посуду, спорадично набували іншого лексичного значення: *миса* 'посуд' → *мисник*

‘вид кухонних меблів для зберігання мисок’. Інші вказували на відносність до предмета – *чарковий*.

Незначну групу серед назв посуду утворюють назви, які були запозичені з інших мов. Цей спосіб поповнення словникового складу української мови активізується з XV–XVI ст. Досить часто запозичені одиниці мали деривати в українській мові, які були утворені переважно суфіксальним способом, шляхом поєднання основи запозиченого слова та українських суфіксів. Нім. *таріль* → *тарілка* → *тарівка* в українській мові має деривати, утворені за допомогою питомого українського суфікса -к-.

Незначна кількість дериватів, утворених від запозичених основ за допомогою суфікса -ець-: *тарелець* XIX ст., *тарілець*, *чавунець* XX ст.,

Деривати утворені від запозичених основ також за допомогою питомих українських суфіксів: синонім до *тарілка* є пол. *ринка*, що дало похідне *риночка*; *тарілочка*, *ківшик* *кухлик*, *кухличок*, *кухлятко* *кéliшóк*, *пуга́рчик*; *чавунок*, *чавунчик*, *казанок*, *казаночок*, *казанчик*, *танджерик*; *рондельок* – діал., *каструлька*.

Серед афіксів, якими послуговувалися під час творення іменникових дериватів, спорадично зафіксований суфікс -ьльчик- (-ьльч- +-ик, -ьльчин (-ьльч- +-ин- : *тарільчик*, *тарільчина*).

Метафоричного значення надавали суфікси -ин-, -ищ- іменниковим дериватам, що були утворені від основ запозичених слів або вказували на значні розміри цих посудин: *казанина*, *казанище*.

Часто запозичені слова мали декілька питомих відповідників: *штопка*, *водянчик*, *ко́нов*; розмовне *кварта/квартина*, *куба́шка*, *щербінча*, *шчербінча*, *крігля* та застаріле *корчага* – синоніми до запозиченого *кухоль*. Синонімами могли бути й питомі назви або запозичення з інших мов: угор. *погар* – синонім до пол. *келих* та питомого *кубокъ*; тюрк. *казáнь* до псл. *котель*; частковим синонімом до *казáнь* було пол. *манірка*; частковими синонімами є і *каструля* та фр. *ро́ндель*, яке характерне для південно-західних діалектів.

Деривати-прикметники, утворені від запозичених основ, можуть вказувати на подібність із першоджерелом: *казан* – *казаноподібний*, *казаноподібність*, *тарілка* – *тарілковатий*, прикметник *казановий* у словосполученнях типу *казановий цех* виступає у ролі терміна в сучасній мові, *каструльний* вказує на відношення до посуду *каструля*.

Чимало нових слів зафіксовано у досліджуваних джерелах, які виникли внаслідок поєднання запозичених номенів та питомих: *великій казанъ пивный*, *казан горілчаний*, *казановъ поварныхъ монастырскихъ и хуторныхъ*, *казанъ мѣдяній*, *казанокъ ламании*, *кѣли(х) позлацѣ(н)*.

Лише незначна кількість запозичених слів не дала похідних в українській мові, а саме: *финджаль*.

Висновки до Розділу 2

Аналіз лексики української мови, що є назвами посуду та кухонного начиння, дає підстави зробити такі висновки:

1. Словниковий склад ЛСГ «Назви посуду та столового начиння» охоплює 86 назв. Багатство словникового складу цієї групи лексики дало можливість нам виокремити значну кількість підгруп: ЛСПГ «Загальних назв посуду», ЛСПГ Назви посуду, призначеного для приготування їжі, які утворюють окремі мікрогрупи: ЛСМГ «Назви посуду для варіння», ЛСМГ «Назви посуду для смаження», ЛСМГ «Назви посуду для проціджування та протирання їжі», ЛСМГ «Назви посуду для товчення чи розтирання продуктів», ЛСПГ «Назви посуду, в якому подають страву до столу», ЛСПГ «Назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини».

2. До складу кожної з підгруп входить різна кількість лексем, які відрізняються етимологією, за часом першої фіксації та відображенням у сучасній українській мові, її говірках.

Більшість назв посуду та столового начиння належить до питомої лексики (62 лексеми) – 72 %. Досить значна кількість одиниць різних підгруп, які входять до складу ЛСГ «Назви посуду та столового начиння»,

мають праслов'янське коріння: 26 слів. Серед загальних назв посуду їх 2 лексеми; для варіння – 5 лексем; для смаження – 3 лексеми; для проціджування та протирання їжі – 2 лексеми; для товчення чи розтирання продуктів – 2 лексеми; назви посуду, у якому подають страву до столу – 2 лексеми; назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини – 8 лексем; 2 лексеми на позначення столового начиння. Оскільки основну частину назв посуду становлять слова праслов'янського походження (*посуд, миса, сковорода, сито, решето, гърньць, котль* та ін.), то пізніше саме вони стали основою формування певних лексико-семантичних підгруп назв посуду в сучасній українській літературній мові.

3. Кожна з ЛСГ має властиві їй риси творення. Найбільше повнювалася лексико-семантична група «Назв посуду та столового начиння» на основі праслов'янської лексики – 26 слів, у новоукраїнський період – 13 слів, середньоукраїнський – 12 слів. Найменше номенів увійшло в цю групу в давньоукраїнський період – 5. Звертаємо увагу, що саме ця ЛСГ має значну кількість номенів з нечіткою або невизначеною етимологією – 6 слів.

4. Лексеми в МГ «Загальні назви посуду» різні за походженням. Праслов'янізмів серед них – 2 лексеми: слово *судь* збереглося лише в окремих говірках; *начиння* функціонує в сучасній українській мові та розширило лексичне значення. 2 лексеми зафіксовано в давньоукраїнський період. На сьогодні збереглася назва *судина*, але змінила семантику. Нею послуговуються в діалектному мовленні; лексема *сосуд* зникла із активного вжитку, не зафіксовано її і в говірках. Найбільша кількість загальних назв посуду сягає середньоукраїнського мовного періоду. З них лише 2 відображені в сучасному лексиконі – *посуд, посудина* та демінутив *посудинка*; інші перейшли до архаїзмів.

5. Серед слів ЛСГ «Назв посуду, призначеного для приготування їжі» найбільшу підгрупу утворюють назви посуду для варіння. Серед них праслов'янське коріння мають 5 слів, 2 з них перейшли в сучасну мову – *горщок, котел / кітлик*, розширивши семантику. Лексеми *баняк, гориськь* –

архаїзми. До інертного фонду ввійшли *горнець* – праслов'янїзм; *варійка*, *варінча*, *варівник*, *кашникъ* / *кашник* – лексеми новоукраїнського періоду.

6. 3 слова з ЛСГ «Назв посуду для смаження» мають праслов'янське коріння. 2 з них – *скара* / *сквара*, *панва* зникли з активного вжитку і перейшли в архаїзми, немає їх і в говірках. Назва *сковорода* / *сковрада* зберегла лексичне значення, активно функціонує в мові та в окремих говірках.

7. Кількість назв посуду «Для проціджування та протирання» також невелика. 2 з них є праслов'янїзмами, збереглися в сучасній українській мові та спорадично в говірках. 1 номен не має чіткої етимології, хоча простежуємо його безпосередній зв'язок зі слов'янськими коренями.

8. Більша кількість слів входить до складу підгрупи «Назв посуду для товчення чи розтирання». 4 слова з 6-ти не мають чіткої етимології. Усі вони утворилися шляхом складання основ іменників та дієслів. Лише 2 слова перейшли до пасивної лексики.

9. ЛСГ «Назви посуду, в якому подають страви до столу» включають 6 питомих лексем. 3 з них є нормативними в українській мові, а 3 перейшли в архаїзми. Слова *полумисок* та *салатник* / *салатниця* не позначені в народних говірках.

10. ЛСГ «Назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини» – найбільша підгрупа в ЛСГ «Назв посуду та столового начиння». Найбільша кількість питомих лексем є праслов'янїзмами – 5, ще 4 засвідчено в новоукраїнський період. Зберегли своє значення та значно розширили його 4 лексеми, *черпальник*, *ковганка* змінили семантику в нормативній мові. До пасивної лексики перейшли *чаша*, *чърпальце* / *черпальце*, – архаїзми; *кухонка*, *раструханъ*, *перепойчикъ* – історизми; інертний шар поповнила лесема *чара*.

11. Окремі лексеми підгруп «Назв посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини», «Назви посуду для товчення чи розтирання» мають полісемічні та синонімічні відношення.

12. На формування ЛСГ «Назв посуду та столового начиння» мала безпосередній вплив також запозичена лексика. Таких 24 лексеми.

Найбільше слів на різних етапах було запозичено з німецької та польської мов – 4, по 3 з французької, по 2 з старослов'янської, угорської та тюркських мов, по 1 з церковнослов'янської та італійської. Не мають чіткого трактування щодо етимології 3 слова.

13. Активно відбувається процес творення нових назв за схемою назва страви → посуд (*кашник*), назва речовини → посуд (*водяничик*), процес → посуд (*варильник*).

Найпродуктивнішим способом творення нових лексем був суфіксальний спосіб: *-окъ*: *казанокъ*, *котелокъ*, *-икъ*: *котликъ*, *гличикъ*, *горщикъ*; *горнятко*; *казаночок*, *решіточка*, *решітце'*, *чашка*, *гличичок*, *банячок*, *горщатко*, *конобики* – демінутиви. Рідше слова були утворені способом складання основ – *макітра*, *решіточка* (мак + терти), *макогон* (мак + гнати); префіксально-суфіксальним способом: *підрешітка* / *підрешіток*; шляхом метонімії: *підрешітку грошей*, *решето (пшеницы)* – міра вимірювання.

14. Характерним є паралельне функціонування старих назв з новими: *миса* / *миска*; *котель*, *котелок* / *казань*, *казанок*.

Розширюється номенклатура назв. Багато з досліджених лексем зазнали семантичної диференціації: потрапили на периферію української мовної системи, інша частина перейшла до складу пасивної лексики і зафіксовані лише в говірках, а деякі взагалі вийшли з ужитку.

Упродовж тривалого розвитку української мови та її лексичної системи в межах лексико-семантичної групи на позначення назв посуду відбувся перерозподіл семантичних функцій.

РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ НАЗВ ХАТНІХ МЕБЛІВ

3.1. ЛСГ «Назви хатніх меблів»

3.1.1. ЛСПГ «Загальні назви меблів»

Меблі є основним компонентом будь-якого житла. Лексема *меблі* в сучасній мові має такі лексичні значення: 1) Обладнання, призначене для безпосереднього розташування на них людей чи дрібних елементів предметного наповнення інтер'єру [1, с. 202] – узагальнене поняття; 2) пересувні чи вбудовані вироби, призначені для обладнання житлових та громадських приміщень, садово-паркових чи інших зон перебування людини [1, с. 202] – термін.

Вивчення побутової лексики, зокрема назв різних видів хатніх меблів, викликає певний науковий інтерес, бо житло завжди відігравало значну роль у житті людини. Лексика цієї групи зберігає питомі слова і реагує на зміни в побуті, у дизайні меблів. Назви цієї лексико-семантичної групи меблів активно функціонують у сучасній українській літературній мові та різних її діалектах. Ця група лексики неодноразово ставала предметом вивчення науковців – З. Ганудель, Д. Ігнатенко, Г. Козачук, І. Муляр, Л. Тищенко, Л. Ур та ін.

Так, Л. М. Тищенко вказує, що для групи лексики назв меблів характерне збереження традиційних номенів [217, с. 202], Г. Козачук зауважує, що для тематичної групи лексики на позначення хатніх меблів мало характерна стилістична диференціація порівняно з іншими групами побутової лексики (назви їжі, взуття, одягу). Авторка пояснює це тим, що лексика цієї групи лексики переважно становить активний пласт слів, які функціонують у повсякденному житті, до того ж не мають відтінків застарілості чи новизни, паралельно в мові побутують діалектизми та їхні літературні відповідники [93, с. 124]. І. Муляр зазначає, що «найбільш показовою ознакою лексико-семантичної групи назв меблів житлового приміщення в українській мові є розвинена синонімія найменувань», яку, на думку дослідниці, можна пояснити одночасним використанням власне

українських та запозичених слів, збереженням застарілих назв меблів [132, с. 285]. Д. Ігнатенко аналізує тематичну групу лексики «меблі» як складову говірок Північної Молдови, досліджує «відношення лексем цієї тематичної групи лексики говірок півночі Молдови до відповідної лексики інших віддалених українських діалектів» [76, с. 113].

На позначення загального поняття «предмети обстановки квартири, кімнати» в українській мові використовують лексему *меблі*. У словниках української мови зафіксовано такі значення цього слова: *Меблі*. Предмети обстановки квартири, кімнати і т. ін; *перен.* Про людей, які не заслуговують на увагу, але постійно присутні десь [СУМ, IV, с. 661; ВТССУМ, с. 654]. Від лексеми з прямим значенням утворилося багато дериватів, які виражені не лише іменниками, а й іншими частинами мови. Тобто відбувся перехід в інші частини мови, а на семантичному рівні вони зберегли синонімічні зв'язки. Деривати-іменники, утворені суфіксальним способом, слугують для називання людей за професією: *Мебляовик*. Робітник меблевої промисловості [СУМ, IV, С. 661]; *Мебельник*. Те саме, що *мебляр*. // Торговець меблями [СУМ, IV, С. 661]; *Мебляр*. Майстер, який виготовляє меблі; той, хто працює на меблевому підприємстві [СУМ, IV, С. 661]. Слова *мебельник* та *мебляр* мають відповідники жіночого роду – *мебельниця*, *меблярка*, які зберігають таке ж лексичне значення. Крім цього лексему *мебельник* можна уживати для називання осіб, що продають меблі. Лексеми *мебляовальник* / *мебляовальниця* похідні від іншого іменника – *меблювання* (суф. -юва, -ни): *Мebлювальник*. Той, хто займається мebлюванням (квартир, кімнат і т. ін.); *Мebлювальниця*. Жін. до *мebлювальник* [СУМ, IV, С. 661]. Слово *мebлювання* має два значення з різними відтінками, але семантично споріднені з іменником *меблі*: *Мebлювання*. 1. Дія за знач. *мebлювати*. 2. *Кімнатна обстановка меблі* [СУМ, IV, С. 661]. У Словнику української мови зафіксовано інші варіанти слова *меблі*: *мéбель*, *мéбиль* (з позначкою як застаріле та рідковживане); *мебля* – розмовний варіант [СУМ, IV, С. 661].

Дослідники одностайні в тому, що лексема *меблі* є запозиченням. Вони припускають, що воно потрапило в українську через посередництво німецької мови з французької. *Meuble* < *mōbile* – фр. *meuble* ‘меблі, рухоме майно’ [ЕСУМ, III, с. 426]. Вона є в багатьох слов’янських мовах: р. *мебель*, бр. *мэбля*, пол. *tebel*, ч. заст. *mébl*, слвц. заст. *méble*, болг. *мѐбел*, схв. *меблірати* ‘меблювати’ [ЕСУМ, III, с. 426]. М. Фасмер зазначає, що вперше це слово було вжито за часів Петра I, мало народний розмовний варіант *небель*. Він пояснює це як можливе зближення за народною етимологією частки *не-* і прикметника *белый* або припускає запозичення безпосередньо з французької мови [Фасмер, I, с. 588].

Українська мова з XIX ст. мала лексему *мѐбель* та дієслово *меблювати*, про що свідчать записи в джерелах цього періоду: *Мѐбель*. Мебель [Грінченко, II, с. 414], у перекладних словниках: *Мѐбель*. *Möbelstück*, *мебельний* [Желехівський, II, с. 432]. Похідне від нього дієслово з суфіксом *-юват*: *Меблюва́ти*, *möbliren* [Желехівський, II, с. 432]. Про активне вживання досліджуваної лексеми в різних слов’янських мовах може свідчити і його фіксація в іншому перекладному словнику: *Мѐбель* = *мебель*, *частіше* *мн. меблі*. – *Накупив меблів*. Українському прикметнику *мѐблевий* відповідає російське *мебельный* [Уманець, II, с. 95]. Слова в обох мовах утворено суфіксальним способом, але суфікси різні. В українській мові – це суф. *-ов*, а в російській – *-н* [Уманець, II, с. 95].

У діалектних словниках української мови ми не віднайшли досліджувану лексему. Д. Ігнатенко, яка вивчала тематичну групу «меблі» в говірках півночі Молдови, дослідила лексеми *мебель*, *мебѐль*, *мебіль* і дійшла до висновку, що вони «вживаються переважно інформаторами середнього та молодшого віку, а українське літературне слово *меблі* та його фонетичні варіанти *мебля*, *мебелі* – людьми старшого покоління, таким чином входячи до складу архаїчної, непитомої лексики» [74, с. 114].

3.1.2. ЛСПГ «Назви стола та його частин»

Відомі різні потрактування етимології лексеми *столь*.

О. Брюкнер, В. Махек, С. Младенов та інші дослідники припускають можливе зближення праслов'янського **stolъ* із литовським *stālas* зі значенням 'стіл', у множині *pastōlai* зі значенням 'підмостки' та варіантами цього слова в інших неслов'янських мовах; **stolъ* < **stati*, **stojō* – дієслів зі значенням 'стояти' [ЕСУМ, V, с. 419]. У М. Фасмера знаходимо схоже потрактування укр. лексеми *стіл*, рос. *стол*, окрім того, він наводить думки лінгвістів, які висловлюють припущення про чергування голосних *steljō* / *stylati* та порівнюють його з дн-інд. *sthálam*, що в перекладі означає 'височина, пагорб, материк'. Автор «Этимологического словаря русского языка» покликається на думку про те, що так званий окситонований наголос у родовому відмінку однини *стола* вказує на те, що воно є похідним від *стелю* [Фасмер, III, с. 764–765]. Також відоме припущення про походження українського *стіл* від псл. *stylati* 'стелити', 'скатертина' [ЕСУМ, V, с. 419].

Давньокиївські пам'ятки засвідчують лексему *столь*: *Никиѡоръ митрополить на столь* [ПВЛ, ЛЛ, с. 280]; *а посажень на столь* [ПВЛ, ЛЛ, с. 274]; *...поиди княже на столь ѡтенъ и дѣдденъ* [ЛК, с. 275]. Із цього контексту можемо припустити про вплив старослов'янської мови, оскільки в її найдавніших пам'ятках, де слово зафіксоване зі значеннями 'престол, трон', 'кафедра єпископа' та 'лавка' [СС, с. 625–626]. Підтвердженням цієї думки є лексичне значення слова *столь*. Воно вжите в переносному значенні до традиційного трактування столу як назви виду меблів, за яким уживали їжу. Можливо, воно означало якесь підвищення, стілець, крісло, у якому сиділа особа, уповноважена виконувати управлінські функції (говорячи сучасною мовою). Зафіксовано лише дві форми: *на столь* і *столь*.

І. Срезневський подає лексеми *столь* і чітко визначає лексичне значення *столь* як 'лава': *Полагае на столь. Спае на столь древянь. Сѣдоша на стольхъ. Епископи ...сѣдають на уготованныхъ имъ стольхъ*,

каждо на своемъ мѣстѣ, по своему степеню, ‘столь’: *На праздни(к) по всей ц(е)ркви поставля(ют) сто́лы і на них возлага(ют) мощи с(вя)ты(х); ‘аналой’; ‘престо́ль, тронь’; ‘престо́ль’ (як символ верховної влади); ‘столица’, ‘могущество’, ‘епископское сѣдалище въ церкви’; ‘каѣдра епископская’; ‘престо́ль (какъ символъ учительной власти)’; ‘подножіе’; ‘повозка’ як сумнівне, не чітко визначене трактування: *Сто́ль готовъ*. Автор словника припускає спорідненість давнього *столь* з литовським *stalas* – *столь*, пруським – *stalis*, ірландським *sdial* – *столь*, *sdol* – *стуль* [XIII Срезневський, III, с. 516–518].*

Похідні *стольникъ*, *стольний* набули іншого лексичного значення, тому не є предметом вивчення в цій роботі. *Стольничии* є дериватом від *стольникъ* [Срезневський, III, с. 519].

Староукраїнська мова XIV–XV ст. фіксує варіант *столь*, а в словниках цього періоду натрапляємо на детальніше потрактування його значення. Графічне відтворення та лексичне значення *столь* не змінюється, воно лише деталізується і означає назву престолу як єпископської кафедри: *мы Олександро воевода ...знаємо чинимъ...оже тотъ истинный Оганесь епискоупъ ворменскийи пришелъ к намъ, на нашъ столь...* [ССУМ, II, с. 389]. Укладачі словника спрямовують читачів простежити зв’язок цієї лексики з дієсловом *сести*. Дієслово мало кілька значень: перше означало процес поселення на якійсь території, осідлість; друге, переносне, означало високе становище, яке могла займати (посісти) особа [ССУМ, II, с. 340–341]. Саме друге значення є найбільш наближеним до лексичного значення *столь* у попередній історичний мовний період.

Наявність у мові цього періоду різних форм досліджуваної лексики може свідчити про активний процес формування лексико-семантичних груп слів української мови, що тісно були пов’язані з давньоукраїнською мовою [8, с. 279].

У пам’ятках XVI ст. містяться згадки про лексему *столь* у різних контекстах: у *світлицох чотырох ни дѣрєи, ни ѡкон, ни ѡболон, ани столов,*

печи побиты; ...я оныи копѣи положил перед ним на столь И положил перед нимъ на столе комисеи гдрѣские позов комисарскии... [ЛЗК, с. 150, 234]. У І половині XVII ст. спорадично зафіксовано лексеми *столь*, *престоль*, *столецъ*, які автори словників того часу ставлять не на перше місце, а лише як пояснення до більш уживаних слів. Писемні джерела II половини XVII ст. зафіксували зміни не лише з боку семантики, а й у плані форми запису. У документах цього часу ми віднайшли одиничний випадок фіксації номена *стіл*: *...козакъ и обывате(л) лохъвицьки(й). которы(й) на Фому Сеньюковича...ска(р)гу й жа(л) свуй, же в ко(р)чѣму его до люде(й) зацѣны(х) любо и зъ шаблею прашио(л) и по столу, ве(д)лугъ звичаю козацького...* [ЛРК XVII, с. 82]. З контексту можемо зрозуміти, що лексему вжито на позначення кухонних меблів, а не з абстрактним значенням, як у попередні мовні періоди. Для номінування одного з видів хатніх меблів, що був неодмінним атрибутом української хати, який використовували для приготування та подавання їжі, автори послуговувалися словом *сто(л)*: *anclabra*, *сто(л)*; *mesa*, *середина*, *сто(л)* [СЛЛ, с. 83, 268]; *столь*, *mensa* [ЛСЛ, с. 512]. Зафіксована і форма множини: *assidela(e)*, *arum*, *столы* [СЛЛ, с. 94]. Також відзначено демінутив, утворений за допомогою типового для української мови суфікса – *икъ*: *abaculus*, *столикъ*; *mensa*, *mensula*, *столь*, *трапеза*, *столикъ* [СЛЛ, с. 61, 267]. У словниках XVII ст. задокументовано сполуки слова *столь* з прикметниками, які вказують на призначення цього виду меблів: *abacus*, *сто(л) поваров* [СЛЛ, с. 267]

Нове значення ‘їжа’ зафіксував уже І. Максимович: *Mensa*, *столь*, *трапеза*; він наводить також і різні деривати *Mensalis*. *столовый*; *Mensarins*. Subft. *столникъ*, *то(р)жникъ*; *Mensurius*. adiect. *столовы(й)*, *то(р)жищный* [Maxim, Ч.І, с.729].

Лексема *столь* = *стіл* має демінутив *столикъ*, у словосполученні *С. имѣть* означає ‘столоватися’, тобто десь харчуватися [Уманець, IV, с. 85]. У словнику подано паралельну форму до *столь* – *столь*, яка має таке ж лексичне значення, але відрізняється графічним відтворенням. Р. *сто́ликъ*

відповідає українське *сто́лик* (наголос в обох мовах на першому складі); *косинець* зі значенням 'той, що в кутку стоїть; *сирно* 'низенький, за котрий сїдають ділно'; *титарня* 'де продають свічки'. Цікавими можуть бути варіанти перекладу російського слова *столéшница* українською як *стольні́ця* та *столéч(ш)ник* з українським відповідником *скáтерть* [Уманець, IV, с. 84]. Є. Желехівський фіксує слова *стіл*, *стільність* [Желехівський, II, с. 921], демінутивні форми від *стіл* – *столик*, *столичок* (у коренях слів чергування голосного [і] в закритому складі з голосним [о] у відкритому, перший демінутив утворено з допомогою суфікса *-ик*, другий *-ич*, *-ок*).

Автор подає багато похідних від іменника *стіл* – *столовé*, *столовій* [Желехівський, II, с. 922], *столовні́к* / *столівні́к* (про людину, яка столується (харчується) в конкретному місці). Наголос у похідних падає на останній склад.

Слова *столонаслі́дник* та *столоначáльний* утворені способом складання основ. Лексичне значення новоутворених слів похідне від лексичного значення лексеми *столець* і означає назви посад, чинів осіб [Желехівський, II, с. 922]. Початкове слово і похідні від нього виражені тією самою частиною мови – іменником.

Б. Грінченко в «Словнику української мови» чітко розмежовує лексичні значення *стіл* та *стілець*. Він фіксує: *Стіл. Столь. Ой ждала ж я, дожидала, столи застинала. Мет. 51. Бував на коні і під конем, на столі і під столом* [Грінченко, IV, с. 206]. Дериватами від *стіл* є два суфіксальні утворення *столик* та *столичок* [Грінченко, IV, с. 209] (суфікси *-ик*, *-ичок*). Вони вказують на функціонування в побуті різних столів за розміром і висотою. Водночас продовжують використовувати лексему *стільність*, яка має вже декілька відтінків лексичного значення: 1) *Стільниця* 2) *Дошка, на якій рубаять м'ясо та інші*. 3) *Верхня дошка високої селянської скрині* [Грінченко, IV, с. 206]. Слово *стольні́ця* // *стільність* є назвою елементу

столу і номінує в українській мові початку XX ст. дошку, на якій сікли м'ясо: *Стольніця = Стільниця. Сікла мясо на стільниці*. [Грінченко, IV, с. 209]. Ще одна назва елементу столу, яку зафіксовано у словнику, є *стóлине*, що слугує для називання ніжки стола та є частиною столу під стільницею. Слово утворено суфіксальним способом, як переважна частина дериватів в українській мові. Дієслово *столувати*, тобто 'ділити стіл (їжу) з кимось': *Бсть съ кѣмъ за однимъ столомъ. Ти зо мною, негарною, ти стіл столуєш, а з чужою, хорошою, ти ніч ночеєш*. [Грінченко, IV, с. 209], воно утворене за допомогою суфікса -ува від основи -стол-.

Досліджувана лексема *стол* // *стіл* стала основою для творення нових слів в основному суфіксальним способом, які, в свою чергу, перейшли в прикметники та дієслова. Під час творення окремих слів відбувається характерне для української мови чергування голосного [i] в закритому складі з [o] у відкритому складі. Дослідники української мови XIX – початку XX ст. більш чітко розмежовували лексичне значення слів *стіл* і *столець* / *стілець*.

Звертаємо увагу на неоднозначність потрактувань Б. Грінченка: з одного боку, він зазначає, що форми *столик* // *столичок* є демінутивом від *стіл*, а *стільчик* зменшена форма від *стілець*, далі вказує, що *стільчик* – зменшене від *стіл* [Грінченко, IV, с. 206]. Можливо, автор проводить тут паралель з давньоукраїнським *столь*, яке означало не назву меблів, що були хатнім начинням, а в передусім місце, яке займала людина у тогочасному суспільстві. Сидіти на столі (престолі) означало правити на певній території, бо князь сидів на престолі, спеціальному підвищенні.

Сучасна українська літературна мова зберегла лексему *стіл*: 1. *Вид меблів у вигляді горизонтально укріпленої на ніжках широкої дошки (іноді з ящиками, тумбочками), на яких розміщують різні предмети: Свиню пусти під стіл, а вона лізе на стіл; Сидить батько кінець стола, На руки схилився; Старости поклали хліб на столі і почали питати в баби Зінки, чи віддасть вона Настю за Дениса; Господиня поставила на стіл кухлик молока; Олександра Олексіївна за письмовим столом переписує сторінки великого*

рукопису; *На операційному столі* лежить хвора дівчина... їй уже дали загальний наркоз і вона тепер міцно спить [СУМ, IX, с. 712]. Наведені приклади є свідченням того, що досліджуване слово широко функціонує в сучасній українській мові на позначення виду меблів, які є поширеними не лише в побуті, а й в інших сферах життя та професійної діяльності людини (*письмовий стіл, операційний*). Ще одне значення закріплене в словнику: 'такий предмет меблів разом із їжею, що стоїть на ньому': *Зевес їй оддавав повагу І посилав од столу брагу; День народження Платона Кречета. Урочисто прибраний стіл чекає на гостей; Пообідав листоноша з капітанського столу; За святковим столом сиділо чимало уже розігрітих хмелем гостей; * Образно. Буржуазія завжди тягнула з громадського стола найласіші шматки, обкрадаючи народ; // перен., розм. Група людей, що їсть за одним столом. Корчма гула від голосів. Кожний стіл, кожна група живе своїм життям.* Подано дещо узагальнене значення, подекуди образне.

Вставати (встати, підводитися, підв'єстися і т. ін.) з-за столу (стола) – вставати, закінчивши їсти. *Укинула Пріська ложку каші в рот; не пожувавши, ковтнула та й удавилася. З тим устала із-за столу; Першою підводиться [Настя] з-за столу і з повагою господині несе до припічка ложки, полив'яний полумисок; За одін стіл сидати; За однім столом (при однім столі) [сидіти]* – нехтуючи соціальну нерівність, ставитися як до рівного. – У гласні вибиратимуть і дворяни й мужики... Учора мій Омелько в мене кізяки різав, а завтра, може, сидітиме рядом зі мною, за одним столом... Я – гласний і він – гласний...; *За столом; При столі* – під час їжі. Людину вільної професії повели до кухні. *За столом старий став докладно розповідати про себе [Хуса:] Побудь хвилину тут з нами при столі... [Мелхола:] Я маю їсти з невірними?! Збирати (зібрати) з (зі, зо) стола (столу)* – збирати посуд і недоїдки. *Дарка... почала збирати зо стола. З-за столу не виходить хто у кого* – регулярно харчується хто-небудь у когось. – *В неї оті странники, та ченчики, та богомолки з богомолами і з-за столу не виходять; Накривати (накріти, застилати, застеліти, опоряджати, опорядіти і т. ін.) стіл;*

Накрива́ти (накрити, готува́ти, приготува́ти і т. ін.) на стіл – готувати все необхідне для їжі, розставляючи прибори, страви. Для господаря й гостей накрили довгий стіл у світлиці; – Не гайдуки, не маршалки застилають у мене стіл. Княгині.. тепер служать козакам за столом..!; [Явдоха:] Я зараз, таточку; хвилиною на стіл накрию; Ганна Сильвестрівна почала готувати на стіл; На столі́ що – уже подано їсти що-небудь. От і вечеронька на столі – усі сіли вечеряти; Подава́ти (пода́ти) на стіл – подавати якісь страви для їжі. – Домна подає на стіл вечерю; Подаючи на стіл, краєм вуха уважно прислухалась Наталка до... розмов; Прибира́ти (прибра́ти) зі сто́лу (на столі́); Просі́ти (запросі́ти, клі́кати, поклі́кати, кликну́ти і т. ін.) до сто́лу (за стіл) – запрошувати їсти. – Прошу до столу.., – м'ячиком вертиться перед підполковником Бараболя; Гостей запросили до столу. Частували щедро й смачно; Пили [троянці] на radoщах сивуху І їли сім'яну макуху, Покіль кликнули їх за стіл; Саджа́ти (посадові́ти і т. ін.) за стіл – починати пригощати. Багатого за стіл саджають, а убогого і так випроводжають; За стіл посадовила [тітка], вийняла із скрині розшитий калиною рушник, послала молодят на коліна, припрошуючи покуштувати пирогів; Сіда́ти (сі́сти) за стіл – сідати їсти. – Хіба можна сідати за стіл з немитими руками? – здивувалася Юля; Приказавши.. Тосі – «краще полин їсти, ніж з нелюбом за стіл сісти».., – Боженко поспішив до гурту поважних людей); Сіда́ти (сі́сти) за стіл переговорів [СУМ, IX, с. 712]. Наведені приклади свідчать про значне розширення семантики слова *стіл* завдяки його поєднанню з різними частинами мови, найчастіше дієсловами та прийменниками.

На сучасному мовному ґрунті слово *стіл* може бути узагальненою назвою їжі в цілому: До дня свята дочки вона приготувала великий, добре продуманий стіл; Дедалі багатшим і різноманітнішим стає стіл у кожному домі; означати назву виду їжі, страви; режиму харчування; Мабуть, тебе жінка держить на голодному столі, – говорила далі щебетуха – вегетаріанський стіл; дієтичний стіл; Харчування у вигляді сніданків,

обідів і вечер: *Прохали [знайомі] мене найняти у них 2 хати й стіл*. Входячи до складу окремих словосполучень, може бути назвою установ або їхніх відділів, що спеціалізуються на канцелярській роботі (*адресний стіл, стіл знахідок*); може входити до складу словосполучень, які використовують у професійно-технічній сфері: *Стіл фрезерного верстата – це чавунна плита, вздовж якої розташовані Т-подібні пази для кріплення на столі деталей; Біля кожного шліфувального круга є поворотний стіл, установлюваний під будь-яким кутом*; подекуди це слово зафіксоване в спеціальній літературі – ‘гора, височина з плоскою вершиною та стрімкими схилами’: *В тих місцях, де на поверхні льоду лежить велике і особливо плескате каміння,.. утворюється льодовий стовп з каменем зверху, що називається льодовиковим столом* [СУМ, IX, с. 712].

В академічному «Словнику української мови» лексему *стіл* зафіксовано і як історизм: назва князівського престолу в давньокиївський період та розмовний варіант зі значенням ‘символу влади’, у поєднанні з дієсловами *саджати, посадити* – ‘надати князівську владу’; *сісти на столі* – ‘почати правити’ [СУМ, IX, с. 713]. У сучасному мовному варіанті відбулися зміни не лише в графічному записі, до цього привела заміна голосних [о] на [і] у корені слова внаслідок втрати зредукованого ь у кінці слова; активізувалося лексичне значення слова, пов’язане з побутовою та професійною сферою.

Демінутив до *стіл* – *столик*, утворений суфіксальним способом; демінутивне утворення від *столик* – *столичок* [СУМ, IX, с. 727]. Мовознавці зафіксували і назву маленького низенького столика як діалектну – *сирно*: *Маленький низенький столик. Прийшли брати до судді, вклонились, положили по звичаю на сирно буханці та й розказали йому про своє діло; Під хатою стоїть сирно, а на ньому розкішна вечеря* [СУМ, IX, с. 199]. Це похідне утворене від іменника *сир*, первісне значення ‘дерев’яне блюдо для сиру’ [ЕСУМ, V, с. 242]. Спорадично зафіксоване в писемних джерелах [Желехівський, II, с. 866; Грінченко, IV, с. 122] з тим самим лексичним

значенням. Сучасні назви різновидів столу бувають такими: *однотумбовий* [СУМ, V, с. 640], *двотумбовий* [СУМ, II, с. 226], бо вони мають одну чи дві тумби. Змінився не лише графічний запис слова *стіл*, додалися прикметники, які уточнюють цю назву, бо змінилися і форми стола та розширилося його функціональне призначення.

Сучасні словники містять назву різновиду письмового столу – *бюро*, такі письмові столи мали висувну кришку і шухляди для паперів та конторку. Слово *бюро* є багатозначним. *Бюрко* – зменшено-пестливе від *бюро* (зі значенням назви меблів) [СУМ, I, с. 269]. Це запозичення з французької мови; французьке *bureau* зі значенням 'письмовий стіл, канцелярія, контора', в свою чергу, походить від *bure*, що означає 'скатерть, груба вовняна тканина'; наявне й в інших слов'янських мовах: у російській, білоруській, болгарській – *бюро*, польській – *biuro*, чеській – *byro', bureau* [ЕСУМ, I с. 315].

Ще один різновид стола позначає пізнє запозичення *секретер*. Воно походить від французького *secrétaire*, що етимологічно тотожне з *secrétaire* 'секретар' [ЕСУМ, V, с. 206]. *Секретер* 'різновид невеликого письмового стола, з шухлядками й полицями': *В невеличкій кімнаті готелю пахло книжками і цвіллю. Над секретером висів портрет Наполеона* [УРС, V, с. 284].

Секретер 'рід невеликого письмового столу з шухлядками і полицями, а також шафа з дошкою, яка висувається або відкидається' [Ожегов, с. 1778].

Прикметник *столовий* утворений від *стіл* із першим значенням і тому може входити до складу словосполучень на зразок *столова дошка, столова сіль, картопля, буряк, гарбузи, столове вино* (види продуктів харчування); значно рідше *столовий гарнітур, столова лампа*; у спеціальній сфері може бути назвою плоскої вершини і стрімких, урвистих схилів [СУМ, IX, с. 727]. *Стільниця* як назва елементу (частини) столу, що означає назву верхньої дошки, кришки столу або дошку, на якій місять тісто чи січуть м'ясо, і сьогодні функціонує в мові. Ще вона означає назву верхньої дошки високої селянської *скрині*, яка не була прикріплена до скрині [СУМ, IX, с. 715].

Сьогодні *скрині* як вид хатніх меблів не є затребуваними, тому, на нашу думку, це лексичне значення втратило свою актуальність. *Стільничка* є демінутивним утворенням від *стільниця*: *Стільничка*. Зменш.-пестл. до *стільниці*. *Одчинила я свою скриню та й поклала зверху стільничку з котлетами* [СУМ, IX, с. 715]. Українському *стільниця* відповідає російське *столешница* [УРС, V, с. 510], але український демінутив *стільничка* не має російського відповідника.

Білоруська мова містить лексему *стальніца*, що українською означає назву верхньої дошки, кришки стола [БУС, с. 572]

У бойківських говірках функціює відповідник до *стіл* – *стóлойко*, дієслівне утворення *столуватися* зі значенням ‘харчуватися’, одним із значень слова *столиць*, фонетичний варіант *столі́ець* є ‘столик, який переноситься з місця на місце’ [Онишкевич, II, с. 255]. Для називання верхньої частини столу в діалектах збереглося слово *стóлина*, що слугує для називання споду столу у формі скрині без віка, на яку кладуть ‘стіл’, тобто дошку, стільницю [Онишкевич, II, с. 254], збереглася також форма множини *стóлини* зі значенням ‘дошки, що з’єднують ‘коники’, тобто ніжки стола’, ‘дошки навкруг ніжок стола, які утворюють скриню’; ‘подовжні стінки стола’ (поперечні дошки разом з ніжками стола – коники) [Онишкевич, II, с. 254–255]. У словнику подано ще варіанти – *підстелина*, *підстóлина* [Онишкевич, II, с. 71], *стóлиня*. Вони означають те саме, що й *стóлина*. Західнополіські говірки зберегли демінутив *столик*, який може означати ‘великий стіл’ або ‘шухляду стола’. Інший демінутив *столичок* позначає елемент стола – ‘ящикок у скрині для дрібних речей’ [Аркушин, II, с. 175].

3.1.3. ЛСПГ «Назви меблів, призначених для сидіння»

Основні типи меблів, зокрема й для сидіння, представлені спільнослов’янськими назвами або були утворені на українському мовному ґрунті [81, с. 398]. До групи назв меблів, які використовували для сидіння, відносимо: *сѣдалище*, *столець*, *полкружникъ*, *крѣсло*, *ослинъ*, *услонъ лава*,

прилавок, дзигликъ, стілець, стулець, триніжок, табуретка, шезлонг, фотель, портиез, пуфик.

Узагальненою назвою меблів є слово *сѣдалище*. Частково можемо покликатися на М. Фасмера, який, досліджуючи етимологію дієслова *сидеть*, вказує на його праслов'янське коріння від **sěděti*, **sědiŕ* паралельно з **sěsti*, **sědŕ* зі значенням 'сісти' [Фасмер, III, с. 618]. Припускаємо утворення іменника *сѣдалище* від *сѣдало* + *-ищ-е*.

І. Срезневський фіксує лексему *сѣдалища* 'сѣдалище, мѣсто для сидѣнья' [XV Срезневський, III, с. 886], *сѣдалище*, яке, окрім зазначеного вище лексичного значення, вживали для позначення інших понять: престол як символ влади; кафедра, місце єпископа, посада; список єпископських кафедр; ємність (можливо в абстрактному значенні, на позначення слави) – XV ст. Форму *сѣдало* вживали в XI – XV ст. зі значенням 'ложе, сѣдалище': *И юдиною, по обычаю, наставию вечеру, поча кланѣтисѣ... сѣдаше на сѣдалѣ свое(м).* Пов.вр. л. 6582 [XI Срезневський, III, с. 887].

Упродовж XVII ст. слово *сѣдалище* репрезентували лише окремі перекладні словники: *Сѣдалище, cathedra, sedile, sedes, soliu(m)*. Паралельно вживаною була форма *сѣденіе*: *Сѣденіе, session* [ЛСЛ, с. 516]. На розмитість лексичного значення вказує переклад латинського *sedes, sedicula* як *сѣдалище, жилище, лава* в тогочасній українській мові [СЛЛ, с. 363].

І. Максимович указує на значення, співвідносні з сучасним 'кафедра': *Cāthedra.gr. сѣдалище чтилище* [Maxim, Ч. I, с. 159], наводить широкі синонімічні ряди: *Sedecula. сѣдалище, столецъ. Sedei. престолъ, столъ, сѣдалище, жилище, стугль, лава. Sedicula. столецъ, стугль. Sedile. сѣдалище столецъ, стугль; Seliquarum. сѣдалище столецъ...; Sella столецъ, стугль* [Maxim, Ч. II, с. 1169, 1171, 1172].

У XVIII ст. П. Білецький-Носенко фіксує лексему *сидало*, яка слугувала для називання спеціального місця в курнику 'насѣсть для курей' [Б-Н, с. 326]. Цікавою для нас може бути паралельна форма *сѣдалище*, для трактування якої автор дає посилання на слово *дзигликъ* [Б-Н, с. 326]. Зазначимо, що

поступово лесеми *сідало*, *сїдалище* змінили частково не лише графічне оформлення, а й розширили та конкретизували своє лексичне значення.

Українські джерела XIX ст. містили слова *сїдак* // *сїдавка* та лексему *сідало* [Желехівський, II, с. 876]. Автор на місці колишнього *б* використовує відповідник *ї*.

Варіанти *сїдавка* // *сїдалка* // *сїдак* зі значенням ‘сидіння для ткача в ткацькому станку’ були вживаними на початку XX ст. На місці колишнього *б* з’являється літера *ї*, що вказує на зміни в графіці української мови. Зміни відбулися й у лексичному значенні: слово набуває чітко окресленого значення, слугує для називання місця для сидіння в пристрої, що належав до конкретної професійної сфери. Слово *сідало* продовжує функціонувати в українській мові, але дещо зазнає змін одне з його лексичних значень. У мові його вживають для називання місця для курей у курнику та частини людського тіла [Грінченко, IV, с. 125]. Це вказує на зміну лексичного значення, що привело до зміни сфери вживання цього слова. Друге значення є новим у порівнянні з тлумаченням у мові XVIII ст.

Сучасна українська мова має лексему *сидіння*, яка означає дію; лексема *сидіння* виражена іменником і позначає ‘місце або предмет, на якому сидять, на який сідають’, друге значення становить інтерес для дослідників мови: *Прокурор підвівся з свого сидіння і сперся кулаками об дощечку пульта; Сидіння для машиніста, на якому тепер сидів я, було приладжене так низько, що я не міг дістати рукою до свистка; Варивода сів на заднє сидіння, і машина рвонула з місця* [СУМ, IX, с. 159]. В академічному виданні Словника української мови зафіксовано форми *сїдалка* // *сїдавка* зі значенням ‘сидіння’: *Сїдалка, Сїдавка., діал. Сидіння: Я сидів на сїдалиці у каюку.* Діалектним є і слово *сїда́к*, що означає сидіння як предмет чи місце. *Сїда́лище* на позначення сидіння (предмет чи місце) збереглося у мовному фонді як застаріле [СУМ, IX, с. 212]. Отож можемо зазначити, що сучасна українська мова зберегла різні варіанти лексеми *сїдалище*, але відобразила всі графічні та семантичні зміни.

Українська лексема *сидіння* має декілька лексичних значень, одне з них слугує для називання предмета: *сидіння обл.. сидження...*; (*предмет*) *сидёнье*; заст., жарт. *седáлище...* [УРС, с. 297].

Українські закарпатські говірки містять лише слово *сідáк* ‘сидіння на велосипеді, мотоциклі, возі (поперечна дошка) ті ін.’ [Сабадош, с. 331]. Західнополіські зберегли слово *сидня* [сидн'а] ‘сидіння’ як процес; *сиденка* ‘поперечна дошка у ткацькому верстаті, на якій сидить ткаля’ [Аркушин, II, с. 143]. *Сідайло, сідалок* позначають місце для сидіння, але господарського призначення [Аркушин, II, с. 147]. В інших діалектних словниках ми не віднайшли подібних лексем.

Лексему *столець* на початкових етапах також вживали для називання узагальненого поняття меблів для сидіння.

Дослідники-етимологи вказують на те, що *столець* має праслов'янське коріння і подібні лексичні значення зі словом *столь* [ЕСУМ, V, с. 419]. І. Срезневський на перше місце виводить значення ‘сѣдалище, стуль’: *Сѣдаше на столицу плетенъ. Тогда посадятъ его ниже епископовъ на особомъ столицѣ ;* зазначає, що вживали його для називання меблів ‘скам'я’ [XII Срезневський, III, с. 519]; ‘носилки’; ‘столь’: *Поставлаше четвероножныи столець...и на верхоу блюдо..., в нем же вода (для водосвятія); ‘аналой’, ‘престол, кафедра епископская’.* Дериват від *столець* прикметник *столецькими* функціонував зі значенням ‘престольний, кафедральний’ [Срезневський, III, с. 520].

Лексема *столець* мала декілька лексичних значень – ‘престол’ як символ верховної влади: *але вжды хвала милому богу што ваша мл(с)ть зостала оу вашоє мл(с)ти столицы оу великомъ кня(з)ствє литовьскомъ;* ‘престол’ як єпископська кафедра: *се я князь юрія холмьскии ѿнь даниліа холмьского по смърти ѿна мого княза семена предали к цркви бжѡи преч(с)тои бгом трѣи на бгомолє вєчистое села стрижово слєпче... к столу еп(с)пи холмьское.*

Словосполучення *столець апоустольський*, можливо, споріднене з латинським *sedes apostolica* зі значенням ‘апостольський престол’, ‘престол папи римського’; друге значення – місцезнаходження судової інстанції; третє на позначення чину, тобто посади, службового становища [ССУМ, II, с. 388–389]. Похідне суфіксальне утворення *столєчникъ* на той час слугувало для називання члена королівської ради в Польщі [ССУМ, II, с. 389], воно може бути запозиченням або калькою зі стп. *stolecznik*; деривати, утворені суфіксальним способом *столникъ*, *столникъ*, *столник* (суфікси *-икъ*, *-икъ*, *-к*) позначали державного службовця в Молдавії, який служив при княжому столі під час придворних свят і бенкетів та наглядав за стравами; були назвами боярського чину [ССУМ, II, с. 389]. Різна графічна фіксація свідчить про зміни, які відбувалися на той час у мові. Варіант *столникоул* функціонував паралельно з тим же лексичним значенням, що й *столникъ*, *столникъ*, *столник*: *Болари аномє: Тьоутоул вел логофет, Доума, Гангоур... Фроунтєш столникоул* [ССУМ, II, с. 389]. Прикметник *столниковъ* [ССУМ, II, с. 389] утворений від *столникъ* / *столникъ* / *столник* суфіксальним способом і вказує на належність *стольнику*.

В українській мові XV – XVIII ст. була поширена форма *столець*, яка в різних контекстах могла мати різні відтінки лексичного значення: *Столець*, с.м (пл. *stolec*). 1. *Кресла, седалище*. Бер.110. Мл. Сл.86. *Митрополита в сенатъ столець мѣль*. Льв.лет.267 – конкретизована назва. *Брюховецького на столець возведи Гетманомъ огласили*. Гр.180. *Одни кричатъ: «Бруховецького гетманомъ», а другіє кричатъ: «Сомка гетманомъ» и на столець обоихъ сажаятъ*. Л.С.75 2. *Престол*. *И дастъ ему гѣ ѣ двѣ отца его*. Гер.ев.26. *Зъ стола королевского тестя своего Сервіуша зогналъ*. Рук. хр. 141. *Кароагіни столець свій біскупій понеслъ*. Псл.598. *Стану отъ Ханенка бороники прековвеній столець Гетмановъ вошихъ*. Вел.2, 297 – символ влади. [ТМ, II, с. 366].

У пам’ятках XVI – XVII ст. подано дві форми – лексема *столець*, яка функціонувала паралельно з іншими: *полкружникъ*: *крѣсло*, *столець*

[Беринда, с. 87]; *Престоль: столи́ца, королевскій столо́къ, съдѣнье, маеста́(т) судище, а чл. столь, столець, крѣсло* [Беринда, с. 96]. У тому самому джерелі синонімами до *съдалище* є *столéць, катéдра, з(и)єллинска, а(л)бо сідѣнье* [Беринда, с. 130]; та *стуль // сту(л): ...она от него по лаве умыкает, а потом от него из-за стула утекает до коморы* [КСЛУМ].; *сту(л) округлы* [КСЛУМ].

Слово *столець* лише один раз зафіксував Л. Зизаній: *столець, полкружникъ, съдалище*; це може свідчити про втрату його популярності наприкінці XVII ст.: *столица, престоль, Оронъ* [Синоніма, с. 159].

П. Білецький-Носенко зафіксував одиницю *столéць* зі значенням ‘престоль’ [Б-Н, с. 432], при цьому вказав на таке ж значення в пол. мові та зробив посилання на слова *маестатъ* та *Оронъ*. Є. Желехівський подає слово *столéць* [Желехівський, II, с. 922], що є відповідником до сучасного *стілець*.

Дослідники української мови початку XX ст. більш чітко розмежовували лексичне значення слів *стіл* і *столець / стілець*, про що свідчать записи у словнику Б. Грінченка: 1. *Стілець. З стільця зіпхнути. Спихнуть со службы. На двох стільцях сидіти. Двоєдушничать.* 2) *Деревянные брусья, на которых вѣтряная мельница стоитъ и поворачивается.* 3) *Ткацкій снарядъ для вязанія начиння, то же, что и лавка* 3. *Двѣ раздвигающіяся на перепонці ножки, на каждой изъ нихъ вверху горизонтальная подушка (шпуга), концы противоположныхъ подушѣк соединены шохтами, посрединѣ на подушках, параллельно шохтам лежитъ шквѣрень, проходящій сквозь двѣ кобилки, – трехугольныя дощечки, стоящія ребромъ и опирающіяся на шохти.* *Конст. у. Б. Г.* 4) *Родъ подставки изъ лежащаго на плоту бревна подъ рулевое весло, которое вращается на шипѣ, вдѣланномъ въ этотъ стілець.* *См. Керма. Шух. I. 181.* 5). *Мѣсто, на которое спускаются гуцульскими древорубами съ горъ срубленныя деревья и съ котораго ихъ свозятъ; столець вымощенъ бревнами, чтобы летящія съ*

горь деревья не вбивались въ землю. Шух. I. 178, 179. Змени. Стільчик. [Грінченко, IV, с. 206].

Зазначимо, що на початку другого тисячоліття згадане слово було не лише полісемічним, а й у певних контекстах функціонувало з переносним значенням (значення № 1); подальші тлумачення вказують на використання лексеми *стілець* у професійній сфері, пов'язаній з конкретним виробництвом (мірошники – друге значення, ткачі – третє, сплавники лісу, лісоруби – четверте, п'яте). Демінутив від *стілець* має два значення: *Стільчик* 1) зменш від *стіл*. *На тім стільчику гордий пан сидить. АД. I. 8.* 2) *Табурет*. 3) *Див. Витушка*. [Грінченко, IV, с. 206]. Синонімом до *стільчик* за Б. Грінченком є *табурет* (слово не представлене в реєстрі словника) та *витушка* (назва елемента пристрою, який використовували для намотування ниток у клубок) [Грінченко, I, с. 195].

Сучасна українська мова має лексему *стілець*: *Стілець*, 1. *Вид меблів у вигляді короткої лави перев. із спинкою, для сидіння однієї людини та демінутивне утворення за допомогою суфікса пестливості –ик: стільчик* [СУМ, IX, с. 713]. Зі значенням 'стілець' у словнику подано як розмовне *стулець* [СУМ, IX, с. 803]; слово *сідéць* на позначення того ж стільця зафіксоване як діалектне [СУМ, IX, с. 214]. Нині в українській мові функціонують назви різновидів стільців – *триніжок* // *тринога*, *дзиглик* та *дибка* як елемент стільця.

Тринога має таке саме лексичне значення, що й *триніжок*: *Триніжок*. *Стілець на трьох ніжках. Чіпка сидів на триніжку. Порох тинявся з кутка в куток* [СУМ, X, с. 265]. *Триніжок* є демінутивом з суфіксом здрібнілості –ок. Під час його творення відбулося чергування приголосних [г] / [ж] та голосних [о] / [і]. Саме слово *тринога* утворено способом складання слів: кількісного числівника *три* та іменника *нога*. Зафіксоване воно й на попередніх етапах розвитку української мови. Так, Б. Грінченко подає: *Триніжок. Треножникъ, підставка чи табурет на трьох ножках. Виніс із комори казан, повісив його на триніжках. Стор. М. Пр. 154. Чіпка пересів на*

другий *триніжок*. У цьому ж джерелі подано форми чоловічого роду *триніжник* та жіночого *триніжка*, які є відповідниками до *триніжок* [Грінченко, IV, с. 283].

У перекладних джерелах на позначення стільця як різновиду меблів ужито лексему *триніжок* // *триніжка*, *триніжник* // *триніжка*, що в перекладі російською – *трено́жник* [УРС, VI, с. 100]. Українському *тринога*, *триніг* відповідає російською той же *трено́жник*, але з контексту ми бачимо, що р. слово вжите на позначення пристрою в ролі підставки для чогось або пристрою, на який підвішують казанок над багаттям для приготування їжі [УРС, VI, с. 100]. Білоруське *трыножка* має зовсім інше лексичне значення: *Трыножка ж. таган ч., таганёць ч., таганок* [БУС, с. 612].

Сучасна українська літературна мова не послуговується лексемою *дзиґлик*, вона побутує лише як розмовний варіант: *Дзиґлик, розм. Стільчик* [СУМ, II, с. 267]. Етимологія слова є досить прозорою. Дослідники подають його зі значеннями – ‘стілець, табурет, триніжок’, характерне для інших слов’янських мов: біл. [зэ́длік], пол. [zygiel], ч. [žydla].... Слово запозичено через посередництво зах-сл. мов з лат.; лат. слово *sedīle* зі значенням ‘сідалище (стілець, лавка, крісло)’ в свою чергу, може бути похідним від *sēdere*, що в перекладі означає ‘сидіти’ і є спорідненим із псл. **sěděti*, що відповідає укр. *сидіти* [ЕСУМ, II, с. 59]. Номен *дзиґлик* засвідчено в матеріалах ХІХ ст.: *Дзы́кглыкъ – стульчикъ* [ГП, с. 1]; *Дзигель. Стуль. Дзигеликъ стільчик. См. Столець. Ослинь.* [Б-Н, с. 115].

Широко вживали назву *дзиґлик* на початку ХХ ст., про що свідчать записи в словнику Б. Грінченка: *Дзиґлик, Стілець, табурет, триножник. Одягну тебе, обую, посажу як паву на дзиґлику, як гетьманишу та й дивитись буду. Царя на дзиґлик посадили.* У мові на той час було два демінутивних утворення – іменник чоловічого роду *дзиґличок* (суфікс –ок) та іменник середнього роду *дзиґлятко*, від якого утворено форму *дзиґляточко* за допомогою зменшено-пестливого суфікса –очк. Прикметник *дзиґликовий*

указує на відносність: *Дзигликовий. Той, що відноситься до стула, табурета* [Грінченко, I, с. 379].

В окремих матеріалах XX ст. лексема *дзиглик* міститься з позначкою *розмовне* і рос. перекладається як *стул*.

У діалектах спорадично зафіксовано досліджувану лексему, зокрема в словнику поліських говірок: *дзиглик* стар. *Стільчик* (Вл.) [ЛСПГ, I, с. 66].

Російські джерела цю лексему не фіксують.

Найбільш поширеним видом меблів для сидіння в Україні була *лава* та її види. У сучасній українській мові слово *лава* багатозначне. Досліджуючи етимологію слова, акцентуємо увагу на значенні слова, що є назвою виду меблів: *лава* ‘дошка на стояках, на яку сідають або кладуть що-небудь, ослін...’. Дослідники наводять приклади вживання його в багатьох слов’янських мовах та виводять етимологію від псл. **lava* ‘дошка для сидіння і лежання’ (< ‘відрізана дошка’>); висловлено припущення про спорідненість з лит. *lóna* ‘ліжко, нари’ [ЕСУМ, III, с. 176; Фасмер, II, с. 444]. Погоджуємося з думкою про зв’язок аналізованої назви з псл. **lava*, яка своєю чергою, має балтійські відповідники [ЭССЯ, XIV, с. 54–55; БЕР, III, с. 265 – 266]. Псл. **lavica* < **lava* на українському ґрунті зберегло лексичне значення як різновид меблів для сидіння [ЭССЯ, XIV, с. 56–57].

Д.І. Ігнатенко зазначає, що в українській мові виявлено варіативність назв на позначення семени ‘лава у вигляді довгої дошки без спинки і бокових билець, на чотирьох ніжках’ [77, с. 114], вона представлена номенами *лавка*, *услонь*, *ослін*.

Лексема *лава* з подібною семантикою засвідчена в матеріалах XVI – I пол. XVII ст., зокрема: *двори сто(л) лавы и и(н)шиє рєчи в дому поруба(л)* (Володимир, 1567); *...не буд(є)т сидѣ(л) ни на єдино(и) лавѣ ани исти на столѣ...* (Львів, поч. XVII ст.) [СУМ XVI – XVII, Вип. XV, с. 215]; *...на лавѣ лег...* [ЛЗК, с. 457]. В інших джерелах зафіксовано різні лексичні значення цього слова, що є підтвердженням думки про багатозначність лексеми *лава*, яка на той час була не лише назвою хатніх меблів, а й меблів на судні,

будівельного матеріалу та межі, насипу. Сфера використання номена *лава* – військова справа та суспільно-політична для позначення міського або сільського уряду [СУМ XVI – XVII, Вип. XV, с. 215–216]. Таку багатозначність відбиває збережена незмінна граматична форма. Похідне *лавица* від *лава* зі значенням ‘міський або сільський уряд’ у складі словосполучення *лавица панская*, що було синонімом до *лавица сенаторская* ‘сенат’ ужито в переносному значенні [СУМ XVI – XVII, Вип. XV, с. 216]. Дериватами від них є іменник *лавникъ*, що мав відповідник у стп. *lawnik* ‘урядовець, що засідає у міській чи сільській лаві’ та прикметник *лавничий* і його фонетичний варіант *лавъничий*, який також мав декілька значень: *съ которыхъ [книгъ] и сесь выписъ под печатю лавъничою естъ выданъ* (Луцьк, 1621) – ‘стосується лавника’; ...до ро(с)правы праное на вряде во(и)товсто(м) и лавично(м)... (Володимир. 1638) – ‘який стосується лави’. Ще одним дериватом від *лава* є прикметник *лавный* [СУМ XVI – XVII, Вип. XV, с. 217].

Давню спільнослов’янську назву *лава* та її варіанти *лавици* відображено в інших джерелах XVII ст.: *Лава. Scatnuit, scabellum* [ЛСЛ, с. 463]; *Scatnuit, лава; Scatilli, oruit, лавици* [СЛЛ, с. 363]. У «Матеріалах до словника...» Є. Тимченка також подано лексему *лава*: *Лава. 1 Длинная скамья. Подъ лавою, в забвении. Теперь южъ той привілей подъ лавою, въ зневазѣ. Пал. 714 2. Ряд. Есть такой бродъ, що килканадцетъ лавѣ можить ити табором* [ТМ, I, с. 395]. Отже, вже на той час слово мало декілька лексичних значень.

Деривати фіксує й І. Максимович у своєму словнику: *Scatnulum. лавица. Scatnuit. лава* [Махім, II, с. 1154].

Деривати *лавка / лавъка, лавица, лавочка*, у яких суфікси *-к, -иц, -очк* втратили значення здрібнілості, вживали на позначення ‘лавка, ослін’: *сто(л) липовы(и) з ногами ла(в)ка передъ столомъ* (Забороль, 1566); *пото(м) на зє(м)ли або ни(з)ки(х) лавочка(х) сєдачи...* (серед. XVIII) [СУМ XVI – XVII, Вип. XV, с. 216–217].

Упродовж XIX ст. слово продовжує функціонувати з двома значеннями: *Лава* :1) *Скам'я. См. Ослинь*. 2) *Фронтъ, рядомъ...* [Б-Н, с. 204]. Слово з другим значенням не належить до сфери побутової лексики, а функціонує як військовий термін. Є. Желехівський фіксує номен *лавиця* на позначення різновиду меблів: *лавиця – scatnit, лавка, скам'я* [Желехівський, II, с. 1]. Українським номенам *лава, лавка, лавонька* у рос. мові цього періоду був лише один відповідник – *лавка*: *лавка = 1. лава, лавка, лавонька (рухома) – ослін, ослінець, ослінчик. 2. Крамніця, крамарня, крамка, склеп. Книжная лавка = книгарня. Сапожная лавка = шевня* [Уманець, II, с. 64]. Поєднання з прикметниками *книжна, сапожная* в другому значенні уточнює призначення лавки як спеціалізованого магазину (сучасне трактування).

На початку XX ст. номен *лава* був збережений в українській мові, значно розширивши сферу вживання. Б. Грінченко подає вісім позицій для значення слова: *Лава*, 1) *Нерухома лав в хаті вздовж стіни.. А ні печі, а ні лави. Ном. № 1502. Гість лави не засидить, ліжка не залежиш. Ном. № 11939. Лягти на лаву. Вмерти. Положити на лаву. Поховати. Кинути під лаву. Зневажити, закинути.* [Грінченко, III, с. 337]. Лише перше значення стосується побутової лексики як назва меблів для сидіння. Також потрібно наголосити на тому, що в окремих випадках *словолава* вжито в переносному значенні та в поєднанні з іншими словами утворює фразеологізми: *лягти на лаву, положити на лаву, кинути під лаву*. Українська лексема *лавиця*, за словником Б. Грінченка, є синонімом до *лава*, а в сучасних тлумачних словниках марковане як діалектне [ВТССУМ, с. 477].

Позначаючи в сучасній українській літературній мові дошку (або декілька дошок) на стояках (а іноді може бути прикріплена до стіни), на яку сідають або кладуть що-небудь, слово зафіксоване в словниках із таким значенням: *Лава 1. Дошка (або кілька дощок) на стояках (іноді – прикріплена до стіни), на яку сідають або кладуть що-небудь* [СУМ, IV, с. 428], на сьогодні воно не є широко вживаним у повсякденному спілкуванні.

Похідним від *лава* є *лавочка* – демінутив від *лава* з першим лексичним значенням [СУМ, IV, с. 430], утворене традиційно суфіксальним способом (суфікс *-очка*). З таким же лексичним значенням в українській мові побутує номен *лавка*. На думку К. Городенської та інших дослідників, *лавка* < *лава* – похідне з демінутивним суфіксом, який утратив значення зменшеності; є словотвірним синонімом до безсуфіксного іменника *лава* [41, с. 25, 131, с. 33]. Номен *лавка* має демінутивне утворення – *лавчина* [СУМ, IV, с. 431].

Діалектне мовлення зберегло в бойківських говірках лексему *лава* на позначення ‘довгої дошки під стіною’ та синонім *лавиця*; *лавка* для позначення стільця [Онишкевич, с. 401]. *Лáвиця*, що означає назву лави для сидіння, зафіксовано в закарпатських говірках [Сабадош, с. 158]. У поліських говірках *лавка* ‘підвіконня’ та *лавочка*, зменшено-пестливе до *лавка* [ЛСПГ, с. 112]. Західнополіські говірки мають декілька слів зі значенням ‘дошки на двох підпорках для сидіння’ – *лавка*, *лагвиця*, *лагвице* [Аркушин, I, с. 275]. Говірки наддністрянського регіону мають слово *лавчина* ‘мала лавка’ [Шило, с. 158].

Назва *прилавок*, утворена від *лава* префіксально-суфіксальним способом, функціонує у сучасній українській мові з кількома значеннями: *Прилавок*. ‘частина нерухомої лави в українській хаті під стіною від дверей до кутка’. *Я за піч так і вхопилась, а потім і сіла на прилавок*; *Соломія склала на прилавку перемиті миски та полумиски*.

Прилавок ‘спеціальний стіл для торгівлі в крамниці, буфеті, на базарі і т. ін.’. *На прила́вку (прила́вках)* – у продажу [СУМ, VIII, с. 653]. Як назва частини нерухомої лави слово вийшло з активного вжитку, оскільки кардинально змінилися побутові умови в хатах (будинках) сучасних українців.

Т. Сіроштан, розглядаючи відіменникові назви вмістищ в українській мові XVII – початку XXI ст., вказує, що конфіксальні похідні на позначення вмістилищ для предметів і речовин трапляються як виняток переважно в сучасній українській мові [Сіроштан, с. 175], серед них і номен *прилавок* зі

значенням ‘частина нерухомої лави в українській хаті під стіною від дверей до кутка’; ‘спеціальний стіл для торгівлі в крамниці, буфеті, на базарі’ [СУМ, IV, с. 653].

В І. Срезневського подано *прилавѣкъ* ‘полулавокъ, окно съ прилавком для торговли’: *Лавокъ и мѣстъ лавочныхъ...и амбаровъ и съ прилавком* 319 [XVI Срезневський, II, с. 1419].

Українська мова XIX ст. мала слово *прилавок*. У перекладному словнику М. Уманця та А. Спілки записано: *Прила́вок* = прилавок, воно асоціюється із шинквасом у шинку [Уманець, III, с. 170].

Б. Грінченко подає *прилавок* лише з одним значенням: ‘Частина нерухомої лави в українській хаті, яка проходила вдовж стіни, до дверей, під мисником’ [Грінченко, III, с. 422]. Перекладний словник середини XX ст. номен *прилавок* подає зі значеннями: прилавок (в столовых, ресторанах и т.п. разг. – еще), стойка (*Батько сидів на прилавку і гомонів з бабою (Вас.); З-за прилавка пильно стежив за ним хазяїн пивної (Шиян)*) [УРС, IV, с. 367]. Наведені приклади свідчать про розщеплення лексичного значення. Сучасна українська мова послуговується словом *прилавок*, але на перше місце вийшло лексичне значення, що вживають для називання спеціального столу для торгівлі в крамницях, буфетах та на базарах [СУМ, VIII, с. 653]. *Прилавок* як назва частини нерухомої лави в українській хаті, хоч і зафіксовано в академічному виданні словника української мови, але ми не можемо твердити сьогодні про активність саме цього значення. На різних етапах розвитку української мови згадана лексема спорадично представлена в окремих джерелах. Можливо, це пов’язано з тим, що префіксальні новотвори не були такими поширеними, як суфіксальні.

Паралельно з назвою *лава* вжито одиницю *ослін* [СУМ, IV, с. 428]. Вона є питомою українською назвою різновиду лав. Дослідники історії мови вказують на її давню спільнослов’янську основу [82, с. 398]. Назву *ослін* зі значенням ‘лава для сидіння’ пояснено в етимологічному словнику української мови, подано варіанти цього слова в інших слов’янських мовах:

р. *ослон*, бр. *услон*, схв. *óslon*. Усі вони утворені від праслов'янського **oslonъ*, що пов'язане з *(o)*sloniti* 'притулити, обперти'; зроблено припущення про те, що назва може походити від дії (лаву притуляли до стіни) [ЕСУМ, IV, с. 223].

Протягом XV–XVIII ст. у мові функціонувала форма лексеми *услонъ*: *Услонъ, Скамья*. Бер. 108 [ТМ, II, с. 441]. М. Уманець та А. Спілка подають лексему *ослін* саме як різновид *лави* / *лавки*, що слугували для називання рухомих меблів: *Коло його стара мати сиділа на ослоні* [Уманець, II, с. 64]. Отже, *ослін* був різновидом нерухомої *лави*. Інший автор також подає *ослін*: *Ослинь. Простая скамья. Лава на ножках. Ослинець, ослинчикъ, скамейка, скамеечка* [Б-Н, с. 265]; *Срамница Лава; скамейка. См. Ослинь* [Б-Н, с. 328].

Питома назва з праслов'янським корінням активно побутувала й у мові початку XX ст, про що свідчать записи: *Ослін. Продовгувата лава. Ти сядеш на лавці, а я на ослоні*. Деривати в різних фонетичних модифікаціях, але з однаковим значенням *ослінець, ослінчик, ослоник, ослоненько* [Грінченко, III, с. 68] поширені в тогочасній українській мові.

Починаючи з II половини XX ст. і дотепер українська мова не має в активному словнику лексеми *ослін*, однак словники її фіксують: *Ослін. Переносна кімнатна лава для сидіння. Сидить батько кінець стола, На руки схилився,.. Коло його стара мати Сидить на ослоні, За сльозами ледве-ледве Вимовляє доні; Газдині давали лад всередині хати: мили столи, лавиці, ослони; Крім стола, в кімнаті був невеличкий ослін, на якому сидів комбат*. Деривати *ослінець, ослінчик* зберегли фонетичну і графічну форму та лексичне значення. Ці приклади наведено з художніх творів, де їхнє призначення – передати стиль зображуваної епохи, відтворити мову, побут героїв: *Хмельницький сів на дубовім ослінци край вікна; В хату Оленка ввійшла, лампу на стіл узяла, скриньку біля столу на ослінци поставила; Чіпка приставив з другого боку стола ослінчика, сів навпроти гостя; Роздумувала Одарка, сидячи на ослінчику біля хати* [СУМ., V, с. 771].

Діалектне мовлення зберегло слово *ослін*, про що свідчать дослідження українських говірок північної Молдови Д. Ігнатенко [76, с. 114]; *ослінча*, *ослінчик* зафіксовано у бойківських говірках [Онишкевич, II, с. 27]; у поліських – у формі *услю́н* [ЛСПГ, с. 114]. Зі значенням ‘лава для сидіння’ збереглося слово *ослінець* у західнополіських говірках [Аркушин, II, с. 16]

Ще один різновид стільця в українській мові – *табурет/ табуретка*. Французьке *tabouret* ‘табурет, табуретка’ є зменшеною формою від французького *tabour* ‘табурет; барабан’, яке, своєю чергою, було запозичено з арабської *tabūl* ‘барабан’. Через французьку воно потрапило в слов’янські мови і поширилося в українській – *табуретка*, р. – *табурет*, бр. – *табурэт*, *табурэтка*, пол. – *taboret*, *taburet*, ч. – *taboret*, словц. – *taboret*, *taboretka*, болг. – *табуретка* [ЕСУМ, V, с. 500]. У сучасній українській мові лексеми мають значення ‘стілець без спинки з квадратним або круглим твердим сидінням’ [СУМ, X, с. 11].

Оскільки лексема *табуретка* є запозиченням, то українськими джерелами вона зафіксоване лише з XIX ст.: *Табурётъ* = *стільчик*, *табурётка*, *табурётина*, *табурётчина*. – *Сяка така табуретчина, а ту треба купити* С. Ш. [Уманець, IV, с. 104]; *Табурет* ... автор подає також демінутив *табуретик* та форми жіночого роду – *табуретка*, *–рётчка*, *табурётчина* [Желехівський, II, с. 944]. Усі вони є суфіксальними утвореннями від основи *табурет*. Обидва слова представлені в перекладних словниках з російської мови на українську та німецьку мови. Це може свідчити про те, що номен *табурет* функціонував у російській мові, а для української була більш характерна форма жіночого роду – *табуретка*.

Б. Грінченко не виокремлює лексему *табурет* // *табуретка*, а подає її як синонім до *стільчик* [Грінченко, IV, с. 206]. В українсько-російському словнику середини XX ст. знову спостерігаємо дві форми *табурет* // *табуретка*, які мають відповідники – *табурет*, *табуретка* : *Руднєв підійшов до чавуна і сів на колодку, що заміняла табурет; На табуретці він сидів, як на палі, виглядаючи у вікно, чи немає якої небезпеки. Дериват табуретний у*

російській мові має відповідник *табуретный* [УРС, VI, с. 3]. Польське *taboret* має здрібнілу форму *taborecik*; *taborek*/ *taborka* – похідні від *taboret* [SJP, VII, с. 5–6].

Табурéток зі значенням ‘табуретка’ зафіксовано в Словнику поліських говорів [ЛСПГ, с. 3], *табо́рек* // *табарéтка* і зменшено-пестлива форма *табо́рчик* у тому ж значенні – у бойківських [Онишкевич, II, с. 3]. Західнополіські говірки зберегли фонетичний варіант *табаретка*, *таборка* [Аркушин, II, с. 191]; *таборец* – наддністрянські говірки [Шило, с. 249]. Ця іншомовна лексема дала в українській мові та її діалектах похідні, незважаючи на досить пізній час запозичення.

Різновидом табуреток є *пуф* ‘низький ослінчик з м’яким (звичайно круглим) сидінням’. Слово іншомовного походження, запозичене з англ. мови ‘м’яка кругла табуретка’ через посередництво фр. [ЕСУМ, IV, с. 643]; зберегло від мови-першоджерела й переносне значення [СІС, с. 645]. Відома думка про те, що пуфи з’явилися в Європі в часи, коли модними були дорогі приватні салони, у яких представники вищого світу спілкувалися, слухали музику, поезію. Запозичити пуфи могли зі східного інтер’єру, оскільки саме для нього властиве використання низьких меблів. Сьогодні є пуфи-трансформери, які можуть перетворитися на розкладачку. Сучасне мовлення має лексему *пуф* та демінутив *пуфик* ‘м’який низький табурет’ [СУМ, VII, с. 406]. Діалектне мовлення не засвоїло цю лексему.

Номен *крісло* має кілька значень. Для нас важливе ‘стілець із бильцями та спинкою’. Дослідники вказують на його праслов’янське походження: псл. **krěslo*/**kreslo* ‘сидіння зі спинкою’ можливо, споріднене з лит. **krėslas*, латв. **krēsls* ‘стілець’, прус. *kreslan* ‘ослінчик, стілець’. З псл. мови воно успадковане різними слов’янськими мовами: рос. – *кресло* ‘крісло’, біл. *крэсла* ‘крісло, стілець’, пол. *krzesło* ‘стілець’, з таким же значенням ч. *křeslo*, болг. *kresló*. Також етимологи припускають інший ступінь вокалізму, коли укр. *крóсно* < псл. **krosno* і, можливо, споріднене з лит. *kräse* ‘крісло’ [ЕСУМ, III, с. 98; Фасмер II, с. 371].

Ю. Резніченко зазначає, що українське *крісло* як 'різновид широкого, переважно м'якого стільця, з бильцями та м'якою спинкою' [ВТССУМ, с. 446] має відповідник у словацькій мові – *kreslo*. Вона погоджується з думкою А. Іванова про різну активність користування кріслом як меблями для сидіння в різні історичні періоди. Так, у XVII ст. ним користувалися лише царські особи та патріарх, свідчення про це збереглися в історичних документах: *Кръсло*, *Кресло* 2. (*крісло для архієрея*) трон [СУМ XVI – XVII, Вип. XV, с. 162], а вже з XIX ст. ці меблі починають використовувати більш активно завдяки розвиткові лозоплетіння [190, с. 4; 75]. Ця історична довідка дає можливість зрозуміти трактування тих етимологів, які говорять про зв'язок праслов'янської лексеми **krěslo/kreslo* з праслов'янським **krosno*, має зв'язок з індоєвропейськими коренями **kret-* / *kert-* 'крутити, в'язати' [ЕСУМ, III, с. 98]. О.М. Трубачов, досліджуючи слов'янські мови, дійшов висновку, що розуміння крісла як назви різновиду стільця та місця для сидіння з'явилося в мові не відразу; на більш ранніх етапах воно означало назву сидіння, яке було у візках, санях, човні [ЭССЯ, XII, с. 128].

У лексиці староукраїнської мови синонімом до лексеми *крісло* було слово *столокъ* [ТМ, II, с. 366]. Є. Тимченко фіксує як окрему мовну одиницю з різними фонетичними варіантами: *Кръсло*, *с.ср.* *Кресло*. Бер.110 {Дрозденко} *взялъ зъ крісла Бруховецкого подъ руку*. Вел. 2, 163 [ТМ, I, с. 388]. Для I пол. XVII ст. характерним було використання паралельних форм на позначення того самого поняття. Синонім до *кресло/кръсло* є *полкружникъ/палкружникъ*: *Полкружникъ : кръсло, столець* [Беринда, с. 87; СУМ XVI–XVII, Вип. XV, с. 94, 162]. Українському варіанту *кръсль* на той час зафіксовано декілька латинських відповідників – *sedes*, *sellum*, *solium*, *sedicula* [ЛСЛ, с. 463]. Ще один фонетичний варіант *кресло* зафіксовано в словнику того часу: *Кресло* *столь полкружникъ* [Синоніма, с. 123].

Українська лексема *крісло* має відповідник у російській мові: *Кресло* = *крісло* [Уманець, II, с. 46]. П. Білецький-Носенко, А. Павловський не подають цієї лексеми.

Б. Грінченко на початку ХХ ст. фіксує мовну одиницю *крісло* з трьома різними лексичними значеннями: 1) *Кресло*. Голова не до ради, а купра не до *крісла*. Ном. № 6257. На чім посажену? На золотих *кріслах*. 2) *Шесть, идущій сбоку саней отъ головы полоза въ сторону для того, чтобы сани не опрокидывались*. 3) *Разрѣзъ въ штанахъ спереди или сзади*. Деривати зі зменшено-пестливими суфіксами *кріселко, крісельце, кріслечко* можуть свідчити про достатнє поширення цього номена в українській мові [Грінченко, II, с. 309]. Надалі лексема *крісло* продовжує функціонувати, розширюючи спектр лексичних значень: окрім прямого: *Крісло* 1. *Різновид широкого, переважно м'якого стільця, з бильцями та зручною спинкою; фотель*, в окремих контекстах вжите як застаріле у формі множини на позначення 'місця в партері театру'; ще в переносному значенні 'про високу адміністративну посаду'. Зменшено-пестливі *кріселко, крісельце, кріслечко* також збереглися в сучасній українській мові [СУМ, IV, с. 358].

Українські говірки зберегли форми цієї лексеми: *кресѣлко* 'невеликий дерев'яний стілець зі спинкою; крісло' з тим же лексичним значенням зафіксовано форму *кресѣлок* [ЛСПГ, с. 106]. Лексема *крісло* має також інші відтінки значень або зовсім іншу сферу використання. Наддністрянські говірки мають лексему *крѣслу* 'кресло' [Шило, с. 152]; у західнополіських говірках слово *крисло* означає 'будь-який стілець зі спинкою' [Аркушин, II, с. 255].

Лексема *фотель* на позначення *крісла* зафіксована в сучасних словниках української мови лише як діалектна: *Прибіг [Мілько] додому, сів на фотель і холодився, махаючи капелюхом; Фотелі з високими спинками, обтягнуті жовтою дамаською шкірою, стояли біля стін* [СУМ, X, с. 631]. Воно є запозиченням з французької мови від **faldistôl* 'складний стілець', утворилося від основ двох слів – основа дієслова *fald(i)* 'складати' та іменника *stôl* 'стілець'. У різних слов'янських мовах існують паралельні форми до українського *фотель* – р. *фотель*, пол., ч., слвц. *foťel* [ЕСУМ, VI, с. 124]. Ю. Резніченко зазначає, що відповідником до українського слова

крісло в словацькій мові є *fotel, fotelka* ‘calúnené kreslo s operadlami’, що означає ‘м’яке крісло з підлокітниками’. Українські *фотелик, фотельчик* – демінутивні суфіксальні утворення від *фотель* [СУМ, X, с. 631]. На думку дослідниці, вони можуть бути поширені на тих територіях України, які межують зі Словаччиною і Польщею [190, с. 4].

Ще одним запозиченням із французької мови на позначення різновиду *стілця* є слово *шезлонг*, яке означає ‘легке розсувне крісло, в якому можна напівлежати’ [СУМ, XI, с. 436]. Представлене в багатьох слов’янських мовах: р., болг. *шезлонг*, бр. *шэзлонг*, пол. *szezlong*, ч. *chaise longue, šezlong*. Вони є запозиченням від фр. *chaise longue*, що в буквальному перекладі означає ‘довгий стілець’. Це слово утворено складанням основ іменника *chaise* ‘стілець’ від [*chaire*] ‘крісло, кафедра’ та прикметника *longue* ‘довгий’ [ЕСУМ, VI, с. 402; Мельничук, с. 854]. Лексема *шезлонг* зафіксована в перекладному словнику середини ХХ ст., що може свідчити про рівноцінне її вживання в цих слов’янських мовах: *шезлонг. Погасивши світло в кімнаті, вони виходять на балкон і сідають поруч на шезлонгах* [УРС, VI, с. 483].

Запозичення *шезлонг* не відображене в українському діалектному мовленні.

Сучасні українські словники містять лексему *портшез*, яка не зафіксована в Етимологічному словнику української мови. Вона, як і попередні, французького походження: французьке *porte chaise* утворилося від *porter* ‘носити’ і *chaise* ‘стілець’ [Мельничук, с. 621]. На кінець ХІХ ст. варіант *портшеза* зафіксував перекладний словник [Уманець, II, с. 711].

На сучасному етапі в українській мові слово *портшез* функціонує зі значенням ‘легке переносне крісло, в якому можна сидіти напівлежачи’: *Щоб не в бермені, ні в дормезі, і ні в ридвані, ні в портшезі, А бігла б {Юнона} на перекладних* [СУМ, VIII, с. 292].

У французькій мові іменники *портшез, шезлонг, фотель* утворені способом словоскладання, що не характерно для українських назв меблів.

Лише від слова *фотель* утворилися суфіксальні похідні – демінутиви *фотелик, фотельчик*.

3.1.4. ЛСПГ «Назви меблів, призначених для лежання»

У складі ЛСПГ назв меблів, призначених для лежання, семема 'меблі для спання та відпочинку' представлена лексемами *одр, ложе, постіль, ліжко, лежак, тапчан, люлька, колиска, диван, софа, канапа, кушетка, розкладачка, розкладайка, дачка*.

Лексема *одр* належить до групи загальних назв меблів, які призначені для лежання. Науковцям до цього часу не вдалося цілісно простежити розвиток її семантики. Висловлюють такі припущення: можливо, псл. **odrъ* було спорідненим із **dervo, *drъva*, яке мало початкове значення 'настил навкруги дерева. Слово засвоєне старослов'янською **odrъ > одръ* зі значеннями 'ложе, постіль, труна' [ЕСУМ, II, с. 162], пізніше поширилося в багатьох слов'янських мовах із різними лексичними значеннями. Укладачі Старослов'янського словника (за рукописами IX – XI ст.) уточнюють значення: 'постіль', 'ложе', 'ноші', 'погребальні ноші' [СС, с. 406].

І. І. Срезневський подає у своїх матеріалах слово *одръ* як синонім до *ложе, постіль, ліжко*, наводить іншомовні відповідники *lectus, capulus*. Автор зазначає, що згадана лексема функціонувала в ті часи зі значенням 'лавка', 'скам'я', 'спальня'. Дериват *одръць* похідний від *одръ* зі значенням 'скам'я' [Срезневський, II, с. 622].

У синонімічному ряді *ложе, одръ* [Синоніма, с. 125] слово *одръ* не на першій позиції, що може свідчити про поступове його зникнення з повсякденного ужитку і перехід у розряд пасивної лексики. Проте в церковнослов'янській мові продовжувало вживатися: *Grăbătŭlus, grăbātus, ѡ(д)ръ ложе; Lectŭlus. одринъ. ложко. Lectus.ti Subft. одръ. ложе* [Maxim, Ч. I, с. 502, 662].

Подекуди письмові джерела XIX ст. містять лексему *одр*. Так, у перекладному словнику Є. Желехівського зафіксовано це слово зі значенням

недугу, а не як назва певного виду меблів для лежання [Желехівський, II, с. 560]. Відбувається переосмислення номена, вживання його в переносному значенні, при цьому граматична форма залишається незмінною. П. Білецький-Носенко не подає цього слова.

Українська мова ХХ ст. також не послуговується зазначеною лексемою в побуті та в діловій сфері. Ми віднаходимо її в перекладних словниках цього періоду – Українсько-німецькому словнику, укладеному З. Ф. Кузелею та Я. А. Рудницьким, Українсько-англійському словнику, укладеному К.Г. Андрусишиним, Дж.-Н. Кретт [227, II, с. 440].

Словник української мови містить лексему *одр*, що є синонімом до *ліжка*, *постіль*, але з уточненням, що вона є застарілою на цьому часовому зрізі й може бути використана в урочистому мовленні [СУМ, V, с. 641]. Як і більшість слів української мови вона багатозначна, друге значення утворилося внаслідок переосмислення, нашарування нових відтінків: *На смертнім одрі*: а) *при смерті*; б) *мертвий* [СУМ, V, с. 641].

Російська мова зберегла лексему, але не в активному словнику: *Одр. Постель, ложе (теперь употр. только в нек-рых выражениях). На смертном одре (об умирающем; высок.). На одре болезни (высок.)* [Ожегов, с. 1111].

Діалектне мовлення лексему *одр* не зберегло.

Припускаємо, що лексема була в більш широкому вжитку протягом XII – XIV ст., частково в XV ст.

Близьким синонімом до *одр* є лексема *ложе/ложа*, яка із часом, як і *одр*, перейшла до розряду застарілих. Сфера їх застосування – поетичне мовлення та високий стиль. Етимологія цих слів тісно переплітається з етимологією дієслова *лежати*, від якого вони свого часу були утворені. Дієслово має праслов'янське коріння, було утворено від псл. **ležati*, **legētei*, **legiti*, **ložiti*, що перейшло в старослов'янську мову у формі *лѣжати*, *лѣщи*, *положити*. Пізніше набуло поширення в багатьох слов'янських мовах [ЕСУМ, III, с. 212 – 213]. Від дієслівної форми *лежати* були утворені іменники *ложе* / *ложко* / *ложа*.

О. Трубачов погоджується з думкою про походження псл. **lože* від і.-є. **loghjo-m* ‘пов’язане з лежанням, ложем, родами’ [ЭССЯ, XVI, с. 124]. Далі воно переходить у стсл. у формі *ложє*, з таким же лексичним значенням в деяких слов’янських мовах: схв. *лѡже* ‘ложе, постіль’, ч. *lože, lůže*; слвц. *loze*, стар. пол. *loze*, ср. словен. *loze*, др., русск.-цсл. *ложе*, укр. *ложе* = *ложа* ст.-бр. *ложе*. Автор не погоджується з думкою окремих вчених про безпосередній зв’язок іменника **lože* з дієсловом **ležati* [ЭССЯ, XVI, с. 124–125]. Уже в старослов’янській мові ця лексема мала значення ‘постіль’, ‘ложе’, ‘ноші’, вступаючи в синонімічні зв’язки з *одръ*, *постеля*, *язвина* [СС, с. 310].

І. І. Срезневський зафіксував номен *ложє*, який на той час мав декілька лексичних значень, однак на першому місці стоїть –*постіль*; слугувало для позначення *нори*, *барлоги*, *гнізда*. Автор проводить паралель із латинським відповідником *lectus, lectica*. Похідним від *ложє* може бути іменник *ложьница* на позначення спеціальної кімнати, приміщення для спання, спальні [XI, XII Срезневський, II, с. 43–44].

Українська мова XIV – XV ст. мала варіант *ложє*, який у складі словосполучення *чістого ложка* був церковнослов’янізмом зі значенням ‘законнонароджений’ [ССУМ, I, с. 555; II, с. 544]. Є. Тимченко подає номен *ложє* в словнику, але, як і в попередньому джерелі, з переносним значенням: *Недоброго ложя сынъ* [ТМ, I, с. 407].

Фонетичний варіант *ложє* зі значенням ‘постіль’ зафіксовано пізніше, починаючи із XVII ст.: *lectus, lectulus, ложє, ложко* [СЛЛ, с. 252]; *scimpodion, ложє малое, одръ* [СЛЛ, с. 364]; *Torul(us), ложє малое; tor(us), ложє плотоно(с) мое, опона* [СЛЛ, с. 400]. У XVII ст. лексему *ложє* використовували як синонім до *постеля* та *ложко*, про що свідчать записи: *Ложко, ложє, одръ; Постеля, ложє, одръ* [Синоніма, с. 125; 146].

Лексема *ложє* в староукраїнській мові функціонувала із загальним значенням назви меблів, але в окремих джерелах вона могла конкретизуватися: так, у поєднанні з прикметником *брачное*, можливо, мала

синонім *покладене*, (-нѣ): *Покладене*, [нѣ], с. ср. *Брачное ложе* (?) *Удавилъ діаволь уже седми младенцовъ, кожного зъ нихъ першой ночи, на покладеню*. (Рук. хр.135). [ТМ, II, с.153]. Цю семантику пізніше зафіксує й І. Максимович: *Lectus. adueisus. genialis. ложе брачное, ложе нескве(р)ное. Lectus discubitorius. trictiniaris. ложе полуденное* [Махін, Ч. 1, с. 662].

У староукраїнських пам'ятках трапляється як із прямим, так і з переносним значенням – назва постелі, місця, на якому лежать, відпочивають: *На ложу моемъ въ ночи глядала есмь, его же силует душа моя...искала есми его, а не нашла*; образно: *Ты і вѣтри в (т) лѡжъ своїхъ изводишь...*; з переносним значенням для називання пекла як місця вічних мук *ложе болѣзненное: Обѣтѣ...ѣжко лѡжѣ підготовна вамъ, на котѡрома лажетѣ вѣчнѣ спѣти Ложе болѣзненное, страшноѣ, ѡгнемъ пламени гѣѣньскаго, і димому тми вічної прикритоѣ*. Входила лексема *ложе* до складу словосполучень *ложе смерти* – *smertne ложе; ложе смертноѣ (смерДное)*, яке могло вживатися зі значенням 'ложе смерти': *а потимъ діавоолу ѡ(т)воодитъ грѣшника* або 'ложе болѣзненное': *не ѡ(т)кладай до одра, до старости на лѡжѣ смѣрутноѣ*. Ще один фонетичний варіант *ложѧ* зафіксовано в джерелах цього періоду зі значенням назви постелі, місця для лежання: *оусталу же оутр сѣтѣи никита ѡ(т) ложу свое*. У складі словосполучень *немстивого ложѧ сынъ* та *нечистого ложѧ сынъ* могло позначати назву незаконнонародженої дитини. Слово *ложе/ ложѧ* вживали для позначення дерев'яної частини вогнепальної зброї [СУМ XVI–XVII, Вип. XVI, с. 91], але воно не є предметом нашого дослідження.

Звертаємо увагу на те, що в XIX ст. перекладачі відповідником до українського *лѡже* подавали німецьке *bett*, що перекладають як 'ліжко' (конкретна назва виду меблів для лежання чи сання), а варіант *лѡжѧ* – як відповідник до угорсько-руського *постіль* має жіночий рід [Желехівський, І, с. 411]. М. Уманець, А. Спілка відповідником до російського *ложе* подають українські слова *ліжко, ліжниця* [Уманець, II, с. 76].

Б. Грінченко наводить два граматичні варіанти *ложя* / *ложе* на позначення *постелі*, останнє входило до складу стійких словосполучень *панського лóжа* зі значенням ‘знатного роду’; *неправого лóжа* ‘незаконнонароджений’ [Грінченко, II, с. 374].

Сучасна українська літературна мова фіксує слово *ложе* як застаріле, характерне для поетично стилю викладу зі значенням ‘місце для снання, постіль’; також воно входить до складу стійких словосполук і є фразеологічним синонімом: *Прокру́стове лóже*, книжн. – мірка, під яку штучно підганяють факти (за іменем міфічного старогрецького розбійника, який відрубав або витягував ноги жертвам, що не відповідали довжині його ліжка). *Розділя́ти (ділі́ти) лóже* з ким і без додатка – бути з ким-небудь в інтимних стосунках. *Сме́ртне лóже* – місце, на якому людина вмирає або лежить мертва. *Цві́нтарне лóже* – те саме, що *могила* [СУМ, IV, с. 540]. Інші лексичні значення не стосуються назви виду меблів.

У сучасній російській мові досліджуваний номен словники фіксують як застаріле слово: *Ло́же* 11. Место для сна́нья, постель (устар.). Бра́чное л. [Ожегов, с. 815]; місце для лежання когось чи чогось, синонім до слів *одръ*, *постіль*, *ліжко з постіллю* [Даль, с. 267].

У сучасному діалектному мовленні не збереглися форми *ложе* / *ложя* на позначення місця для лежання. Лише в мовленні Львова ХХ ст. авторки «Лексикона Львівського» зафіксували лексему *ложе* в складі стійких словосполучень: *на ложі́ болі́зни* про хвору людину; *з неправого ложя* про позашлюбну дитину [ЛЛ, с. 441].

Паралельно функціонує номен *постеля*. Можливо, від стсл. *постьлати* (*постельж*), що утворилося від псл. **stylati*, **steljo*, пізніше утворився іменник *постеля* [ЕСУМ, V с. 296–297]. М. Фасмер подає відповідник до укр. *постіль* р. *постель*, діал. *постеля*. В українську мову потрапило через церковнослов'янську; спільнокореневі відповідники є в багатьох слов'янських мовах: болг. *постелка*, сербохорв. *постеля*, словен. *póstelja*, чеш. *postel*, слвц. *postel'*, пол. *pościel*. Автор констатує префіксальний спосіб

творення іменника *постіль* від *стелю́, стла́ть* + префікс по- [Фасмер, III с. 341].

У «Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.» зі значенням загальної назви місця для лежання та сання зафіксовано мовну одиницю *постель*: *Я, Война ... на имя Яков, пишу сию духовницу...лежа у рани на постели* (б. м. н. XVст. АрхЮЗР 8/IV, 27) [ССУМ, II, с. 207]. Є. Тимченко також подає згадану лексему з подвійним варіантом можливих закінчень: *постеля, -ль* [ТМ, II, с. 186]. У пізній період староукраїнської мови лексема *постеля* ще функціонувала як синонім до *одр* [Беринда, с. 114].

З XIX ст. *пости́ля* / *постеля́*: *Пості́ля* (*постеля́*). *Лóже*. *Одръ*. См. *Лі́жко*. *Лигво́* [Б-Н, с. 294].

Лексема мала також форми *постеля* / *постелюга* без тлумачення; дериват *постельник* від *постіль*, що означав назву посади і мав професійне спрямування; дієслова *постелити* / *стелити* (-ся) на асоціативному рівні пов'язані з іменником *ліжко, постіль*; варіанти *постіль* / *постільниця* мають у німецькій мові декілька відповідників – *bett, bettzeug, betten*, які перекладають як 'постіль' / 'постільна білизна' / 'ліжка' [Желехівський, II с. 718].

На початку XX ст. у мові функціонує лексема *постеля* як загальна назва: 1) = *Пості́ль*. *І я кровавыми сльозами не раз постелю омочу*. Шевч. 379. 2) *Божа постеля*. *Смертний одр*. *Скоро його мати старая на божой постелі вздріла, на своє лице християнськеє хрест собі положила*. Чуб. V. 850 [Грінченко, II, с. 718]. Цей запис свідчить про паралельне використання більш ранньої форми *постеля* та пізнішої *постіль* та дає можливість простежити за континуантами етимологічного [e] в закритому та відкритому складах.

Таку семантику лексема *постіль* зберегла і в сучасній українській мові, водночас вона може функціонувати як конкретна назва виду меблів для сання: 1. *Ліжко або якесь інше місце, приготовлене для сання*. З такою ж семантикою зафіксовано лексему *постеля* [СУМ, VIII с. 376]. Коло

лексичних значень розглянутої лексеми значно збільшилося, вона може означати назву речей, які стелять для сання, постільної білизни; мати абстрактне значення в складі словосполучень *смертна постеля* ‘бути при смерті’, *у постелі лежати* ‘хворіти’, *злягти у постіль* ‘захворіти’. Лексема *постіль* функціонує також як геологічний чи технічний термін, тобто належати до лексики наукового стилю: *геол.* нижня верства гірської породи, на якій лежить шар породи, що містить корисну копалину; *техн.* частина машини або якого-небудь механізму, на якій розташовують інші деталі. // Основа, підґрунтя для чого-небудь. [СУМ, VIII с. 376]. Варіанти *постіль* / *постеля* мають абсолютно однакове значення. Сучасна українська мова має похідні від іменника *постеля* – іменникові деривати *постелька* [СУМ, VIII с. 373], *постелечка*, *постеленька* [СУМ, VIII с. 372], утворені за допомогою зменшено-пестливих суфіксів –к, –ечк, –еньк.

У діалектному мовленні лексема *постіль* збереглася лише часково. Вона зафіксована в гуцульських говірках XIX – XX ст.: *постіль*, *ліжко* [ГСЛексикон, с. 341]; *постіль* [пос"ц'іл'], –стел'і, *ліжко* [Турчин, с. 254]; *постіль* [пос'ц'іл'], 'постели. *Ліжко* [Сабадош, с. 266]. Наддністрянське регіональне мовлення має слова *пóстіль* / *постéлі* / *пóсьціль*, які є синонімами до літературного *ліжко* [Шило, с. 214]. Зазначимо, що в українських говірках лексема *постіль* слугує для позначення чітко окресленого виду меблів для лежання чи сання і втрачає узагальнене значення місця для лежання.

На позначення ліжка в багатьох слов'янських мовах наявні відповідники, які пов'язані з псл. **ložьko*. Воно є похідним з суфіксом –ько: **lože < *ložьko* [ЭССЯ, XVI, с. 218–219].

Перші згадки конкретних назв меблів для сання засвідчено в українській мові в матеріалах XVI–XVII ст. у формі *ложко* / *ложько*, що служили для називання ‘ліжко, постіль’: *Іа...визнава...і(ж) ѡкоби(х)...брата свого наєха(в)ши на дво(р) єго взя(в)ши з ложка...і (з) вєдомо(ст)ю ма(т)є...замгордовати ме(л); Цáру...Ráno vstaváľ, póзно сá клáлу, а з lóжка*

са порываль завжди, ѿ добръ посролі томъ мислячи [СУМ XVI – XVII, Вип XVI, с. 94]; ложко [СЛЛ, с. 400].

Є. Тимченко фіксує пряме та переносне значення: Ложко. Кровать. Мл. Сл. 39. *Въ палацахъ ся родить, въ яслехъ скотскихъ, а не на ложкахъ или одрахъ коштовныхъ*. АЮЗР. II, 240 (И. Выш.). *Взято ми зъ ложка взголовье и ковдру*. Диар. Фил. 90. *Напавши оного [Многогрѣшного] в ночи в замку батуринскомъ на ложку, оного взяли и зв'язали*. Л. С. 113. Ложко смертельное, смертний одр. Ак. Палт. с. (КС. LXXII, 196) [ТМ, кн. 1, с. 408]. Водночас на позначення ліжка та постелі в цей час в українській мові паралельно було зафіксовано фонетичні варіанти, що фіксують артикуляційні зміни етимологічного [о]: *лушко / лужько: черевики и капъци того балвърка найшли подъ лушком* (Луцьк, 1596 АрхЮЗР 8/ III, 474); *Демяна Василевича хорого на лужьку кийми побито и въ лобъ ранено и за забитого отошли* (Луцьк, 1634 АрхЮЗР 1/ VI, 687) [СУМ XVI – XVII, XVI, с. 106]. На той час лексема мала, окрім прямого, ще й переносне значення і входила до складу стійкого словосполучення *лушко болѣзненное* зі значенням 'пекло (місце вічних мук)', що є метафорою: *опоила васъ до свѣтости, трутизною смертелною, ѣдомъ змієвымъ ; и такъ панныхъ и над(ѣ) замѣръ шаленныхъ, посылаетъ на тоє доужко болѣзненное, спати вѣчною смертъю* (Почаїв 1618 Зерц. 41) [СУМ XVI – XVII, Вип. XVI, с. 106].

П. Білецький-Носенко зафіксував у словнику варіант із новим [і] в корені: *лішко: Кровать; ложе. Одръ* [Б-Н, с. 210, 206]. Автор подає польський відповідник *лушко*, що підтверджує поширення номена на той час в інших слов'янських мовах; також він указує на спорідненість іменника *лишко* з іменниками *лигъ, лигво, (логво)* зі значенням 'логовище' [Б-Н, с. 210, 208], *кубло: 1) Сбитое въ кучу, измятое платье и бѣлье. 2) Большое гнѣздо, гайно* зі значенням 'логовище собачье, свиное или всякаго звѣря' [Б-Н, с. 199, 92]. У групі *лишко, лигъ, лигво, (логво)* лексема *лишко* є похідною й має спільний корінь –*лиг–* (–лог–), у процесі творення відбулося чергування приголосних [г] [ж]. Лексеми *лишко, кубло і гайно* мають зв'язок на

семантичному рівні: це частково синоніми за асоціативною схожістю (ідеографічні). *Ложко* та континуант *лишко*, фонетичний варіант *лы́шко* [Б-Н, с. 212, 214] зафіксовано в багатьох джерелах, так само як і дериват від нього *ліжечко* [Желехівський, І, с. 408].

Українська мова ХХ ст. зберегла розглянуту лексему з незначними змінами в графічному оформленні – це варіант *лішко*. Б. Грінченко зафіксував *лішко* та деривати від нього зі зменшено-пестливими суфіксами *ліженько*, *ліжечко*: Лішко. *Ліженько*, *ліжечко*, *змениш*. від *лішко* [Грінченко, II, с. 367-368].

І. Огієнко вважає українське слово *лішко* одним із похідних від дієслова *лежати* зі значенням горизонтального положення людини, тварини чи якогось предмета, подає відповідники в болг. *лежа́*, серб. *лежати*, ч. *ležeti*, пол. *leżeć*» [Іларіон, II, с. 348–349]. Дослідники виводять етимологію слова *лішко* від дієслова *лежати* [ЕСУМ, III, с. 212, 258].

У наш час лексема зберегла граматичну форму *лішко* та лексичне значення виду меблів для лежання та снання: Лішко. *Признач.* для лежання мебля у вигляді рами на ніжках з двома спинками, на яку кладуть матрац і постіль // Місце для снання; постіль [СУМ, IV, с. 509]. Значно розширилася семантика слова в складі стійких словосполучень: Вставати (встати, підводитися, підвестися) з ліжка – видужувати; Класти (покласти) в лішко; Тримати в ліжку – створювати постільний режим у зв'язку з хворобою. Лежати в ліжку (ліжкові) див. *лежати* [СУМ, IV, с. 509]. Іменник *лішко* в поєднанні з прикметником *лікарняне* означає назву місця для хворого в лікарні [СУМ, IV, с. 512]. У першому контексті воно пояснює дію, а в другому місці, але не є назвою меблів.

В українських діалектах згадана лексема у формі *ліжча* була зафіксована в бойківських говірках [Онишкевич, II, с. 413]. Лемківські говірки фіксують форму *лушко*: *лушко* [вужко]. *Лішко* [Турчин, с. 166].

Лексема *колиска* – похідне утворення від дієслова *колисати*, від якого утворено також слово *колисання*, одне із значень якого ‘дитяча колиска’

[ЕСУМ, II, с. 511]. Мовознавці вказують на наявність у р. [*колысáть*] зі значенням ‘гойдати, колихати’, бр. [*калысáчка*] ‘колиска’, *калы́ска* ‘колиска’, у слов’янських мовах наявні дієслова з подібним значенням: пол. *kołysać* ‘гойдати, колихати, коливати’, ч. *kolísati* рідк. ‘колихати, коливатися, вагатися [гойдати, коливати]’, слвц. *kolísat* ‘колихати, коливатися, вагатися [гойдати, коливати]’. Можливо, вони пов’язані з псл. (пн.). [*kolysati*] ‘колисати, коливати’ і паралельною формою [*kolyxati*] ‘колисати, коливати’ [ЕСУМ, II, с. 511]. Етимологію **kolysati* / **kolyxati* детально розглянута в іншому джерелі з покликанням на існування цих форм у різних слов’янських мовах [ЭССЯ, X, с. 165 – 166]. Із цим значенням також функціонує псл. **l’ul’ьka*. На думку О. М. Трубачова, це – похідне від дієслова **l’ul’ati*, утворене за допомогою суфікса *-ьka*. Воно представлене в багатьох слов’янських мовах зі значенням ‘пристосування для гойдання маленьких дітей’, у болгарській мові мало переносне значення. Автор констатує, що в українській мові збереглося лише в діалектах [ЭССЯ, XV, с. 213].

І. Огієнко подає своє трактування семантики лексеми *колиска*. Він позначає цим словом маленьке коливальне ліжечко для немовлят, вказує на його походження від дієслова *колисати*, що більш характерне для західних земель; *колихати* – для східних. «Рос., пол., ч. корінь слова „колисати” (звідси „колиска” той самий, що й слова „колесо”, а корінь слова „коло” є в словах „колихати”, „коливати”)» [Іларіон, II, с. 245–246].

І. Срезневський фіксує слово *колыбель*: *Яко дѣтищѣ въ колыбѣли сладко спяхъ* [Срезневський, I, с. 1259].

Українські фонетичні варіанти *колыска* / *коліска* в мові XVI – XVII ст. мали пряме значення – ‘невелике дитяче ліжко для колисання’: *Слыха(л) ли еси нѣко(ли) в то(и) колысцѣ ро(с)кошно(и) колышучисѧ, ѿ(т) мамы, или ѿ(т) тата...* (п. 1596 Виш. кн. 252); *у реишутника – самого зранили, збили, домъ спалили, дитину малую въ колысце спалили* (Луцьк, 1622 АрхЮЗР 6/І) та метафоричне значення ‘жити в розкошах’ у складі словосполучення *въ колысцѣ роскоши колисатисѧ* [СУМ XVI – XVII, Вип. XIV, с. 200].

У словнику латинсько-слов'янському І. Максимович зафіксував номен у формі: *cupabula. ogut. зибка, колиз(ъ)ка, начатокъ, гнѣздо, ясли* [Maxim, Ч. I, с. 872].

Нова українська мова на початку ХІХ ст. мала номен *колиска*, який на той час був багатозначним: *Колиска*. 1) *Колыбель. Люлька*. 2) *Качель* [Б-Н, с. 188]. Автор ставить знак рівності між відтінками лексичного значення *колиска* – *качеля*. Форму *колыска*, що в перекладі російською *колыбель*, зафіксував О. Павловський [ГП, с. 40].

Лексема *колиска* та демінутив *колисочка* були зафіксовані в українській мові ХІХ ст. у перекладних словниках поряд із дієсловами *колисати, колихати*. Частковим синонімом до *колиска* є слово *колисанка* зі значенням 'гойдалка'. Цікавий факт, що українська мова ХІХ ст. зберегла паралельні форми дієслів *колиба́ти, коли́бати, коливати* [Желехівський, I, с. 358]. *Колисати* стало основою для похідного утворення – іменника *колиска*, а в російській мові *колыбель* (синонім до українського *колиска*), можливо, утворилося від дієслова *колибати* [Фасмер, II, с. 299]. На певному історичному етапі обидва дієслова функціонували в українській мові, про що свідчать записи в згаданому джерелі. Пізніше *колибати* зникло, у сучасній мові може побутувати як жаргонізм.

Інші автори також зафіксували лексему *колиска* та деривати від нього *колисочка, колисонька* з суфіксами здрібнілості *-очк, -оньк*, які в російській мові мали відповідник *колыбель / колыбелка* [Уманець, II, с. 29] з таким же лексичним значенням. Прикметник *колисковий*, утворений суфіксальним способом від іменника *колиска*, означає назву виду пісень, які виконували саме під час заколихування дитини. Синоніми *колиска* – *люлька* як відповідники до рос. *колыбель* відображені в матеріалах М. Левченка [Левченко, с. 59].

Номен *колиска* мав форму однини і продовжує функціонувати в українській мові початку ХХ ст.: 1. *Люлька, колиска. Яке в колиску, таке в могилку*. 2. *Гойдалка. Хочете... гуляти, ідіть до колиски, та тільки сами не*

колишійся. [Грінченко, II, с. 258]. Б. Грінченко чітко не розмежовує лексичне значення між *колиска* / *люлька* / *качели*. Лексема *качели* не закріпилося на українському ґрунті. Слово *люлька* функціонує як синонім до *колиска* й означає назву маленького дитячого ліжка, а *качели* – споруду для розгойдування з метою розваги. Схожість між ними можна простежити лише на асоціативному рівні, кожен із цих предметів був підвішений до чогось угорі (*колиска/люлька* до стелі в хаті, а *гойдалка*, рос. *качели*, до перекладини на підвір'ї). Спільне – рухи розхитування, які виконували різні функції. *Колиску* (*люльку*) розхитували, щоб заспокоїти або приспати маленьку дитину; розхитування на гойдалці – для розваги, хоча первісно мало обрядове значення.

Сучасна українська мова зберегла лексему *колиска*, розширивши її лексичне значення: 1. *Невеличке ліжечко для спання і колисання дитини. З коліски – з дитячих років, з ранніх літ, біля коліски чого – сприяти зародженню і розвитку чого-небудь нового. У (в) колісці: а) (хто) ще зовсім дитина. б) (що) на самому початку, у зародку. 2. чого, перен., уроч. Батьківщина; місце виникнення і розвитку чого-небудь 3. діал. Гойдалка* [СУМ, IV, с. 222]. Похідні *колисенька*, *колисочка* також перейшли в сучасну мову з попереднього часу. Прикметник від *колиска* – *колисковий*.

У бойківських говірках назва дитячого ліжечка, підвішеного до стелі, відома у формі *люля*, *лу́ла* [Онишкевич, II, с. 423], а також *колиска* зі значенням ‘колиска’ або ‘гойдалка’ [Онишкевич, II, с. 365]. Поліські говірки містять декілька різних форм: *коєчка* ‘колиска, яка стоїть на підлозі’ [ЛСПГ, II, с. 98], з цим же значенням *колибелька* [ЛСПГ, II, с. 101] та *люлька* [ЛСПГ, II, с. 116]. Гуцульські говірки зберегли лексему *колиска*: *Якийсь час спить дитина при матері на постелі, пізніше клали малу дитину у ‘колиску’, завішену над ногами у поперек ліжка, а се на те, аби мож дитину в ночі заколисати. Колиска зложена з двох ‘кругів’ і ‘побічницю’, она завішена на дугах з ‘курмея’– шнурка; в дугах против голови дитини завішене червоне яблуко, або що иньше, "аби дитина мала на що дивити ся, тай тим*

забавлялася" (Шухевич, III, с. 5) [ГСЛексикон, с. 336]. Лемківські говірки мають варіант *люля* [л'ул'а]. дит. *Колиска* [Турчин, с. 167]. Закарпатські говірки містять форму *колисанка* на позначення гойдалки [Сабадош, с. 147]. Західнополіські говірки зберегли варіанти: *колиска* / *колисанка*, *колибіль*, які мають однакове лексичне значення – 'невеличке ліжечко для спання і колисання дитини'; інше значення не є предметом нашого дослідження [Аркушин, I, с. 235].

Різновидом ліжка є *тапчан*, *лежак*, *розкладушка*. Ці лексеми – синонімами.

В українській мові лексему *тапчан* зафіксовано зі значенням 'ліжко з дощок без спинок' [СУМ, X, с. 37]. Дослідники етимології слова *тапчан* припускають його тюркське походження: від тюрк. *tapçan* 'підвищення, трон', де тюрк. *tapçan* 'підставка на трьох ніжках'; порівняємо ще у р. *topčán*, бр. *тапчан*, пол. *tapczan*; варіанти *topčán*, [*тапчанина*] 'поганий тапчан' функціонують в українській мові [ЕСУМ, V, с. 516]. Погоджується з думкою про тюркське походження слова *тапчан* та його лексичне значення як різновиду ліжка й І. Огієнко [Іларіон, IV, с. 346].

Є. Желехівський фіксує лексему *тапчан* та демінутиви *тапчаник* і *тапчанчик*. Подає він і похідні *тапчанник*, *тапчанина* та *тапчанисько* [Желехівський, II, с. 948]. Усі демінутиви утворені суфіксальним способом.

На початку XX ст. в українських писемних джерелах було зафіксовано лексему *тапчан*: *Тапчан. Рід дивана з дощок* [Грінченко, IV, с. 246]. Деривати *тапчаник* і *тапчанчик* утворені суфіксальним способом за допомогою зменшено-пестливих суфіксів *-ик*, *-чик*. Іменник *тапчанина* 'поганий тапчан' утворено теж суфіксальним способом, але суф. *-ин* указує на інший відтінок значення з негативним забарвленням. У словнику, окрім аналізованої лексеми, подано ще слово на позначення роду занять (професійне спрямування) *тапчанник* та прикметник *тапчанників* зі значенням 'належить майстру, який робить тапчани' [Грінченко, IV, с. 246].

У сучасній літературній мові *тапчан* – ‘вид ліжка з дощок без спинок’; демінутив *тапчанчик*, зменшено-пестливе до *тапчан* [СУМ, X, с. 37]. Воно є застарілим. Форма *топчан* збереглася й у російській літературній мові [Ожегов, с. 2017]. Польське *tapczan* є назвою меблів для сання, демінутив *tapczanik* [SJP, IX, с. 45].

Лексема *тапчан* у словнику львівського мовлення XX ст. має значення ‘тапчан, низький диван без спинки; тахта’ [ЛЛ, с. 37]. Лексему *топчан* зафіксовано в говірках Одещини зі значенням ‘підставка під якийсь предмет, напр., під вулик’ [СУГО, с. 84]. Із часу запозичення і до сьогодні лексема зберегла фонетичну форму, але її вживали на позначення різних видів меблів, близьких за своїм призначенням. Відрізнялися вони лише окремими деталями (наявністю спинки).

Синонімом до *тапчан* є лексема *лежак*. Уважають, що *лежак* зі значенням ‘тапчан; горизонтальна частина димоходу, лежачий вулик’ походить від дієслова *лежати*, що має праслов’янське коріння [ЕСУМ, III, с. 212]. Етимологію слова *лежак* пов’язують із дієсловом *лежати* й інші дослідники; вони зазначають, що дієслово дало багато похідних у різних слов’янських мовах, які відрізняються лексичними значеннями [ЭССЯ, XIV, с. 159–165]. М. Фасмер не розглядає цього слова.

Збереглася лексема *лежак* у лексиконі української мови XIX ст. Її фіксує в перекладному українсько-німецькому словнику Є. Желехівський, але в перекладі німецькою *lagerholz* означає ‘зберігання деревини’, *lagerstock* ‘складський запас’ [Желехівський, I, с. 400]. Б. Грінченко також наводить цю лексему: *Лежак*. 1) *Горизонтальна частина димової труби на стелі*. 2) *можливо хмиз. Волин. г.* 3) *лежачий вулик* [Грінченко, II, с. 352].

Сучасна українська мова фіксує досліджувану лексему зі збереженою фонетичною формою з багатьма лексичними значеннями, одне з них слугує для називання меблів: *Лежак*. Те саме, що тапч́ан. Ще одне значення *лежак* ‘меблі для засмагання на пляжі’ наводить СУМ [СУМ, IV, с. 469]. Зазначено і новий відтінок значення з позначкою *спец.* Це свідчить про накладення нових

відтінків значень на стару граматичну і фонетичну форму, що пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу та різних сфер людського життя.

Отже, аналіз розглянутих лексем свідчить про паралельне функціонування кількох лексем для називання того самого поняття в системі меблів. Ми погоджуємося з думкою дослідників, які зазначають, що явище синонімії в групі назв меблів може бути пов'язане з паралельним уживанням питомих та запозичених слів в українській мові, «підбором одночасно кількох відповідників до запозиченої з іншої мови лексеми, збереженням застарілих назв меблевих реалій» [132, с. 285]. З. Франко, розглядаючи явище лексичної синонімії, говорить про те, що синонімічна пара утворюється тоді, коли до синонімічної групи входить два номени [233, с. 131]. Покликаючись на цю думку, можемо стверджувати, що номени *тапчан* – *лежак* утворюють синонімічну пару і є абсолютними синонімами.

В українських говірках Одещини зафіксовано лексему *лиж'ак* / *лижу'х*, але з іншим лексичним значенням – 'горизонтальна частина димоходу на горищі' [СУГО, с. 117]; спорадично в західнополіських говірках слово *лежак* має значення 'лавка для спання біля печі' [Аркушин, І, с. 280].

Синонімом до *ліжка* є *розкладушка* зі значенням 'легке розкладне ліжко', позначене як розмовне. Дуже рідко засвідчене розмовне *розкладачка* [СУМ, VII, с. 702] з тим же значенням. Дослідниця назв меблів І. Муляр вибудувала синонімічний ряд *розкладачка* (*розкладайка*) – *дача*. Припускає, що лексема *дача* утворена шляхом усічення основи або шляхом метафоричного перенесення, бо їх «часто використовують на дачах» [132, с. 287].

Поява різновиду меблів у цілому і меблів для лежання зокрема тісно пов'язана з розвитком суспільства та матеріальної культури. У матеріально-предметних речах відобразилися наслідки діяльності людини та проявилися її смаки, переваги [134, с. 84]. На мовному рівні це приводить до безперервного поповнення складу лексики тематичної групи назви хатніх меблів.

У лексико-семантичній групі назв меблів для лежання в певний період з'являється слово *диван* 'різновид м'яких меблів' [ССУМ, I, с. 658]. Із семантикою 'килим' зафіксовано лексему *діван* у XIX ст. [Желехівський, I, с. 181]. Номен *диван* було запозичено в українську мову через посередництво західноєвропейських мов: наймовірніше від фр. *divan* 'канапа; (іст.) державна влада в Туреччині' чи від нім. *Diwan* 'канапа; (іст.) державна влада в Туреччині' [ЕСУМ, II, с. 65; Фасмер, I, с. 512-513]. Турецька назва *divan* зі значенням 'збірка творів; найвища рада; суд', запозичена з перс. мови через арабську, у якій мала значення 'збірка віршів; суд; (іст.) державна рада; канцелярія для складання дипломатичних документів' (*divan* < *dīvān*) не поширена в українській мові [ЕСУМ, II, с. 65]. І. Огієнко розглядає етимологію й семантику згаданої лексеми, вказує на її багатозначність. Автор зазначає, що *диван* виступає синонімом до *м'яка канапа, софа* і має перське походження [Іларіон, I, с. 334]. Інші лексичні значення не стосуються назви меблів, (це: дорадчий орган турецького султана та збірка одноримових віршів, які розміщені в азбучному порядку рим). Фонетична й граматична форми ідентичні в всіх випадках. Чеські етимологи подають схожі тлумачення лексичного значення та походження лексеми *divan*, який має відповідник *rohovka* [ESJP, с. 119].

В українських словниках П. Білецького-Носенка, Є. Тимченка, "Граматичі" О. Павловського не зафіксовано номена *диван*, що свідчить про використання протягом довгого часу диванів лише в оселях досить заможних родин. Це підтверджує думку про залежність функціонування того чи іншого виду меблів від статусу людини в суспільстві. Слово *диван* як синонім до *тапчан* зафіксоване в окремих словниках XIX ст.: *Диванъ* – *топчѧн* [Левченко, с. 32]; сформовано синонімічний ряд *диван* – *канапа* – *тапчан*: *Диванъ*=*канапа, канапея*, здр. – *канапка*, (без спинки, – *тапчан, тапчанина* [Уманець, I, с. 180]. У Словнику Б. Грінченка слово *диван* вжитоє лише на позначення турецької державної думи [Грінченко, I, с. 381].

Сучасна українська літературна мова зберегла лексему *диван*: *Диван*. *Рід великих м'яких меблів для сидіння і лежання* [СУМ, II, с. 270; ВТССУМ, с. 291]. Розвиток дизайну сучасних меблів сприяв появі нових назв. Відбувається нашарування відтінків лексичних значень на початкове з уточненням певних функцій, які може виконувати той чи інший вид меблів. Наприклад, сучасний номен *диван-ліжка* утворений способом складання двох слів: *Диван з відкидною спинкою, що використовується як ліжка* [ВТССУМ, с. 291]. Відбувається поєднання функцій двох видів меблів, схожих між собою за конструкцією, що привело на мовному ґрунті до утворення нового слова. Утворене воно способом, який не дуже поширений в українській мові. Лексема *диванчик* [СУМ, II, с. 270; ВТССУМ, с. 291] утворена від *диван* за допомогою зменшено-пестливого суфікса *-чик*. Дериват *диванний* також утворено суфіксальним способом (суф. *-н*) від слова *диван* [ВТССУМ, с. 291].

В окремих закарпатських говірках збережено фонетичний варіант *діван*, що відповідає українському *диван* [Сабадош, с. 65]. Слово *диван* зі значенням 'вид великих м'яких меблів' спорадично зберегли західнополіські говірки [Аркушин, I, с. 131].

Російська мова також має лексему *диван* з подібним значенням до українського, вона поєднується з різними прикметниками, які вказують на призначення цього виду меблів або на матеріал виготовлення [Даль, I с. 446, Ожегов, с. 389]. За допомогою прикметників розширюється і деталізується лексичне значення лексеми *диван*.

Сучасна українська мова містить лексему *кушетка*, яка є синонімом до *диван*: *Кушетка*. *Невеличкий диван з узголів'ям, але без спинки* [СУМ, IV, с. 425; ВТССУМ, с. 600]. Досліджуючи етимологію цього слова, лінгвісти дійшли висновку, що воно є запозиченням із фр. *couchette* зі значенням 'ліжечко, постілька; кушетка', що, своєю чергою, є зменшеною формою від *couche* 'ложе, постіль', яке походить від дієслова *coucher* 'лежати' [ЕСУМ, III, с. 170]. Відзначене в українських джерелах із XIX ст. [Желехівський, I,

с. 394]. Дехто з дослідників подає як синоніми російське *кушетка* і українське *канапка*, *канапея* [Уманець, II, с. 63].

На позначення виду меблів слово *кушетка* збереглося і в російській мові [Даль, II, с. 233; Ожегов, с. 778].

Синонімом до *кушетка* є лексема *козетка* зі значенням ‘невелика кушетка’, яка належить до застарілої лексики в сучасній українській мові, російській – *козетка*, білоруській – *казётка*. Етимологи вважають його запозиченням із пол. мови : *kozetka* < *causette* / *causeuse*. Вони вказують, що польське *kozetka* ‘невелика кушетка (ст.), дружня бесіда’ та рідше *kozeta* ‘козетка’ могло виникнути внаслідок змішування споріднених форм із французької – *causette* ‘дружня бесіда’ та *causeuse* ‘невелика кушетка на дві особи; бесідниця; балакуха’, які є дериватами від дієслова *causer* ‘розмовляти, балакати’ [ЕСУМ, II, с. 498]. М. Фасмер досить лаконічно подає етимологію цього слова, вказуючи на його французьке коріння [Фасмер, II, с. 278].

У сучасному мовленні слово вийшло з повсякденного вжитку.

Фонетичну форму *козетка* фіксують у перекладних словниках ХХ ст., синонімом до нього в українській мові є лексема *канапка* [РУС-1924, II, с. 752]. Абсолютним синонімом до *кушетка* є і слово *отоманка* / *отаманка* [ССинУМ, I, с. 658].

Сучасні українські говірки не зберегли слова *козетка*.

Синонімом до *диван* і *козетка* виступає лексема *канапа*. Слово *канапа*, як і попередні лексеми, є пізнішим запозиченням в українській мові. Дослідники схиляються до думки, що він потрапив у деякі слов’янські мови з французької через посередництво польської. Французьке *canapé* ‘диван’ походить від слат. *canapeum* ‘диван’, яке пов’язане з лат. *cōpōrēum*, *cōpōrium* ‘густа сітка; заслона від комарів; ліжко з такою заслоною’, а воно може мати грецьке коріння, але далі його етимологію простежити складно [ЕСУМ, II, с. 361]. В інших слов’янських мовах ця лексема має різні фонетичні форми, але з таким же лексичним значенням: р., болг. *канапé*, бр. *канапа*, ч. *kanape*,

схв. *канáпе*, слвц. *kanapé* [ЕСУМ, II, с. 361]. Фонетичний варіант [*канапе*] як ‘різновид м’яких меблів’ фіксує М. Фасмер, покликаючись на саме таку форму цієї лексеми в певних джерелах [Фасмер, II, с. 177].

В українській мові кінця XIX ст. воно вже булопредставлене, про що свідчать записи в деяких словниках: *Канапа*, *Сапарее* [Желехівський, II, с. 332]; *Канапе* = *канапея*, *канапка* [Уманець, II, с. 6]. Зафіксовано й паралельні форми *канапа* / *канапка* / *канапея*, які вживали з тим самим значенням. Варто зазначити, що надалі в мові XX ст. лексема зберегла дві форми – *канапа* / *канапка*: *Канапа*. Диван. Сидів о. Хведір Чепурковський на *канапі* в своїй світлиці. Левиц. I. 131. Ум. *Канапка*; ще один демінутив *канапчик* як синонім до *диван* відзначено у цьому словнику [Грінченко, II, с. 214].

У сучасній українській мові зафіксовано ряд лексем: *канапа*→*канапка*→*канапочка*, де друге є похідним від *канапа*, а третє – утворилося від *канапка*, це деривати зі зменшено-пестливими суфіксами *-к-* та *-очк-*.

Українському *канапа* відповідає російське *канапе* [УРС-1924, II, с. 691; Даль]. Білоруська мова має складне утворення *канапа-ложак* зі значенням ‘диван-ліжко’ чи ‘канапа-ліжко’ [БУС, с. 190].

В окремих південно-західних говірках української мови, зокрема лемківських, лексему *канапка* зафіксовано зі значенням ‘маленька скибка хліба чи булки з оселедцем, ковбасою, шинкою, намазана масляно-сирною пастою’ [Турчин, с. 135]. У мові львів’ян зафіксовано обидва варіанти – *канапа* і *канапка* на позначення назви меблів для лежання. Однак лексему *канапка* вживають на позначення кулінарного терміна: *Бутерброд*. У кулінарії *канапка* є назвою різних видів бутербродів за розміром та призначенням (закуска або для перекусу). Синонімом до *канапа* є *канцалапа*, а до *канапка* як назви бутерброда – *накладанець* [ЛЛ, с. 358–359]. На Одещині – *канапка*, в західнополіських говірках *канапа* побутує зі значенням ‘дерев’яна лава зі спинкою, призначена для сидіння’ [СУГО, с. 91, Аркушин, I, с. 207].

Синонімом до *канана* в українській мові, починаючи з XIX ст., є лексема *софа*, це запозичення, як і значна частина назв меблів, що могло потрапити в українську мову через західноєвропейські мови, найімовірніше, через французьку [131, с. 135]. Наявність порівняємо у фр. *sofa* ‘софа, диван’, іт. *sofá* ‘диван, кушетка’, нім. *sófa* ‘диван, кушетка, софа’, англ. *sofa* ‘диван’ У західноєвропейські мови це слово потрапило через посередництво турецької мови (тур. *sofa* < ар. *şúffa*, *şúffah*, *şufatr*) [ЕСУМ, V, с. 360–361]. У різних фонетичних варіантах воно присутнє у р. *софа́*, бр. *сафа́*, пол. ч. вл. *sofa*, болг. *со́фа*, схв. *сòфа*, слн. *зо́фа*. В українській мові може мати подвійний наголос (на першому або другому складі) [ЕСУМ, V, с. 360-361]. І. Огієнко фіксує лексему *софа́* з наголосом на другому складі як синонім до *канана*, вказує на його турецьке коріння [Іларіон, IV, с. 295]. М. Фасмер припускає турецьке походження слова *софа́*, яке потрапило до нас через французьку мову [Фасмер, III, с. 729]. Українська мова послуговується лексемою *софа́* до наших днів, хоч не так активно, як словом *диван*. Ми віднайшли тлумачення *Софа́* = *канана*, *кананка* [Уманець, IV, с. 67], яке, на нашу думку, може свідчити про те, що в українській мові кінця XIX ст. для позначення різновиду *дивана* вживали лексему *канана*. Є. Желехівський подає лексему *со́фа* на позначення виду меблів з наголосом на першому складі [Желехівський, II, с. 898]. У сучасній українській мові в слові *софа́*, наголос перейшов на останній склад: ‘М’який широкий диван з поручнями і низькою спинкою’ [СУМ, IX, с. 473]; має демінутив *софка*, утворений традиційним для української мови суфіксальним способом (суф. –ка). Більш розлоге тлумачення лексичного значення слова *софа́* подано в іншому джерелі: *Софа* 1. В європейських країнах – м’який широкий диван з поручнями і низькою спинкою. 2. У країнах Близького й Середнього Сходу – низьке ложе, вкрите килимами [ВТСУМ, с. 1359; Мельничук, с. 717]. Наведені тлумачення ще раз підтверджують думку про малу затребуваність в українському суспільстві такого виду меблів як *софа́*, а відповідно і відображення його назви в українському лексиконі.

У львівському діалектному мовленні на позначення *дивану* вживають слово *со́фа* [ЛЛ, с. 726] з наголосом на першому складі, на відміну від літературної мови, в інших діалектних словниках ми не віднайшли досліджуваної лексики.

Синонімічний ряд до лексики *диван* продовжує слово *тахта*. Етимологи відносять його до запозичень із тюркських мов, у які воно зайшло з перської (тур. *tahta* ‘дошка, дощаний’, кирг. тат. *такта* ‘дошка’, алт. телеут. шор. чаг. *makta* ‘дошка’ < перс. *tahta*)) [ЕСУМ, V, с. 529]. У сучасній українській мові має значення ‘широкий диван без спинки’ [ЕСУМ, V, с. 529] або ‘широкий низький диван без спинки’ [СУМ, X, с. 44]. Збереглася лексема в окремих слов’янських мовах: р. бр. *тахта́*, болг. *тахта́* [ЕСУМ, V, с. 529; Ожегов, с. 1984] зі значенням ‘широкий низький диван без спинки’.

Діалектне мовлення не відображає цієї лексики.

Таким чином, проаналізована ЛСГ має чітку структуру завдяки синонімічним зв’язкам між окремими словами, а основною лексемою є слово-домінанта – *диван*.

3.1.5. ЛСПГ «Назви шаф для посуду»

Побут давніх українців був досить простим, на що вказують різні історичні джерела та праці етнологів. Серед найдавнішого виду меблів, які використовували для зберігання посуду та інших речей, треба назвати різновиди полиць. Ми можемо простежити за глибокою історією номінацій, що їх позначають, вживання в багатьох слов’янських мовах.

Лексема *полиця* успадкована українською мовою ще з праслов’янського періоду для позначення меблів для зберігання речей. Псл. **polica* перейшло в стсл. як *полиця* ‘полиця’, пізніше збереглося в багатьох слов’янських мовах: укр. *по́лиця* ‘горизонтальна дошка на стіні, у шафі, буфеті’, як спальне місце в залізничному вагоні; залізна лопаточка в плузі; слово *по́лка* як спальне місце в залізничному вагоні запозичене з

російської; у російській [*по́лиця*] – полиця для посуду, трикутна полиця для встановлення ручного жорна, береговий уступ, залізна лопаточка у плузі, залізний лист, варіант *пóлка* ‘полиця’. Бр. мова має лексему *палі́ца*, пол., слов. *polica*, ч. *police* ‘полиця’, болг. *полиця* має два значення – полиця та карниз [ЕСУМ, IV, с. 489; Фасмер, I, с. 310; ESJP, с. 470].

Лексема *полиця* спорадично зафіксована в українських та перекладних джерелах [ЛСЛ, с. 486, Желехівський II, с. 689]. Сучасне мовлення послуговується лексемою *полі́ця* та демінутивом *поличка* [СУМ, VIII, с. 70], початкова форма лексеми має декілька значень і лише перше стосується назв меблів; інші функціонують у професійній діяльності – сільському господарстві та військовій справі. Із часом воно ввійшло до складу стійкої словосполуки *класти зуби на полицю* і має переносне значення [СУМ, VIII, с. 70]. На сьогодні лексема *полі́ця* частіше побутує як назва частини того чи іншого різновиду хатніх меблів, тобто в окремих контекстах втрачає первинне значення назви повноцінного виду меблів.

Демінутив *поличка* ‘невелика полиця’ зберігся в західнополіських говірках [Аркушин, II, с. 66]. Слово *полиця* як полиця для посуду або ложок засвідчено в бойківських говірках [Онишкевич, II, с. 106].

Український номен *мі́сник* зі значенням ‘полиця або буфет для посуду’ пов’язують з назвою великої миски – *миса* [ЕСУМ, III, с. 465]. Полиці, на яких зберігали миски, із часом почали називати *мисником*. С. Жарко та І. Шпітько вказують на те, що номен *мисник* «мотивується іменником на позначення побутового предмета, але в сучасній українській мові є рідковживаним» [66, с. 53]. Номен *мисник* має праслов’янське походження. Словник І. Огієнка містить коротку інформацію про лексему *мисник*. Автор зазначає, що *мисник* як ‘полиця на посуд’ є похідним від прасл. *миса* [Іларіон, III, с. 48].

Можливо, через скромний побут українців упродовж століть у різних джерелах зафіксовано досить незначну кількість лексем на позначення виду меблів у цілому та назви меблів для зберігання посуду. Українські джерела

містять лексему *мисник* і ще в XVI ст. засвідчують її багатозначність: *мисникъ*: *Светлица на склепѣ(х) ку мѣсту з болонами з лавами и(з) столомъ... з мисникомъ... в не(и) все сполное*; у іншому контексті вжито на позначення власної назви: *шляхетный панъ Анъдрей Шимановъский... праве утяжъливе осведчалсе и протестовалъ на противъко... Василеви Гученяти осавулови, Василеви Титарчикови атаманови мисникови....*[СУМ XVI – XVII, Вип. XVII, с. 202].

Перекладні словники XIX ст. також фіксують лексему *мисник* [Желехівський, II, с. 440]. Крім цього відзначено українські лексеми *судник*, *креденець* на позначення виду меблів для зберігання посуду; ті, які розміщувалися в кутку – *косяк*, *косинець*: *Поклала на миснику на полиці* [Уманець, IV, с. 213]. У російській мові на той час побутував відповідник до них – *шка́фъ / шка́фикъ*.

У джерелах початку XX ст. засвідчено: *Місник*. Полиці для посуду, шкаф для посуду, буфет. Чуб. VII. 386. *Після вечері вона кинулась до посуду, перемила й перетерла і розставила на миснику*. [Грінченко, II, с. 428]. Ілюстративний матеріал, поданий у словнику, свідчить про закріплення цього слова в живій розмовній мові та тогочасній літературній. Перекладні словники XX ст. містять російські відповідники до українського *мисник*: *пóлка для посуды; шка́ф для посúды; посúдник; уст. поставе́ць* (тільки про шкаф) [*Христя підвела голову, глянула на Марину, що спиналася на мисник діставати посуду*] [УРС, II, с. 516].

У російській мові представлено декілька лексем на позначення виду меблів, у яких зберігали посуд: *Посудник і посудниця, судниця, поставок, полиця чи поличник, для розставляння посуду; шка́фчик* [Даль, с. 2770]. В іншому джерелі наведено лексему *поставе́ць*, що є синонімом до *посудник*, як застарілу [Ожегов, с. 1422].

У сучасній українській мові функціонує мовна одиниця *мисник*, вона має таке ж лексичне значення та графічне оформлення, як і на попередніх етапах розвитку української мови, але перейшла до рідко вживаної лексики:

Мисник, Полиця для посуду, іноді для продуктів у сільській хаті. // Шафа з полицями для посуду і продуктів. [СУМ, IV, с. 719]. На сьогодні в містах та в сільській місцевості ми не чуємо слова *мисник* як назви виду меблів для зберігання посуду, це виразний архаїзм. Сучасне українське мовлення послуговується словом *шафа* в поєднанні з прикметником *посудна* [СУМ, VIII, с. 390], що вказує на її конкретне призначення, або *шафа для посуду*.

Наддністрянські говірки мають лексеми *мисник, намисник* 'шафка для посуду' [Шило, с. 182, 174], у бойківських також збереглася лексема *мисник* зі значенням 'поличка для мисок' [Онишкевич, I, с. 441].

Буфет. Етимологія слова не зовсім зрозуміла. Окремі дослідники вказують на французьке походження від *buffet*, що перекладається як *стіл*. Окрім української мови, воно зафіксоване в р. та бр. – *буфет*, пол., ч., слвц. – *bufet*, болг. – *буфет* [ЕСУМ, I, с. 311].

Перекладний словник кінця XIX ст. містить номен *буфетъ*, що є синонімом до українського *мисник*: *буфет* = 1. *місник, судник, креденець*. – *Поскладай тарілки на мисник*. 2. *Ресторан, буфет* [Уманець, I, с. 55]. У другому значенні слово *буфет* вжито на позначення приміщення, у якому вживають їжу, тут воно є частковим синонімом до *ресторан*.

У матеріалах Б. Грінченка слово *буфет* не зафіксоване. У словниках середини XX ст. засвідчєє в українській та російській мовах: *Жовті зайчики світла тремтіли на стінах і на буфеті; В буфеті збирають посуд* [УРС, I, с. 104]. У першому прикладі назву *буфет* ужито зі значенням назви меблів для зберігання посуду, а в другому – як назва закладу харчування. Цей факт дає можливість висловити припущення, що з II половини XX ст. запозичене слово *буфет* (один із варіантів назв меблів для зберігання кухонного та столового посуду) замінює в українській мові питому лексему *мисник*. Оскільки воно є запозиченим, то варто звернути увагу на його тлумачення у французькій мові: *Буфет* (франц. *buffet*) – 1) *Стіл чи прилавок для продажу закусок і напоїв, а також невелика закусошна*. 2) *Шафа для зберігання посуду, столової білизни, закусок, напоїв* [Мельничук, с. 145]. Можливо,

спершу ця лексема вживалася на позначення столу чи прилавку, а лише згодом нашарувалося інше значення, і вона почала функціонувати як назва певного виду кухонних меблів. Її форма не змінювалася упродовж усього періоду функціювання у мові.

У сучасній українській мові зафіксовано лексему *буфет*: 1. Шафа для зберігання посуду, столової білизни, закусок, напоїв [СУМ, I, с. 266].

У мові українських говірок на західних територіях часто вживані відповідники: *креденс* [Турчин, с. 153, Матіїв, с. 239, ЛЛ, с. 411], *креденц* [Сабадош, с. 153]. Етимологи фіксують форму *крéдэнецъ* ‘буфет, шафа для посуду’, вказують, що в українську мову потрапило з польської у XVIII ст., поширене в інших слов’янських мовах, в які було запозичене в XV ст. з італійської або латинської мов. Для слова характерний подвійний наголос [ЕСУМ, III, с. 81; Фасмер, II, с. 369]. І. Огієнко вважає його характерним лише для Галичини та погоджується з думкою інших дослідників про таку схему запозичення цього слова: польська ← італійська, латинська. Він подає лише один наголос на першому складі.

У сучасній українській мові лексема не функціонує, словники подають як застарілу [СУМ, IV, с. 331]. Слово *креденс* зафіксоване в інших слов’янських мовах: порівняйте, наприклад, з чеським *kredenc* [Mach, с. 291].

Синонімом до *буфет* є інше запозичення з французької мови – *сервант*. Лексема набула поширення в р., бр., болг. мовах у формі *сервант*, пол. *serwantka*, ч. *servantka* ‘пристрій для ховання предметів у цирку’. Етимологи простежують зв’язок французького *servante* ‘невеличкий буфет’ із *servir*, що є дієсловом і означає ‘служити, користуватися, подавати до столу’, походить від лат. *servire* ‘служити’, яке пов’язано із *servus*, що перекладають як *слуга, раб* [ЕСУМ, V, с. 216].

Питомі українські джерела не містять лексеми *сервант*. Вона представлена в словниках, художній літературі та побутовому мовленні лише з II половини XX ст., про що свідчать такі записи: *Сервант*. Низький буфет для зберігання посуду й столової білизни [СУМ, IX, с. 128]. *Сервант* (франц.

servante) – низький буфет для посуду і столової білизни [Мельничук, с. 697]. *Сервант* – низький буфет із застакленим відділенням, призначений для зберігання посуду і столової білизни [Морозов, с. 521]. *Серва́нт. Серва́нт* [Книги в цьому кабінеті є лише окрасою, як і оті парафінові квіти, як розкішний сервіз у *серванті*] [УРС, V, с. 289]. Найчастіше цю лексему фіксують словники іншомовного походження та перекладні. Окремі російськомовні джерела також містять досліджувану лексему: *Серва́нт. Рід шафи для посуду і столової білизни. II прикм. сервантньн* [Ожегов, с. 1786].

У діалектному мовленні зазначена лексема побутує лише на Одещині: *сірва́н* ‘низький невеликий буфет для зберігання посуду та столової білизни’ [СУГО, с. 179].

3.1.6. ЛСПГ «Назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас»

У багатьох пам’ятках відображено питомі та запозичені назви меблів. Більшість із них позначають речі, які були наявні в ужитку заможних верств населення. До питомих назв лексико-семантичної групи меблів, у яких зберігали одяг, цінні папери та прикраси, відносимо номени *скриня, сундук, рундук*.

Найбільш поширеними меблями, у яких зберігали речі, за свідченнями археологів, були саме скрині. У часи Київської Русі скрині мали назву *ларь* [200].

Скриня. Семема ‘великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів і т. ін.’ в українській мові представлена лексемами *скриня, сундук, рундук*.

Слово *скриня* має праслов’янське походження. Псл. **skrinъ, *skrina, *skrinja* перейшло пізніше в старослов’янську у формі *скринѣ, скрина* зі значенням ‘ковчег’, *скриница* ‘ковчег; скринька, шкатулка’, далі воно поширювалося в більшості слов’янських мов, зокрема в східнослов’янські мови прийшло через польську. Українське *скриня* ‘ящик з кришкою’ може

означати назву зрубу в криниці; кріплення дверної або віконної коробки; варіанти *скринька*, *скриньчина* (суфіксальний спосіб творення: -ка, -чина), *перескринок* (префіксально-суфіксальний спосіб *пере-*, -ок) ‘перегородка, шухляда’, [підскринок] ‘ящик для борошна грубого помолу у млині’, прискринок, [прискриньок] ‘невеликий відділ для дрібних речей у скрині’. У деяких слов’янських мовах воно має значення ‘скриня’ – російське [скрин] ‘скриня’, білоруське *скрыня*, польське *skrzynia*, зі значенням ‘шафа’ – ч. *skříň*, словац. *skriňa*, болг. *скрин* [ЕСУМ, V, с. 286].

Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. фіксує номен *скрыня* / *скриня* та демінутивне утворення *скрынка* [ССУМ, II, с. 350]. Назва *скрыня* означала важливе поняття зі сфери матеріального життя тогочасного суспільства, її досить часто фіксують різні писемні пам’ятки: *И в тот час, знашодчи скрыню сполечную млыновую збожя полную•, посылал до них•, абы збожє своє, што на их черзе на них пришло с тоє скрыни выбрали и жебы теж его збожє на его тыждню там до тоє скрыни было сыпано* [ЛЗК, с. 264,]; ...гозфіла́кіа: сосудохранили́нца, скарбни́ца посполитаа, скрына; *Ковчегъ: кора́бль, или окрх, albo скрына* [Беринда, с. 54, 198]. Із наведених прикладів можна зрозуміти, що мова йде про ємність для чогось, а не про конкретну назву хатніх меблів. Порівняємо фіксацію цього слова в інших джерелах:.. *две скрыни великих из шатами и платемъ белым с полотны и скатертями...* [ЛЗК, с. 340];*скрыню нашу вла(ст)ную з маетностью нашею; ...скри(н)ка малая*, в которо(и) листовъ ше(ст) было долги и речи рухомые [АЖ1582–1588, с. 79, 75]; *Тамъ же нашли есмо у дво(х) скрыня(х) попелу фалбы лашто(в) с пе(т)надца(т)* [ДМВН, с. 89]. З контексту можна зрозуміти, що вже на той час лексеми *скрына* та дериват *скрынечка* мали різне лексичне значення та відрізнялися не лише розміром, а й призначенням: *Ув одной скрыни великой была скрынечка моя малая, в той, поведаєт•, было готовых пѣizei осмѣдесит коп и полтрети копы гроши, серебра шѣст гривен а две ложки серебряных, листы записные и привиля в той жо скрынце были; скрынка* [ЛЗК, с. 340, 198, 220, 377].

Фіксує це слово й І.Максимович: *Scrinium. Кіѡтъ. Ковчежець. скриня. сундукъ* [Maxim, Ч. II, с. 1163]. Демінутив *скри(н)ка* *малая* може свідчити про різновиди скринь, які різнилися відповідно за розміром, формою і призначенням, уточнювальну функцію тут виконує прикметник.

І. Огієнко чітко не розмежовує лексичне значення лексем *скринька*, *скриня*, вказуючи на їхню багатозначність [Іларіон, IV, с. 272]. Автор висловлює припущення про можливе їхнє запозичення, оскільки наявні відповідники в німецькій та латинській мовах. Інші дослідники слова *скриня* – *скринька* відносять до абсолютних синонімів. Домінантним у цій парі є *скриня*. В активному сучасному мовленні слова *скриня*, *скринька* використовуються не часто, але зафіксовані в словниках зі значною кількістю похідних. Від номена *скриня* ‘великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів і т. ін.’ утворився демінутив *скринька* з таким же значенням або як назва ‘маленької коробки для зберігання коштовностей, яких-небудь дрібних предметів’; *скриньчина* ← *скринька* належить до розмовної лексики. Прикметник *скриньовий* – дериват від *скриня* [СУМ, IX, с. 318]. *Скринечка* / *скриньочка* ← *скринька*. Лексема *скриня* входить до складу фразеологічної сполуки *скриню* *дбати*, що означає назву процесу, коли до скрині складали одяг, рушники й інше придане. Похідне *скринник* означало назву людини за професією; з тим же лексичним значенням *скриняр* – діалектне. Інші лексичні значення слова *скриня* не пов’язані з назвами меблів. Крім цього, лексеми *скриня*, *скринька* називають предмети за схожістю форми і загальним призначенням – ‘ящик із щілиною для кореспонденції’; у поєднанні з прикметником *поштовий* лексема *скринька* позначає спеціальний ящик для зберігання та перевезення листів [СУМ, IX, с. 318]. Словосполучення *скринька з секретом* має переносне значення – ‘щось невідоме, невивчене’. Суфіксальне утворення *скриньчина* належить до розмовної лексики.

Окремі говірки української мови зберегли форми: *скриня* [Матіїв, с. 430; ГСЛексикон, с. 564]; *скринча* [Матіїв, с. 430].

Окрім того, лексема *скринька* у словосполученнях *скринька хрестильна* ‘церковна скринька, у якій зберігають єлей, миро та богослужбові предмети, необхідні для здійснення Таїнства Хрещення, Миропомазання та Єлеопомазання’ та *скринька церковна* ‘місце в притворі для продажу свічок, хрестиків, ікон та інших церковних речей’ [СЦОТ, с. 120] входила до церковно-обрядової лексики. Нове значення розвинулося завдяки контексту та поєднанню з прикметниками *хрестильна, церковна*.

Дослідниця сучасної меблевої лексики І. Муляр дійшла висновку, що значне поповнення її складу відбувається завдяки запозиченням із європейських мов [131, с. 135].

Лексема *шафа* є запозиченням з німецької мови через посередництво польської. Нім. *schaf / schaff* < *schaffen* (‘діжка, шафа’ < ‘творити, вирізаючи формувати’) спочатку було чоловічого роду, пізніше в пол. мові змінило граматичний рід з чоловічого на жіночий (можливо, під впливом пол. *almaria* ‘шафа’, *skrzynia* ‘скриня’ [ЕСУМ, VI, с. 389].

Це запозичення прийшло в українську мову нещодавно, приблизно з XIX ст. Підтвердженням цього є відсутність лексеми *шафа* в писемних пам’ятках періоду Київської Русі, у староукраїнських пам’ятках, словниках цього періоду.

Українська мова XIX ст. вже мала лексему *шафа*, але її фонетичні й графічні форми дещо відрізнялися від мови оригіналу: *Ша́хва. Шкафъ. Шкапъ* [Б-Н, с. 396]. На місці запозиченого [ф] міг бути інший приголосний [п] або звукосполучення [хв]. Інші дослідники також указують на те, що в українській мові того часу паралельно функціонували декілька варіантів *шкафъ / шафа / шахва*. Українському *шкафъ* відповідало російське *шкапъ* з демінутивним утворенням *шкапчикъ* (суфікс пестливості –*чикъ*), завдяки якому розрізнявся розмір виду меблів. Українські варіанти *шафа / шахва / шафка* мають російські відповідники *шка́фъ / шка́фикъ* [Уманець, IV, с. 213]. Український демінутив *шафка* утворено суфіксальним способом за

допомогою продуктивного суфікса -к; російський демінутив *шка́фикъ* утворено також суфіксальним способом (суфікс -ик).

Варіант *шафа* подає І. Огієнко: *вертикально стояча скриня для одягу* [Ларіон, IV, с. 505]. Лексема слугує для називання меблів, у яких зберігали одяг. Б. Грінченко зафіксував український варіант назви цього виду меблів: *Ша́хва. Шкаф. Чуб. І. 331. Зменш. Ша́ховка. Желех. шифоньєр* [Грінченко, IV, с. 487].

І. Муляр, досліджуючи лексико-семантичні особливості назв меблів житлового приміщення, зазначає, що синонімами до *шафа* є слова *шифоньєр* та *шифоньєрка*, які утворюють синонімічний ряд [132, с. 284].

Подекуди в закарпатських говірках зафіксовано слово *шифон* на позначення шафи для одягу [Сабадош, с. 421], у мовленні львів'ян лексема *шафа* зі значенням 'шафа' входить до складу стійких словосполучень *шафа впала <на голову>*; 'вуличний музичний інструмент' – *грати, як стара шафа, граюча шафа ↔ шафа, шафа грає*: 1. 'усе добре', 2. 'відбувається кіносеанс'; *шафа грає, а бомбетель скаче ↔ шафа грає* 1 [ЛЛ, с. 846]. У говірках Одещини збереглася лексема *шкафа* [СУГО, с. 214].

Шифоньєр. Лексему запозичено з французької мови. Фр. *chiffonnier* пов'язане з *chiffon*, що перекладають як 'кляпоть', 'шифон' і *chiffe* 'ряднина'; в українській мові воно означає назву шафи для білизни та дрібних речей [ЕСУМ, VI, с. 421]. В інших слов'янських мовах на позначення шафи для зберігання білизни та дрібних речей словники подають такі лексеми: *шифоньєр* (рос.), *шыфаньер* (біл.), *szyfonierka* (пол.), застаріле *szyfoniera*, *šifoner* (ч.), *šifoner*, рідше *šifonier* (словац.) [ЕСУМ, VI, с. 421].

Лексема *шифоньєр* не відзначається високою активністю використання, проте закріпилася в сучасному українському літературному мовленні та спеціальній літературі: *Шифоньєр*. Шафа для зберігання білизни, одягу і т. ін. *В горіховому шифоньєрі висіли плаття Ані, теплий запах духів обгорнув його; З кімнати винесли ліжко, шифоньєр, швацьку машинку, все зайве, і тепер вона стала великою й світлою* [СУМ, XI, с. 465], рідше в

повсякденному спілкуванні. *Шифоньєрка* – демінутивне утворення від *шифоньєр*. Утворилося воно за допомогою суфікса *-к-а*, змінивши граматичну форму роду з чоловічого на жіночий.

Гардероб. Ця лексема з'явилася в українській мові шляхом запозичення з французької (*garderobe* < *garder*). Основа дієслова *garder* 'зберігати' відбиває франк. *wardōn* 'пильнувати, чергувати' і *robe* 'плаття (ст.) одяг', що походить від герм. *rauba* 'здобич'. Пізніше було запозичене різними слов'янськими мовами – рос., болг. *гардероб*, бр. *гардэроб*, пол., ч. *garderoba*, словац., словен. *garderóba*, серхв. *гардероба* [ЕСУМ, I, с. 473]. Як і попередні запозичені назви меблів, досліджуване слово спорадично фіксують джерелах XIX ст.: *Гардеробъ* = 1. *Кімната або шафа, де переховується ся одежа*. 2. *Одежа, убрання, шати (здебільшого про коштовну одежу)* [Уманець, I, с. 143]. Дериват *гардеробщикъ* на той час функціонував як синонімом до застарілого *шатний* і позначав особу за професією [Уманець, I, с. 143].

У сучасній українській мові функціонує мовна одиниця *гардероб* 'шафа для одягу', окрім цього, слово позначає назву приміщення, де зберігають верхній одяг у громадських установах. Переносне значення – 'сукупність усього одягу якоїсь людини' [СУМ, II, с. 30].

Із праслов'янської спадщини в українській мові збереглася незначна кількість назв. Сучасна українська мова послуговується здебільшовипадків запозиченими лексемами на позначення назв хатніх меблів. Окремі з них є аналітичними за походженням формами, що не сприяло утворенню дериватів. Джерелами запозичення в цій групі лексики є тюркські та західноєвропейські мови: німецька, французька, інколи польська.

3.1.7. Словотвір лексики на позначення меблів

Дослідники процесів деривації на різних етапах розвитку української мови звертали передусім увагу на використання можливостей власного словотворення, про що у свої роботі пише С. П. Гриценко. Також дослідниця пропонує, «взявши за основу усталену мегакласифікацію», розглянути

семантичне та формальне словотворення [48, с. 218]. Розглянувши обидві точки зору, зупинимося на тих способах деривації, які були характерні для номінації меблів.

Лексико-семантична група назв меблів почала формуватися ще в давньоукраїнській мові, але була досить незначною. До питомої лексики, що є назвою різних видів меблів, відносимо: *столь*, *стольніця* / *столéч(и)ник* – назви частини стола; загальні назви меблів для сидіння та лежання – *сѣдалище*, *сѣденіє* / *сидіння*, *сідак* / *сїдавка*, *столець* ‘сѣдалище’ *ложе* / *ложка*; конкретні назви – *столець* / *столєць* ‘стілець’, *лава* / *лавиця*, *прилавкь*, *тринога* / *триніжок*, *ослін* / *услонь*, *крісло*, *ложко* / *ложко*, *колыска* / *коліска*, *лежак*, *розкладушка*, *розкладачка* / *розкладайка*, *дача*, *диван-ліжко*, *полиця*, *мисник*, *скрыня* / *скриня*, *скрынка* / *скринька*. Усі інші лексеми були запозичені на більш пізніх етапах розвитку української мови.

Серед згаданих назв виокремлюємо групу слів, які утворені способом негібридної деривації: питома основа + питомий афікс.

Основа + суфікс **-ець-**: *стілець*, *косинець*.

Основа + суфікс **-ьчик-, -ик/чик-**: *ослінчик*, *стільчик* (*стіл-ець* – *стільч-ик*).

Основа + суфікс **-иц-**: *лавиця*.

Основа + суфікси **-ьк- –к-**, *ложько* / *ложко*.

Основа + суфікси **-оч –к-**: *лавочка* (*лав-оч-к-а* від *лав-к-а*).

Основа + суфікс **-ьниц-, -ешниц- (-еш-+ -н- + -иц-)**: *стольніця*, *стільниця*, *столешиця*.

Суфіксальним способом утворені іменники від дієслова *розкладати*: *розкладушка*, *розкладайка*, *розкладачка*.

Деривати *постіль* / *постеля* вважають безафіксними утвореннями від префіксальних дієслів.

З-поміж назв меблів виокремлюємо деривати зі зменшено-пестливим значенням. Сюди відносимо демінутиви, які також утворені шляхом негібридної деривації: *одрьць*, *ослінець*, *ослінчик*, *ослонько*, *стільчик*,

триніжок, триніжник; ліжечко, ліженько, постелька, постелечка, постеленька, скринька, скриньчина – питома основа + питомий суфікс.

Прикметникові деривати, утворені від питомої основи + суфікс -ов-: *столове, столовий*; за допомогою складних суфіксів -нич- (-н- + -ич-) *лавничий*.

Спорадично зафіксовано іменники дієслівного походження: номен *ослін / услон* утворився від дієслівної основи *слонити, услоняти* для називання різновиду *лавок*, які прислоняли до стіни. Іменник *колиска*←*колисати, лежак*←*лежати*.

Окремі номени були утворені способом складання двох основ питомих слів, що поєднані між собою голосними -о- або -е- або не мають сполучного голосного, у нашому випадку це поєднання числівника та іменника – *тринога / триніг*. Спорадичні випадки утворення слів способом складання двох основ відомі ще в давньоукраїнській мові, коли від назви предмета *столець* зі значенням ‘стіл’ шляхом додавання іменника *начальник* утворився дериват *столоначальник* з іншим лексичним значенням, на позначення посади, яку займала людина; від назви предмета *столець* зі значенням ‘стіл’ + дієслово *наслідувати* утворилося нове слово на позначення посади *столонаслідник*. Обидва новотвори мають абстрактне значення, на відміну від іменника *столець*. Такі слова теж розглядають як наслідки основоскладання (композиції), оскільки вони мають сполучний голосний.

Малопродуктивним був префіксально-суфіксальний та префіксальний способи творення слів: *прилавок; перескринок, прискринок*. Лексема *прилавок* з часом набуває іншого лексичного значення і переходить до інших лексико-семантичних груп. Запозичені номени не дали на українському ґрунті похідних, які були б утворені цим способом.

Багато дериватів, що є назвами меблів, утворенні завдяки гібридній деривації. Найбільш поширеною є модель творення, коли до запозиченої основи додано питомий суфікс. Писемні джерела досліджуваного періоду засвідчують низку дериватів, утворених від запозичених основ за допомогою

питомих суфіксів -ик-, -икь- Гібридні похідні з цим суфіксом мають зменшено-пестливий відтінок: *дзигеликь, дзиглик, табуретик, пуфик, фотелик, диванчик*.

Похідні демінутивні новотвори виникли в результаті поєднання віддієслівного іменника *постеля* та суфіксів -еч- + -к-, -еньк-: *постел-еч-к-а* від *постель-к-а, постеленька*.

Окрему групу серед гібридних дериватів утворюють слова, які мають узагальнене значення здрібнілості. Найчастіше серед них зафіксовано такі афікси:

- к-: *постелька, бюрко, кушетка, козетка, канапка, софка, шафка*;
- ич-, -очк- + -к- та -ок-: *дзигл-ич-ок, табурет-оч-к-а, канап-оч-к-а*;
- ець-: *креденець*.

Спорадично представлений серед похідних від іншомовних основ словотвірний тип із суфіксом -чик-: *таборчик, фотельчик, тапчанчик*.

Похідні із суфіксом -ин- також представлені в цій групі лексики, вони виражають негативний відтінок емоційного забарвлення: *табурет-ин-а, табурет-ч-ин-а, тапчан-ин-а*.

Окремі запозичені номени стали твірною основою для похідних іменників, утворених за допомогою питомого суфікса -ник-, що зумовило зміну їхнього лексичного значення та перехід в іншу лексико-семантичну групу: *тапчанник* – назва особи за професією.

Досить рідко засвідчено прикметникові похідні, утворені від запозиченого іменника: *диванний*.

Мало зафіксовано складних слів, які виникли в результаті поєднання запозиченого та питомого слова: *диван-ліжко*.

Для лексико-семантичної групи назв меблів характерна також семантична деривація як різновид деривації для поповнення активного запасу мови. Цей вид утворення похідних представлений у формі метафоричного переосмислення лексичного значення окремих питомих назв меблів у процесі поєднання їх у словосполучення: *Ложко смертельне, смертний одр*. Ак.

Палт. с. (КС. LXXII, 196) [ТМ, I, с. 408]; *божой постелі* [Грінченко, II, с. 718]; *лузко болѣзненное* зі значенням ‘пекло (місце вічних мук)’: *опоила васъ до свѣтости, трутизною смертелною, ѣдомъ змієвымъ; и такъ панныхъ и над(ѣ) замѣръ шалєныхъ, посылаетъ на тоє лоужко болѣзненное, спати вѣчною смертъю* (Почаїв 1618 Зерц. 41) [СУМ XVI – XVII, Вип. XVI, с. 106], *ложє полуденное, з неправого ложа* про позашлюбну дитину [ЛЛьвів., с. 441]. Цві́нтарне ло́же, Розділя́ти (ділі́ти) ло́же Прокру́стове ло́же, книжн. – мірка, під яку штучно підганяють факти; *злягти у постіль ‘захворіти’ у постелі лежати ‘хворіти’ смертна постеля ‘бути при смерті’, на смёртнім одрі́: а) при смерті; б) мертвий* [СУМ, V, с. 641].

Окрему групу утворюють питомі синоніми до питомого номена. На семантичному рівні простежуємо зв’язок між *лузко*, *кубло* і *гайно*.

Зафіксовано поодинокі випадки паралельної формально-семантичної деривації. Так, французька лексема *буфет* ‘стіл чи прилавок для продажу закусок і напоїв, а також невелика закусочна’ як синонім до питомого *мисник* на позначення різновиду меблів для зберігання посуду вже в XX ст. повністю замінює питому лексему; та *буфет* як назва закладу для харчування закріплюється в українській мові [Уманець, I, с. 55; Мельничук, с. 145]. На сучасному етапі як назву меблів цю лексему вживають значно рідше.

Двокомпонентні словосполучення на позначення нових понять чи нових відтінків значення частіше виникали в давньоукраїнській мові. Варто зазначити, що окремі з них збереглися в мові до XIX ст., що засвідчено в джерелах: *ложє малое* [СЛЛ, с. 364, 400], *брачное ложе*, *ложє полуденное* [ТМ, II, с. 153; Махім, Ч. 1, с. 662].

Деривати, утворені від іменників, що є питомими назвами меблів, спорадично набували іншого лексичного значення: *скриня* ‘меблі для зберігання одягу’ → *скринька* ‘для зберігання прикрас, коштовностей, цінних паперів; поштова; електронна адреса’. Окремі запозичені слова не мають похідних в українській мові: *шезлонг*, *портьєз*, *тахта*. Це може бути

пов'язано з тим, що вони належать до пізніших запозичень, і тому не зазнали адаптації на структурному рівні.

Висновки до Розділу 3

Лексика на позначення меблів, які використовувалися в традиційному українському житлі, досить давня, хоч і нечисленна. Процес її формування відбувався упродовж тривалих історичних етапів. У цих назвах були відображені особливості соціально-побутового й національного устрою українського суспільства. Оскільки Україна завжди була аграрною країною, основними поселеннями були села і хутори. Відтак давні меблі в хатах звичайних українців були досить простими, зручними і поліфункційними.

Отже, аналіз лексем, які утворюють ЛСГ лексики на позначення меблів, дозволяє зробити висновки:

1. Для називання лексики на позначення меблів засвідчено 52 номени, вони розподілені на підгрупи:

- назви стола та його частин;
- назви меблів, призначених для сидіння;
- назви меблів, призначених для лежання;
- назви шафи для посуду;
- назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас.

Для номінації назв стола та його частин використано 6 слів; назв меблів, призначених для сидіння – 16 слів; назв меблів, призначених для лежання – 17 слів; назв шафи для посуду – 6 слів, назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас – 5 слів.

2. Кожна підгрупа, що входить до складу ЛСГ «Лексики на позначення меблів», включає різну кількість лексем в цілому та різну кількість лексем, що належать до питомої та запозиченої лексики. Так, запозичені назви складають 24 номени, питомі назви – 28 номенів (див. Додаток. 1, Додаток. 2).

3. Лексика на позначення меблів має різне походження (див. Додаток. 3). Досить вагома частина лексем, що мають праслов'янське коріння. Їх частка складає 13 назв. Більшість лексем запозичено з французької мови, їх 16 номенів: *бюро, секретер, табурет, фотель, шезлонг, портієз, кушетка, козетка, канапа /канапка / канапея, софа, шафа* (шафи для посуду), *буфет, сервант, шафа / шахва, шифоньєр / шифоньєрка, гардероб*. Значно менше запозичено зі старослов'янської та тюркських мов, лише по 2 номени, по 1 з латинської та англійської мов, 2 номени не мають чітко визначеної етимології.

Перейшли до пасивного шару лексики 6 номенів праслов'янського походження: *столь 'престол', стольць / столець 'с'далище', ложе / ложа, скрыня / скриня* – історизми; *мисник, ослін / услонь* – архаїзми. Частина слів праслов'янського походження (7 номенів) використовується у сучасній українській мові: з тим же лексичним значенням 1 слово; розширило семантику чи частково змінило її 6 лексем.

Серед запозичених назв меблів різна кількість мовних одиниць засвідчена в сучасній українській мові. Найкраще збереглися (3 з 3-х) запозичення в підгрупі назв меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас; найбільше лексем втратила підгрупа «Назв меблів, призначених для лежання»: з 9-ти розглянутих назв лише 3 перебувають в активному вжитку. До пасивного шару перейшли 3 архаїзми – *кушетка, козетка, софа*; та 3 історизми – *одрь, тахта, тапчан*. Для номінації назв шафи для посуду на сучасному етапі збережено 3 назви з 4-х запозичених. З 6-ти запозичених лексем, що є назвами меблів, призначених для сидіння, в сучасній українській мові використовують лише 3: *табурет / табуретка, пуф, шезлонг*; інші поповнили шар пасивної лексики.

Найбільш уживаною нині є лексема *шафа*, бо вона має універсальний характер і використовується на позначення меблів, у яких зберігають різні речі: *шафа для посуду, шафа для одягу, книжкова шафа*.

4. В українській мові назви меблів вживаються переважно з прямим значенням, лише окремі з них набувають символічного значення. Наприклад, у давньокиївських пам'ятках лексема *столь* мала не лише пряме, а й переносне значення – вказувалося на особливу роль, яку виконувала людина, що сиділа на столі як на підвищенні (мала вищий соціальний статус). На пізніших етапах уточнюються лексико-семантичні відтінки значення цієї лексеми та утворилися декілька дериватів переважно суфіксальним способом: *стольникъ* (суфікс *-икъ*), *стольний* (суфікс *-н-*); префіксальне утворення *престол*. Протягом усіх етапів розвитку української мови лексема *стол* була затребувана, збережена в мові на сучасному етапі та використовується на позначення виду меблів для інтер'єру квартири / будинку чи у діловій або виробничій сфері.

5. Проведений аналіз меблевої номенклатури в розглянутих джерелах допоміг виявити одночасне функціонування кількох мовних одиниць на позначення того самого предмета, тобто розвиток синонімії. Зафіксовано такі синонімічний ряди: *шафа – гардероб – шифоньєр / шифоньєрка*; *мисник – буфет – сервант*; *диван – кушетка (зменш. козетка) – канапа – отаманка – софа – тахта*; *ліжко – тапчан / топчан – лежак – розкладушка*; *стілець – тринога – дзитлик – табурет / табуретка* та синонімічні пари: *лава – ослін*, *скриня – рундук*. Вони дуже неоднорідні за складом, тому що об'єднують лексеми, які відмінні за семантикою, подекуди походженням та частотою вживання.

6. Збагачення словникового складу відбувалося також за рахунок того, що окремі лексеми, окрім основного значення, набувають додаткових, і їх починають використовувати в різних стилях спілкування.

7. Із часів давньоукраїнської мови й дотепер поширеними були традиційні для української мови способи утворення слів. У першу чергу, суфіксальний: деривати *диванний, сервантний, тапчаник, колисковий* (дериват змінив лексичне значення); демінутиви *постелечка, постеленька, постелька, тапчанчик, канапка, диванчик, колисочка, колисонька, лавочка,*

фотелик, фотельчик, шафка, шаховка, шафоньєрка, лавка (демінутив, який втратив своє демінутивне значення). Один приклад префіксально-суфіксального способу творення – *прилавок* (у сучасній українській мові як назва частини нерухомої лави, слово вийшло з активного вжитку); мало поширеним був спосіб складання основ: *тринога* (числівник *три* та іменник *нога*).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Посуд, столове начиння та меблі відіграють важливу роль у побуті українців, їх повсякденному житті та культурі в цілому. У процесі формування лексики на позначення цих предметів відобразилися особливості розвитку соціально-побутових умов українського суспільства.

Комплексний лінгвістичний аналіз назв посуду, столового начиння та меблів, які складають важливу частину всієї лексики української мови, є невід'ємним елементом історико-лінгвістичних студій. Зазначена тематична група лексики має певну структуру, але не є застиглою і незмінною системою. Вона складається з лексико-семантичних груп, які об'єднують слова на основі гіпер-гіпонімічних, синонімічних відношень. Назви посуду, столового начиння та меблів становлять значну групу лексики української мови з притаманними їй семантико-словотвірними особливостями. Її склад неоднорідний, бо вона існує на перетині інших лексико-семантичних груп. У номенклатурі назв посуду, столового начиння та меблів ми виокремили різні за обсягом та структурою лексико-семантичні групи та підгрупи.

ЛСГ назв посуду та столового начиння є більш численною і включає 75 одиниць, це становить 59 % від загальної кількості досліджених лексем. ЛСГ лексики на позначення меблів менш структурована: у її межах виявлено п'ять ЛСПГ (див. Зміст). Для номінації предметів ЛСГ лексики на позначення меблів використано 52 лексеми.

До складу кожної ЛСГ входить різна кількість номенів, які відрізняються етимологією і мають різні співвідношення між питомою та запозиченою лексикою. Значна кількість лексем ЛСГ «Назви посуду та столового начиння» є питомою і становить 79 % від загальної кількості назв цієї групи. З них праслов'янське коріння має 39 % апелятивів. Найбільше лексем праслов'янського походження серед назв посуду ЛСМГ «Для варіння» та ЛСГ «Назви посуду для вживання та зберігання рідини».

У складі ЛСГ «Назви меблів» спостерігаємо кореляцію між питомою лексикою та запозиченою у співвідношенні 54 % до 46 %. Серед питомої лексики цієї групи також переважають одиниці праслов'янського походження – 13 назв, що складає 46 % від загальної кількості питомих лексем. Більшість запозичених слів французького походження, їх частка складає 16 одиниць – 66 %, решта запозичена зі старослов'янської та тюркських мов, лише по 2 лексеми, по 1 з латинської та англійської мов, 2 лексеми не мають чітко визначеної етимології.

На наступних етапах формування української мови саме питомі лексеми з праслов'янською основою ставали підґрунтям для формування лексико-семантичних підгруп та мікрогруп назв посуду, столового начиння та меблів. Частина слів праслов'янського походження використовується у сучасній українській мові: у ЛСГ «Назви посуду та столових приборів» – 13; у ЛСГ «Назви меблів» – 7 одиниць, 6 з них розширили семантику або частково змінили.

Серед запозичених назв українська мова зберегла різну кількість лексем. У ЛСГ «Назви меблів» найбільше запозичень зафіксовано на сучасному етапі в підгрупі «Назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас» – 100 % та «Назви шафи для посуду» – 50 %. Найменше лексем перебувають в активному вжитку в ЛСПГ «Назв меблів, призначених для лежання» – 36 %. Поповнили шар пасивної лексики 7 лексем, що є назвами меблів, та 8 лексем назв посуду.

Проведений аналіз дозволив встановити, що наповнення словникового складу лексико-семантичних груп «Назви посуду та столового начиння» та «Назви меблів» відбувалося шляхом утворення похідних та завдяки запозиченням. В обох групах виявлена негібридна деривація: питома основа + питомий афікс. Переважають похідні, утворені суфіксальним способом.

Було виявлено, що серед лексем ЛСГ назв посуду та столового начиння на різних етапах розвитку мови вживаними були суфікси -льник- (< -ль + -ник) , -иц-, -ець-, -єць-, ък- -к-, окъ-, -ок-; демінутиви з суфіксами -еч- + -к-,

-оч- + -к-. Спорадично спостерігаємо процес утворення нових слів за рахунок переходу іменника в іншу частину мови за допомогою словотворчого суфікса та навпаки – утворення іменників за допомогою суфіксів від дієслівної основи. Для української мови характерне вживання демінутивів як різновиду деривації на позначення різних видів посуду та столового начиння, які з часом стають сприйматися як нейтральні назви.

Малопродуктивними виявилися префіксальний та префіксально-суфіксальний способи: *посудина, почерпало; підрешіток, підрешітка, підситок; сьсудь, сосоуды*; основоскладання (композиція): *полумисок* – ЛСГ «Назви посуду та столового начиння»; префіксально-суфіксальний спосіб: *прилавок, перескринок, прискринок*; безафіксне словотворення: *постіль / постеля*; суфіксальне словотворення: *розкладушка, розкладачка, розкладайка* – ЛСГ «Назви меблів».

Значна кількість дериватів, що є назвами меблів, утворена шляхом гібридної деривації. Найбільш поширеною є модель творення, коли до запозиченої основи додано питомий суфікс. Найчастіше зафіксовано афікси -ик-, -икь-, -ечк-, -еньк-, -к-, -очк-, -ець-. Окрему групу утворюють похідні з суфіксами -ин-, -чин-, які передають негативне емоційне забарвлення: *табуретина, табуретчина, тапчанина*. Для ЛСГ «Назви посуду та столового начиння» також характерна гібридна деривація, але меншою мірою ніж для ЛСГ «Назви меблів», бо відсоток запозичених лексем, що є назвами посуду та столового начиння, значно менший. У цій групі з часом утворилися демінутиви завдяки поєднанню запозичених основ та українських суфіксів: *риночка; тарілочка, ківшик кухлик, кухличок, кухлятко, кéлишóк, пугáрчик; чавунок, чавунчик, казанок, казаночок, казанчик, танджерик; рондельок* – діал., *каструлька*.

Для лексико-семантичних груп «Назви посуду та столового начиння» та «Назви меблів» характерна також семантична деривація. Вона представлена у формі метафоричного переосмислення лексичного значення окремих питомих назв меблів у процесі поєднання їх у словосполучення:

ложко смертельне, смертний одр; божої постелі; лужко болѣзненное; на смёртнім одрі́. Виявлено випадки семантичної деривації у формі так званої мутації, тобто зміни категорійного словотвірного значення в похідному слові, що характерна для слів, що є назвами посуду: ‘рідина, яка зберігається’ → ‘назва посуду’: *водянчикъ*; ‘страва’ → ‘назва посуду’: *кашникъ*; ‘спосіб приготування’ → ‘назва посуду’: *варильникъ*.

За структурою було виявлено двокомпонентні словосполучення, які деталізували значення лексем, уточнюючи сферу застосування, вказуючи на матеріал виготовлення, розмір, призначення для конкретних продуктів. Використання таких мовних конструкцій було характерне для староукраїнської мови, а на пізніших етапах для позначення нових понять утворювалися нові лексеми.

Частково збагачення лексичного фонду відбувалося за рахунок творення від іменників, що були питомими назвами посуду, дериватів, які інколи змінювали значення і переходили до іншої лексико-семантичної групи: *миса* ‘посуд’ → *мисник* ‘вид кухонних меблів для зберігання мисок’; *скриня* ‘меблі для зберігання одягу’ → *скринька* ‘для зберігання прикрас, коштовностей, цінних паперів; поштова; електронна адреса’.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що значна кількість з досліджених лексем зазнала семантичної розвитку, а саме: втрата окремих слів з ужитку, переходу до складу пасивної лексики чи збереження в говірках.

Упродовж розвитку української мови на різних історичних етапах відбувалися зміни й у лексичному складі. Зокрема, в межах ЛСГ «Назви посуду та столового начиння» відбувся перерозподіл семантичних функцій.

Упорядкування лексичного матеріалу назв посуду, столового начиння та меблів систематизує та конкретизує інформацію про номени зазначених ЛСГ і сприяє подальшому вивченню та узагальненню інформації за матеріалами інших лексико-семантичних груп.

ПОКАЖЧИК АНАЛІЗОВАНИХ СЛІВ І СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

Б*баня* 65, 66*баня* 66*баняк* 65, 66, 67*банячок* 66*блюдо* 86, 89, 91, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 116, 117, 1118*блюде* 117*бокал* 148, 150, 151*буфет* 5, 185, 186, 213, 214. 215, 216, 217, 218*бюро* 173*бюрко* 173**В***вагани* 109*ваганки* 109*варильникъ* 69, 72, 74, 155, 235*варійка* 74*варівник* 74, 160*варінча* 75*въделка* 124*видёлка* 123, 124*видёлко* 124*видельце* 124*видёлочка* 124*вилка* 124, 125*вилки* 124, 125*ви(л)ки жеє(з)ниє* 124*вилки ѿ трєхъ зубах* 124*водяникъ* 69*водянчикъ* 72, 74*воденець* 72, 74**Г***гайно* 200, 227*гардеробъ* 223*гардероб* 223*гарнець* 72*гарнець* 71, 72*глек* 129, 130*глечик* 41, 125, 129, 130, 131*глечик водяний* 131*глечик для вареної* 131*глечик для горілки* 131*глечик для святої води* 131*глечики жовті* 130, 131*глечик із хрестиком* 131*глечик молочний* 131*глéчикъ* 129*глéчыкъ* 129*глечичок* 129, 130*глечокъ* 126, 130*глечок* 131*глечатко* 130*глекъ* 126, 129, 130*глекъ* 129*гълекъ* 129*гълькъ* 129

голкъ 129
 го(р)нець 71
 го(р)щекъ 68
 го(р)щечокъ 68
 го(р)щокъ 68
 горнець 70, 71, 72, 73, 160
 горнѣцъ 70
 горнѣць 70, 71
 горнѣць великій 71
 горнѣшекъ 72
 горня 72, 73
 горнята 72
 горнятко 72, 73, 161
 горнѣ 72
 горсцѣ 67
 горшечекъ 69
 горшок 69, 70, 72, 73, 74, 76
 горшки 47, 68, 71, 72
 горшокъ 68, 69, 72, 75
 горшчокъ 68
 горѣщокъ 68
 горшочекъ 69
 горшѣкъ 67
 го(р)шчекъ 71
 горчица 69, 70, 72
 горчицатко 69, 70
 горчищечок 69, 70
 горчищѣкъ 68, 71
 горчищѣк 41, 68, 69, 70
 горчищѣчок 69, 70

горчищѣчок малий 68
 горчищѣк, горчищѣк 62, 70
 горчищѣкъ 67, 68
 горчищѣчокъ 68
 горѣнець 71
 грѣнѣць 70
 грѣнѣць 70
 съ хорнѣцо(м) 71

Д

дачка 193
 дѣбан 125, 126, 127
 дѣбан 125, 126, 127
 дѣба(н) 59
 дѣбанок 125, 127
 дѣбанокъ 126
 дѣбанки 126
 диван 193, 208, 209, 210
 диванний 209, 226, 231
 диванчик 209, 231
 диванѣ 208
 диван-лѣжко 209
 дѣглик 180, 181, 182
 друшляк 96, 97, 98
 друшлякъ 96, 97
 дуришекъ 96

Ж

жбан 127
 жбанок 125, 126, 127

З

збан 125, 126, 127

збанъ 125, 126

збанок 125, 126, 127

збанокъ 126

збаночок 126, 127

золильникъ 69

збановъ 126

К

каза(н) 76

казан 67, 76, 78, 79, 82, 83, 85

казан горелчаний 77

казанѣць 78

казанѡчок 78

казана 67

казана(х) 77

казанина 78

казанище 78

казановъ поварныхъ 77

казанок 78, 79, 234

казанокъ ламании 78

казанчик 78

казанъ 77, 78

казанъ мѣдяній 77

казанъ пивный 77

каліѣжа 150

канапа 193, 208, 210

канапея 209, 210, 211, 229

канапка 208, 210, 211, 212

канапочка 211

кандійка 3, 110, 141

каструля 67, 80, 81

каструлька 80, 81

кастрюля 80

кашник 4, 72, 75, 161

кашникъ 72, 75, 155

кашничок 75

кашныкъ 75

квѣрта 146

кгарнецъ 71, 72

келех 150

келіх 150

келих 136, 149, 150, 151, 153

кѣліиок

кѣліхъ 150

кѣли(х) 135

кѣлихъ 150

кѣлишекъ 149, 150

кивиъ 140

килѣхъ 150

ківш 128, 145, 147

ківшик 109

кірець 144

кірчик 144

кітлик 83, 84

ко(т)ло(в) горѣ(л)чаны(х) 81

ко(т)ловъ малыхъ 81

ковганка 140

кови 130, 131, 142, 144, 145

ковиъ 140, 141, 144, 145

ковиъ серебряный 145

ковъиъ 145

- козетка 210
 колиз(ъ)ка 203
 колиска 193, 204, 205
 колисонька 203, 204
 колисочка 203, 204, 231
 коліска 202
 колыска 202, 203
 кондійка 141
 кондѣйка 3, 141
 конобикъ 76
 конобъ 71, 76, 77
 конобъ 76
 ко́нов 202, 203
 коновка 126
 коно́вочка 146
 коновъ 76
 корецъ 143
 корѣць 143
 курецъ 143
 корєць 143
 корчага 70, 128
 корчажсьць 127
 корчикъ 143
 кирчикъ 143
 корчів 129
 корчова 128
 коряк 141, 143, 145, 147
 корячок 144, 145
 косинець 168
 котє(л) 82
 котелекъ 82
 котелокъ 82
 котель 76
 котел 66, 82, 83, 84
 котелек 82
 котелець 82
 котелок 78, 82, 83, 84
 котельчыкъ 82
 котѣль 76
 котли 81, 82
 котликъ 76, 78, 83
 котъла 81
 котъль 81, 84
 котъльць 81
 котъль 82
 кредѣнець 217
 крісло 165, 189, 190, 191, 192
 кружка 146
 крѣчажсьць 127
 кубло 200
 кубокъ 135, 148, 149, 150, 157
 куфе(л) ѿде(н) 146
 кухлик 146, 147
 кухлики 145
 кухликъ 146
 кухличок 146, 147, 234
 кухлі 42, 146
 кухлі полив'яні 146
 кухня 146, 147
 кухлятко 147, 234

кухоль 109, 143, 144, 145,
146, 147, 148

кухонка 148

кушетка 193, 209, 210

кърчага 127

кърчажъць 127

къръчага 127

Л

лѡжъ своіхъ 196

ла(в)ка 183

лава 99, 174, 175, 182, 183,
184, 185, 186, 187

лавица 183, 184

лавици 183

лавиця 184, 185

лавка 183, 184, 185, 231

лавонька 184

лавочка 183, 185, 231

лавы 182

лежак 193, 205, 206, 207

лїжка 122

лижко 200, 201

ліженько 201, 225

ліжечко 201, 202, 204, 205

ліжко 182, 199, 201, 202, 211

ло(ж)ки 122

ложє малое 195

ложє плотоно(с) 195

ложє 195

ложє брачное 196

ложє нескве(р)ное 196

ложє полуденное 196

ложа 194, 195, 196, 197

ложє 193, 194, 195, 196, 197

ложє болѣзненное 196

ложє смерти 196

ложє смертное 196

ложечка 122, 123

ложечки 122

ложє 195

ложи свое 196

ложка 121, 122, 123, 199, 200

ложки 47, 122, 123

ложко 193, 194, 195

ложъко 199

лъжъка 122

лыжечка 122

лыжица 122

лыжка 122

лѣжко 201

лыжъка 122

люлька 193, 203, 204

М

макітра 10, 103

макогін 103, 104, 155

макогїнь 103

макогонъ 103, 104

макогоны 103

макортеть 102

макортет 103

- макортетик 103
 макотертъ 46, 102, 103
 малая чаша 134, 135
 манірка 102, 103
 миса 79, 106, 107, 108, 110, 111, 156
 мисы 106, 107
 ми(с) цыновых великихъ 107
 мисцъ ценовыхъ 107
 миска 106, 107, 108, 109, 110, 111
 мисочка 106, 108, 109, 110
 мисчина 108, 109
 мисюрка 108
 мися 108, 110
 мищина 108, 109
 мищинка 108
 мисник 5, 214, 215, 216
 мисникъ 215
 мозчиръ 99
 можчиръ 99, 100, 102
 мождеръ 100
 мужчиръ 99, 100
 муциръ 100
 мьяло 104
Н
 оцтово начиніє 59
 на миснику 215
 начи(н)нє 63
 начине 63, 64
 начыне 63
 начинє 63
 начиньє 64
 начиньє 64
 начине столовое 63
 начинє кухонное 63
 начинне утло 63
 начиння 60, 63, 64
 начина 63, 64
 начиння столове 63
 начиння, добро, збіжжя
 начиня деревного 63
 начиняя кухоньные 63
 начиньє сосудъ 63
 начинья 64
 начиняя 64
 начыня 64
 нижъ 119
 ніж для зрізання м'яса 121
 ніж для м'яса 121
 ніж для нарізки томатів 121
 ніж складений 120
 ніж універсальний 121
 ніж філейний 121
 ніж хлібний 121
 ніж японський 121
 но(ж) 119
 ножака 120
 ножи 119
 ножи(к) у(с)ма(р)ськи(й) 119

ножик 120

ножикъ 119

ножичок 120

ножь 118

носатка 141

носаточка 141

О

одр 193, 194

одринъ 193

одръ 193

одрьць 193

опаны 89

ослинець 187

ослинчикъ 187

ослинъ 174, 187

ослін 182, 184, 186, 187, 188

ослінець 184

ослінчик 184

отаманка 210

отоманка 210

П

панва 89, 90

панвей две 90

па(н)вєй 90

панвица 82, 90

пані́вка 90

панілка 90

панєвка 90

панєвъ 90

панова 90

пановка мѣдная 90

пановъ 89, 90

панъви 89

панъвица 89

панъвъ 89

паны 89

пателя 91

пательня 88, 91

перепоець 148, 151

перепойчикъ 148

пест 103, 104

підрешіток 95, 96, 155

підрешітка 95, 96, 155

підситок 93, 155

по(л)кга(р)цовыхъ 72

погар 150, 151

погаръ 150, 151

покал 151

полица 213, 214

полиця 213, 214, 215, 216

поличка 214

полкружникъ 178

полумисок 108, 109

портиез 156, 229

порцеляна 56

поставецъ 140

поставѣ 140

постеленька 199

постелечка 199, 225

постелюга 198

постеля 195, 196, 197, 198, 199

постель 194, 197, 198

постелька 199, 226

постиля 198

постіль 193, 194, 195, 197

постіль 196, 198

посуд 56, 60, 61, 62, 64

посуд священний 61

посуд церковний 61

посуд літургійний 61

посуда 60

посудина 56, 57

посудинка 61

посудник 62

посудок 61, 62, 64

посудъ 60, 61

почерпало 140

почерпало 140

почръпало 140

прилавок 5, 175, 186, 216, 234

прилавъкъ 186

пу(д)сытки 94

пугар 151

пугарчик 151, 234

пуф 189

пуфик 175, 189

Р

раструханъ 148

решето 61, 92, 93, 94, 95, 96

рѣшето 94, 95

решето 92, 94

решета 93, 94, 95

по рѣшету 94

решіточка 95

решітце' 95

ринка 87, 109

риночка 109

розкладачка 194, 207

розкладайка 194, 207

розкладушка 205, 207

рондель 80, 81

С

в стхпахъ 99

салатник 115, 116

салатниця 115, 116

секретер 173

сервант 217, 218, 229

сирно 168, 172

сита 92, 93, 94

ситечко 93

ситко 93

сито 61, 92, 93, 94, 95, 96, 98

сито густо́е 92

сито рѣдко́е 92

ситце 92

ситце 92, 93

сїдак // сїдавка 176

скара / сквара 86, 160

сковорда залѣзная 87

сковорідка 87, 88
 сковорода 86, 87, 88, 89, 90
 сковородька 86
 сковородя́ка 87
 сковрада 86, 87, 160
 сковрадь 87
 сковърада 86
 скри(н)ка малая 219, 220
 скриня 42, 220, 222, 224
 скринька 218, 219, 220, 221
 скриньчина 219, 220
 скрина 219
 скрынечка моя малая 219
 скрынка 219
 скрыня 219
 сосоудъ серебряныи 58
 сосу(д) 58, 59
 сосуд 56, 58, 59
 сосудецъ 59
 сосудъ 58, 59
 сосуды 59
 сотейник 88, 89
 соудины 57
 софа 193, 208, 212
 софка 212
 столець 167, 175, 178, 179
 столець 177, 178
 сто́линє 169
 столъ 165, 166, 167, 168, 169,
 190

стольні́ця 168, 169, 224
 стільниця 168, 169, 173, 174
 ступа 42, 99, 100, 101, 102
 ступка 99, 100, 101, 102
 ступька 99
 судина 4, 56, 57, 58, 60
 судыну 57, 59
 судинє 58
 судно 60
 судъ 4, 56, 57, 63
 съсудъ 58
 съсждъ 58
 сы(т)цах 92
 съ́то процьжати 92
 сѣдалище 174, 175, 176
 сѣденіє 175
 сидіння 176, 177
Т
 табурет 180, 181, 229
 табурéтина 188
 табуретка 185
 табурéтчина 188
 талеръ 111
 талирка 112
 талѣрка 111, 112
 талѣрь 106, 107, 111, 112
 танджер 114
 танір 114
 тапчан 193, 205, 206, 207,
 208, 230

тапчанина 205
 тапчаник 205
 тапчанчик 205, 206, 231
 тарелець 112
 тарель 112
 тарельчик 112
 тарівка 112
 тарілець 112
 тарілка 111, 112, 113, 114
 тарілочка 112, 113
 таріль 111, 112, 113, 114
 тарільчик 112
 тарільчина 112
 тарѣлки 112
 тарѣль 111
 тахта 213
 таця 114, 115
 та́цечка 114
 таця 114
 та́цька 114
 терка 98
 тертка 98
 тертушка 98
 тє(р)тки 98
 товкач 101
 товкачик 101, 105
 товкачка 105
 товкачъ 104
 толкачъ 104
 тринога 180, 181

триніжок 175

трыногъ 69

У

услонъ 174, 187

утварь 59, 60

Ф

финджаль 135

финжаль форфуровый 135

філейний ніж 121

фотель 175, 191, 192, 193

фотелик 192, 193

фотельчик 192, 193

Ч

чавун 78, 84, 85

чавунець 85

чавунище 85

чавунок 85

чавунчик 85

чавунъ 82

чагун 85, 86

чайна чашка 136

чара 132, 141, 153

чарка 136, 151, 152, 153, 154

чаша 131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 139, 152, 156

чаша глинян(н)ая 135

чаша заздравная 136

чаша пи(р)ше(с)кая 134, 135

чашечка 108, 136, 138, 139

чашица 135

чашка 135, 136, 137, 138, 139

чашы 134

чаша 134, 135

чв́анецъ 126

черпак 80, 139, 141, 142, 143

черпалка 142

черпало 139, 140, 142

черпалцо 140

черпальник 139, 140

черпачок 142

чєрпало 140, 141

чумъ 141

чърпальце 140

Ш

шафа 173, 216, 217, 221, 222, 223

шафка 221

шахва 221

ша́ховка 222

шезлонг 175, 192

шифоньер 222, 223

шифоньерка 223

шкафъ 221

Щ

щерба 62

щербановъ 62

щербань 56, 62

щербина 62

щербинча 62

щєрбичъ 62

щєрбовъ 62

Ѡ

Ѡдръ 193, 195

Ѡ(ѡ)ръ 19

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агранович-Пономарева Е. С., Аладова Н. И. Интерьер современной квартиры. Ростов на Дону: Феникс, 2005. 316 с.
2. Артюх Л. Народне харчування, їжа, кухонне начиння. *Українці. Історико-етнографічна монографія* / гол. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського, НАНУ, 2000. С. 188 – 216.
3. Артюх Л. Українська народна кулінарія: Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1977. 154 с.
4. Баймут Т. В. З історії української граматичної термінології. Проект побудови історичного словника української граматичної термінології. *Питання історичного розвитку української мови: тези доп. міжвуз. наук. конф. (Харків, 15 – 29 груд. 1959 р.)*. Харків, 1959. С. 108 – 111.
5. Батюк Л. І. Назви одягу в «Актовій книзі Житомирського міського уряду кінці XVI ст.». *Питання історії української мови*. Київ: Наукова думка, 1970. С. 19 – 26.
6. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства: історія вивчення української мови. Київ: Вища школа, 1991. 231 с.
7. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування церковної термінології (назви церковних чинів та посад): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2001. 20 с.
8. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-иця*). Київ – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 206 с.
9. Богатова Г. А. История слов как объект русской исторической лексикографии. Москва: Наука, 1984. 256 с.
10. Бодуэн де Куртене И. А. Некоторые из общих положений, к которым довели Бодуэна его наблюдения и исследования явлений языка. *Хрестоматия по истории русского языка* / сост. Ф. М. Березин. Под ред. Ф. П. Филина. Москва, 1973. 502 с.

11. Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / за ред. Ю. Г. Гошка. Київ: Наукова думка, 1983. 303 с.
12. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
13. Брицин М. Я., Жовтобрюх М. А., Майборода А. В. Порівняльна граматика української і російської мов. Київ: Вища школа, 1978. 270 с.
14. Будняк Д. В. Полонизмы в современном литературном языке: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. Киев, 1991. 56 с.
15. Булаховський Л. А. З історичних коментарів української мови. *Наукові записки КДУ*. Київ, 1946. Т. V. Вип. 7. С. 90 – 91.
16. Булыка А М. Даўнія запазычання беларускай мовы. Минск: Наука и техника, 1972. 282 с.
17. Булыка А М. Лексічныя запазычання ў беларускай мове XVI – XVIII ст. Минск: Наука и техника, 1980. 256 с.
18. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 150 с.
19. Вакалюк Я. Ю. Назви посуду і кухонного начиння в говірках Прикарпаття. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV респ. діалектол. нарада: тези доп. і повідомл. / відп. ред. М. Никончук*. Житомир, 1983. С. 181.
20. Варбот Ж. Ж. Заваруха, заворуха, завируха. *Русская речь*, 1982. №1. С. 151 – 153.
21. Винник В. О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. Київ: Наукова думка, 1966. 151 с. – Без бібліографії.
22. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова. *Вопросы языкознания*. 1953. № 5. С. 3 – 29.
23. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Прага: УГВФ, 1916. 356 с.

24. Войтів Г. В. З історії назв взуття в українській мові. *Культура слова: Республіканський міжвідомчий збірник*. Київ, 1985. Вип. 29. С. 41 – 45.
25. Войтів Г. В. Загальні назви одягу в писемних пам'ятках української мови. *Українська лексика в історичному та ареальному аспектах*. Київ. 1991. С. 66 – 67.
26. Войтів Г. В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV – XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1995. 24 с.
27. Войтів Г. В. Назви одягу духівництва в Картотеці «Словника української мови» XVI – I половини XVIII ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2005. Вип. 14: Слово і доля. С. 123 – 134.
28. Волошинова М. О. Назви посуду в українських східнословобожанських говірках. *Лінгвістика: зб. наук. праць / гол. ред. К. Д. Глуховцева*. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. №3 (21). Ч.1. С. 85 – 92.
29. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис: У 2-х т. Мюнхен: Укр. вид-во, 1958 (перевидання: Київ: Оберіг, 1991).
30. Гамкрелідзе В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / В. Гамкрелідзе, В. В. Иванов. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультур. Тбилиси, 1984. Т. 2. 1328 с.
31. Ганудель З. Г. Народні страви і напої: лексика українських говорів Східної Словаччини. Пряшів, 1987. 215 с.
32. Ганудель З. Г. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини: назви страв, посуду і кухонного начиння. Пряшів, 1981. Т. 1. 212 с.
33. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії. Київ: Наукова думка, 1964. 40 с.
34. Горобець В. Й. З історії назв кольорів в українській мові. *Культура слова*. Київ, 1977. Вип. 12. С. 56 – 65.

35. Горобець В. Й. Із спостережень над побутовою лексикою XVIII ст. *Мовознавство*, 1972. №4. С. 82 – 86.
36. Горобець В. Й. Лексика історико-мемуарної прози першої половини XIII ст.: на матеріалі українських діаріушів. Київ: Наукова думка, 1979. 128 с.
37. Горобець В. Й. Особливості розвитку сільськогосподарської та побутово-виробничої лексики в українській мові першої половини XVIII ст. *Мовознавство*, 1971. №5. С. 56 – 64.
38. Горобець В. Й. Регіональна лексика в історії становлення лексико-семантичних норм української мови XVI – XVII ст. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі (XV Респ. діал. нарада)*. Житомир, 1983. С. 185 – 186.
39. Городенська К. Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 22 – 28.
40. Гоца Еріка. Назви їжі і кухонного начиння в українських карпатських говорах: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 2001. с.
41. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньо-поліському діалекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 23 с.
42. Гринчишин Д. Г. Лексика на означення понять, пов'язаних з торгівлею. *З історії української лексикології* / відп. ред. Д. Г. Гринчишин. Київ, 1980. С. 51 – 76.
43. Гринчишин Д. Г. Назви людей за їх професією та родом занять. *З історії української лексикології*. Київ, 1980. С. 257 – 262.
44. Гринчишин Д. Г. Спостереження над діалектними особливостями українських пам'яток XIV – XVIII ст. *Структура і розвиток українських говірок на сучасному етапі (XV Респ. діал. нарада)*. Житомир, 1983. С. 14 – 15.
45. Гринько Р. О. Будівельна лексика. *Українська історична та діалектна лексика*: зб. наук. праць. Київ, 1985. С. 12 – 24.

46. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ: Наукова думка, 1990. 272 с.
47. Гриценко П. Ю. Діалектна лексика з конкретним значенням. *Структурні рівні українських говорів*. Київ: Наукова думка, 1985. С. 91 – 119.
48. Гриценко С. П. Динаміка лексикону української мови XVI – XVII ст. Київ: КММ, 2017. 935 с.
49. Гриценко С. П. Історія походження та функціонування в українській мові назв одягу (кожух, каптан, жупан, свита, плащ). *Мовні і концептуальні картини світу: наукове видання*. Київ: Київський університет, 2013. Вип. 43, Ч. 1. С. 278 – 293.
50. Гриценко С. П. Назви спецій, приправ, прянощів: генеза і функціонування. *Science and Education. A new Dimension. Philology*, II (1), Issue: 17, 2014. S. 34 – 39.
51. Гумецкая Л. Л. К истории украинско-польских языковых связей. *Исследования по польскому языку: сб. статей*. Москва, 1969. С. 219 – 228.
52. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / за ред. Ю. Г. Гошка. Київ: Наукова думка, 1987. 470 с.
53. Дидик-Меуш Г. М. З історії творення медичних найменувань. *Вісник черкаського університету. Філологічні науки*. Черкаси, 2001. Вип. 25. С. 108 – 111.
54. Дидик-Меуш Г. М. Карбункуль – димениця – бубонесь у корпусі давньоукраїнської медичної номенклатури. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. праць*. Львів, 2003. Вип. 4. С. 132 – 136.
55. Дидик-Меуш Г. М. Комбінаторика української мови XVI – XVIII ст.: теорія, практика, словник. Львів, 2018. 688 с.
56. Дидик-Меуш Г. М. Українська медицина. Історія назв. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. 400 с.

57. Дидик-Меуш Г. М. Українські краєвиди XVI – XVIII ст. Слово – Текст – Словник / Дидик-Меуш Г. М., Слободзяник О. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2015. 400 с.
58. Дистрибутивний аналіз. Методика безпосередніх складників. Трансформаційний аналіз – методи лінгвістичних досліджень. URL: <http://www.bestreferat.ru/referat-163373.html2>.
59. Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717– 1767 гг.): В 3 ч. /под. ред. Ал. Лазаревского. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893 – 1897.
60. Дорошенко Л. І. Ареологія будівельної лексики східнополіського ареалу: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 19 с.
61. Досяк В. С. Українська кухня. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Львів: Оріяна-Нова, 1998. 513 с.
62. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук . Донецьк, 2001. 23 с.
63. *Древляни: збірник статей і матеріалів. З історії та культури Поліського краю.* Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. Вип. 1. 423 с.
64. Дэже Л. Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (словарь и анализ). Дебрецен, 1985. 525 с.
65. Етнографія України. Вид. 2-ге перероб. і доп. / за ред. проф. С. А. Марчука. Львів, 2004. 518 с.
66. :Жарко С. Ю., Шпітько І. М. Лексико-тематична парадигма «Назви меблів для зберігання речей» у словацькій і українській мовах. *Studia slovakistica. Випуск 14: Словакістика в часовій рефлексії і контактах.* Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2014. С. 49 – 55
67. Жила Т. І. Адміністративно-територіальна лексика української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2006. 19 с.
68. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кін. XIX – поч. XX ст.). Київ: Наукова думка, 1970. 303 с.

69. Жураўскі А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мінськ: Наўка і тэхніка, 1967. 379 с.
70. Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2011. 23 с.
71. Звегинцев В. А. Теоретические аспекты причинности языковых изменений. *Новое в лингвистике*: сб. науч. трудов. Москва, 1963. Вып. III. С. 125 – 142.
72. Зеленько А. С. Типологія структурно-семантичної організації побутово-виробничої лексики української мови (на діалектному матеріалі): дис. ... д-ра філол. наук. Луганськ, 1992. 518 с.
73. Зелінська О. Ю. Педагогічна лексика української мови XVI – XVIII ст. дис. ... канд. філол. наук. Умань, 2002. 210 с.
74. Зроднікова К. В. Найменування меблів як частина лексичної системи позначення предметів штучного походження в англійській та українській мовах. *Одеський лінгвістичний вісник*: зб. наук. праць, 2015. № 5. С. 48 – 51.
75. Іванов А. О. Основи зіставного дослідження лексичних одиниць на позначення предметів повсякденного вжитку в сучасній українській та англійській мовах URL : <http://eprints.zu.edu.ua/3723/1/05iaoaum.pdf>.
76. Ігнатенко Д. Лексичне наповнення тематичної групи лексики «меблі» в українських говірках півночі Молдови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, 2015. Вип. 53. С. 113 – 115.
77. Ігнатенко Д. Найменування меблів та хатнього начиння у творах Т. Г. Шевченка та українських говірок на півночі Молдови. *Одеський лінгвістичний вісник*: зб. наук. праць, 2014. Ви. 3. С. 76 – 83.
78. Ігнатенко Д. А. Типологія форм і динаміка українських говірок півночі Молдови: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2016. 370 с.

79. Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики у мовознавстві. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного ун-ту*, 2015. Вип. 9. С. 188 – 195.
80. Іншакова І. Є. Актуальні проблеми формування одоративної лексики в українській мові. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 2010. Вип. 5. С. 53 – 56.
81. Історія української культури // Житло: В 5 т. URL: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult15.htm>.
82. Історія української культури: В 5 т. Т.1. Історія культури давнього населення України / ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2000. 1136 с.
83. Історія української мови: Лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін., редкол.: В. М. Русанівський (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1983. 744 с.
84. Історія української мови: практикум з фонетики й фонології: посібник :за заг. ред. Г. М. Наєнко. / Г. М. Наєнко, О. О. Суховій. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. 303 с.
85. Історія української мови: Фонетика / відп. ред. М. А. Жовтобрюх; за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969. 743 с.
86. Карсекіна В. В., Скрипка Л. М. Страви української кухні. Київ: Вища школа, 1993. 239 с.
87. Кирик Д. П. Спостереження над формуванням філософської термінології в українській літературній мові ХІХ ст. *Питання українського мовознавства*. Львів, 1958. Кн. 3. С. 170 – 184.
88. Кирик Д. П. Философская терминология в украинском литературном языке дооктябрьского периода: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Львов, 1968. 16 с.
89. Кирик Д. П. Філософська термінологія в українській літературній мові дожовтневого періоду: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1967. 243 с.

90. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському мовознавстві: монографія. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
91. Ковтун Л., Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. *Мовознавство*, 1982. № 1. С. 70 – 72.
92. Кодухов В. И. Общее языкознание / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова; отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: Высшая школа, 1974. 303 с.
93. Козачук Г. О. Назви хатніх меблів у говірках Правобережної Київщини. *Дослідження з української діалектології*: зб. наук. праць. Київ, 1991. С. 117 – 125.
94. Козлова Р.М. Восточнославянски этимологии,11 (*ковш, кувшин* и родственные славянские формы). Русский язык: межведомственный сборник. Вып. 9. Минск, 1989. С. 123–134.
95. Конопелько Б. Русско-польские лексико-семантические отношения (на материале семантического поля со значением родства и отношений). Wrocław: Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego, 1980. 159 с.
96. Костюк Д. В. Польська мова – посередник германізмів в українській мові XVII ст. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Ужгород, 1982. С. 131 – 132.
97. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / за ред. Г. А. Теремко, 3-є вид. Київ: Академія, 2018, 464 с. (Серія «Альма-матер»)
98. Кравецька Леся. Сучасна українська кухня з Лесею Кравецькою. Харків: Книжковий клуб: «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 192 с.
99. Крижко О.А. Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII – початку XVIII століття (назви їжі, напоїв, продуктів харчування): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Бердянськ, 1997. 17 с.
100. Критенко О. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові. *Славістичний збірник*. Київ: Вид. АН УРСР, 1963. С. 97 – 111.

101. Кровицька О. В. Атрибутивні назви осіб в пам'ятках української мови XVI – XVII століть. *Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI – XVIII ст.* / ред. С. З. Заремба. Київ, 2002. С. 28 – 35.
102. Кровицька О. В. Назви осіб за родом діяльності і професією в пам'ятках української мови XVI – XVIII століть. *Діалектологічні студії*. Львів, 2003. Вип. 1: Мова в часі і просторі. С. 130 – 148.
103. Кровицька О. В. Назви осіб за родом занять в острозьких інвентарях XVI – XVII століть. *Наукові записки тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Мовознавство*. Тернопіль, 2007. Ч. 1. С. 358 – 366.
104. Кровицька О. В. Семантична та словотвірна характеристика назв осіб у пам'ятках української мови XVI – XVIII ст.: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 1995. 236 с.
105. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: учеб. пособие для филологических факультетов ун-тов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989. 216 с.
106. Куньч З. Й. Становлення і розвиток української риторичної термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 16 с.
107. Куркина Л.В. Славянские этимологии (*skovoroda, *расьkati): сборник научных трудов. Москва, 1993. С. 57–60.
108. Лингвистический энциклопедический словарь / глав. ред. В. Н. Ярцева. Москва: «Советская энциклопедия», 1990. 685 с.
109. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1974. 260 с.
110. Литвиненко С., Хобзей Н. Гончарство в мові і культурі. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 81 – 96.

111. Лукина Г. Н. К семантической характеристике бытовой лексики древнерусского языка XI – XIV вв. *Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка*. Москва, 1978. С. 245 – 256.
112. Лукина Г.Н. Предметно-бытовая лексика древнерусского языка. Москва: Наука, 1990. 224 с.
113. Лукина Г.Н. Семантическая структура некоторых тематических групп древнерусской лексики. *Актуальные проблемы лексикологии: тезисы, докл. и сообщ. всесоюзной научной конференции (17 – 20 июня 1970 г.)*. Минск, 1970. С. 123 – 124.
114. Луценко М. О. Історія наших слів. Діахронно-лексикологічні етюди. Донецьк: «Вебер», 2009. 370 с.
115. Луцька замкова книга 1560 – 1561 рр. / підгот. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.
116. Львов А. С. Лексика «Повести временных лет». Москва: Наука, 1975. 367 с.
117. Маланчук В. А. Інтер'єр українського народного житла. Київ: Товариство-Знання, 1973. 48 с.
118. Малюк О. Ю. Систематологічний та культурологічний аспекти номінації посуду в сучасній українській мові (на матеріалі назв реалій побутово-виробничого призначення): дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2000. 200 с.
119. Маркевич Н. А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Украинці: народні вірування, повір'я, демонологія. 2-ге вид. Київ: Либідь, 1991. С. 52 – 169; іл. (Пам'ятки історичної думки України).
120. Маркович Я. М. Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях. СПб, 1798. Ч. 1. 98 с.
121. Мартинова Г. І. Подільсько-середньонадніпрянська діалектна межа (за даними побутової лексики правобережної Черкащини): дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1993. 485 с.

122. Мартынов В. В. Анализ по семантическим микросистемам и реконструкция праславянской лексики. *Этимология*, 1968. Москва: Наука, 1971. С. 11 – 23.
123. Мельничук А. С. Корень и его разновидности в лексике славянских и других индоевропейских языков. *Этимология*, 1966. Москва: Наука, 1968. С. 194 – 240.
124. Методи лінгвістичних досліджень. URL: http://knowledge.allbest.ru/languages/2c0a65625b3ac68a5c53b88521216c27_0.html
125. Миголинець О. Ф. Медична лексика у «Словнику української мови XVI – I половини XVII ст.». *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2011. Вип. 17. С. 138 – 143.
126. Милорадович В. П. Життє-буттє лубенського крестьянина. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. 2-ге вид. Київ: Либідь, 1991. С. 170 – 34; іл. (Пам'ятки історичної думки України).
127. Миронова Г. М. Загальні назви одягу в давньоруській мові. *Мовознавство*, 1977. № 1. С. 50 – 59.
128. Миронова Г. М. Названия одежды в древнерусском языке: дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1978. 181 с.
129. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ: Логос, 2006. 167 с.
130. Младенов С. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, 1941. С. 105.
131. Молчанова Л. А. Очерки материальной культуры белорусов XVI XVIII вв. Минск: Наука и техника, 1981. 112 с.
132. Москаленко А. А. Українська історична лексикологія (тексти лекцій із спецкурсу). Одеса, 1972. 64 с.

133. Муляр І. Іншомовні запозичення в меблевій термінології. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 2012. № 733. С. 134 – 138.
134. Муляр І. Лексико-семантичні особливості назв меблів житлового приміщення. *Актуальні проблеми слов'янської філології*, 2010. Вип. XXIII. Ч. 4. С. 284 – 293.
135. Муляр І. Словотвірна структура українських назв меблів житлового приміщення. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. праць / за ред. І. С. Попової, 2018. С. 31 – 40.
136. Муляр І. В. Інтер'єр житлового приміщення як предметно-знакова система мовно-культурного змісту. *Лінгвістика. Лінгвокультурологія*: зб. наук. праць / редкол.: Ю. О. Шепель (відп. ред.) та ін. Дніпро: Акцент ПП, 2017. Т. 11. С. 80 – 86.
137. Мурашко Л. В. Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання і посади): автореф. ... дис. канд. філол. наук. Київ, 1997. 21 с.
138. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – поч. XX ст. Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1985. 185 с.
139. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови: вибрані праці / упоряд. І. Муромцев. Харків: Сучасний Друк, 2008. 229 с.
140. Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст.: монографія. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
141. Наєнко Г. Адресантність наукових текстів середньоукраїнського періоду. *Українська мова*, 2012, № 2. С. 112 – 127.
142. Наєнко Г. М. Авторська рефлексія в науковому тексті XVII ст.: (на матеріалі «Зерцала Богословії») Кирила Транквіліона-Ставровецького. *У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі*. Київ, 2011, С. 135 – 141.

143. Наєнко Г. М. Астрономічна термінологія у «Лексиконі Словенороському» Памви Беринди. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 1998. Вип. 6, С. 50 – 53.
144. Наєнко Г. М. Курс лекцій з історії української мови. Фонетика. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2002. 118 с.
145. Наєнко Г. М. Наукова лексика у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 16 с.
146. Наєнко Г. М. Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, текстолінгвістичному й комунікативно-функціональному висвітленні. Київ: Освіта України, 2013. 404 с.
147. Наєнко Г. М., Суховій О. О. Історія української мови: практикум з фонетики й фонології: навч. Посібник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 336 с.
148. Наулко В. І., Артюх Л. Ф., Горленко В. Ф. Культура і побут населення України. Київ: Либідь, 1993. 286 с.
149. Науменко Л. М. Історія загальних назв посуду в українській мові. *Термінологічний вісник: зб. наук. праць*. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2015. Вип. 3 (2). С. 232 – 239.
150. Науменко Л. М. Лексико-тематична група назв посуду для проціджування та протирання як предмет дослідження історичного мовознавства. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VII (55), Issue: 189, 2019, Feb. P. 38 – 42.
151. Науменко Л. М. Назви посуду для приготування їжі в історії української мови. *Українське мовознавство: міжвідомч. наук. зб.* Харків: Видавництво Іванченка І., 2018. Вип. 2 (48). С. 73 – 82.
152. Науменко Л. М. Прото-слов'янські деномінації посуду в історії української мови. *Trypillian civilization journal. Linguistics*. Issue 2019.

URL: <https://www.trypillia.com/2019-linguistics/164-l-m-naumenko-protoslavic-denominations-of-dishware-in-the-history-of-ukrainian-language>

153. Небойт В. И. Названия пищи и продуктов питания в древнерусском языке: дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1986. 201 с.
154. Небойт В. І. До питання взаємодії давньоруської та старослов'янської мов. *Мовознавство*, 1990. № 3. С. 30 – 36.
155. Нидерле Л. Славянские древности. Москва: Изд-во иностр. лит., 1936. 450 с.
156. Німчук В. В. Давньоруська побутова лексика. *Мовознавство*, 1981. № 6. С. 30 – 40.
157. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 416 с.
158. Німчук В. В. З історії формування давньоруської редакції старослов'янської мови. *Мовознавство*, 1985. № 3. С. 17 – 25.
159. Німчук В. В. Лексика давньоруської мови. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1983. С. 116 – 123.
160. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV – XVII ст. Київ: Наукова думка, 1985. 219 с.
161. Німчук В. В. Підкоморські книги Правобережної України кінця XIV першої половини XVII ст. (характеристика мовних особливостей). Книга Київського Підкоморського суду (1584– 1644) / підгот. до вид. Г. Боряк, Т. Гирич, Л. Гісцова та ін. Київ: Наукова думка, 1991. С. 36 – 56.
162. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія у її зв'язках з російською та білоруською. Київ: Наукова думка, 1985. 219 с.
163. Огієнко І. Історія української літературної мови. Літературні пам'ятки України / упоряд. М. С. Тимошик. Київ: Либідь, 1995. 296 с.
164. Олещук Т. В. Медицинская лексика в древнерусском книжно-письменном языке (наименование болезней и болезненных состояний): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1983. 24 с.

165. Осінчук Ю. В. З історії богослужбово-обрядової лексики. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць*, 2005. Вип. 11. С. 153 – 164.
166. Осінчук Ю. В. Історія богослужбово-обрядової лексики української мови: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 297 с.
167. Осінчук Ю. В. Конфесійна лексика у козацьких творах. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 2006. Вип. 15. С. 235 – 238.
168. Осінчук Ю. В. Розвиток церковної лексики у XVI – XVII ст. *Українська історична та діалектна лексика*. Львів, 2007. Вип. 5. С. 93 – 99.
169. Осташ Н. Л. Лексика на позначення волової упряжі у писемних пам'ятках української мови XIV – I половини XVIII століть. *Українська історична та діалектна лексика*. Львів, 2003. Вип. 4. С. 77 – 88.
170. Осташ Н. Л. Лексика на позначення кінної упряжі у писемних пам'ятках української мови XVI – I половини XVII ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: українське і слов'янське мовознавство*. Ужгород, 2001. Вип. 4. С. 403 – 407.
171. Осташ Н. Л. Назви елементів упряжі в пам'ятках української мови XVI – I половини XVII ст. *Слово і доля: збірник на пошану Уляни Єдлінської / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2005. 135 – 144.
172. Осташ Р. І. До питання про лексико-семантичні групи назв осіб у пам'ятках української мови XVI – I пол. XVI століття. *Лексика української мови у її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп.* Ужгород, 1982. С. 17 – 18.
173. Ощипко І. Й. Із спостережень над побутовою лексикою української мови (на матеріалі «Лексикону словеноросского» Памви Беринди). *Пам'ятки української мови*, 1960. Кн. 4. С. 117 – 126.

174. Ощипко І. Й. Побутова лексика українських грамот XIV – XV ст. Пам'ятки української мови, 1962. Кн. 5. С. 90 – 102.
175. Панцьо С. Є. Похідні номени групи „посуд і кухонне начиння" у лемківському говорі. *Українська філологія : школи, постаті, проблеми* : зб. наук. пр. Міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. Львів: Світ, 1999. Ч. 2. С. 48 – 51.
176. П'яст Н. Й. Формування тематичної групи «Назви посуду» в сучасній українській літературній мові: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 19 с.
177. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVII ст. на народній основі / відп. ред. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1979. 144 с.
178. Пиц Т. Б. Східнонімецькі назви ремісників та їх поширення у польській, білоруській і українській мовах XIV – XVII ст.: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2008. 205 с.
179. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові: дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2000. 208 с.
180. Плющ П. П. Історія української літературної мови: підручник для студ. філол. спец. ун-тів та пед. ін-тів. Київ: Вища школа, 1971. 423 с.
181. Полюга Л. М. Роль грецької мови у поповненні української абстрактної лексики XVII –XVIII ст. *Лексика української мови у її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*: тези доповідей. Ужгород, 1982. С. 18 – 19.
182. Полюга Л. М. Термінологічна лексика в історичних словниках. *Теорія та прагматика термінологічної лексики: тези доповідей респ. наук.-метод. конф. (Хмельницький, 28-30 травня 1991 р.)*. Київ, 1991. С. 80 – 82.

183. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XVI – першої пол. XVII ст. Київ: Наукова думка, 1991. 240 с.
184. Полюга Л. М. Українська мова XVI – XVII ст. у загальноєвропейському колі. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ, 1999. С. 125 – 129.
185. Прискока О. Деякі спостереження за лексикою «Граматика» Мелетія Смотрицького. *Українська мова*, 2005. № 2. С. 64 – 69.
186. Прискока О. В. Розвиток історичної лексикології української мови з кінця XIX до середини XX століття. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ, 2015. С. 16 – 24.
187. Прискока О. В. Студії над старослов'янськими пам'ятками в науковому доробку Василя Німчука. IX Міжнародний конгрес україністів. *Мовознавство*. Збірник М-58 наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України) / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2018. С. 680-689
188. Прискока О. В. Формування і розвиток української історичної лексикології в загальнослов'янському контексті. *Мовознавство*, 2018. № 2. С. 16 – 27.
189. Прискока О. В., Франчук В. Ю. Київська спадщина в писемності Великого князівства Литовського. *Мовознавство*, 2013. № 2/3. С. 113 – 127.
190. Пуряєва Н. В. Словник церковно-обрядової термінології. Львів: Свічадо, 2001. 156 с.
191. Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбних предметів): дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 20 с.
192. Резніченко Ю. О. Зіставне дослідження ЛСГ «меблі»: семантико-етимологічний аспект (на матеріалі словацької й української мов). URL: <http://sites.znu.edu.ua/conf-slovnyanska-filologia/1562.ukr.html>

193. Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2017. 370 с.
194. Романова Н. П. Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці. *Мовознавство*. 1972. № 4. С. 41 – 50.
195. Руда С. П. Медична рукописна література XVII – XVIII ст. Історія української культури: В 5 т. Київ, 2003. Т. 3. С. 726 – 728.
196. Русанівський В. М. Польська ділова мова XVI – XVII ст. як джерело вивчення її взаємин з українською. *Славістичний збірник*. Київ, 1963. С. 86 – 97.
197. Русанівський В. М. Походження і розвиток слов'янських мов (до 1500-річчя заснування міста Києва). *Література і мистецтво*. Серія 6. 1980. № 5. 61 с.
198. Русанівський В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI – XVII ст.: *доп. на VII Міжнародному з'їзді славістів (Варшава, серпень 1973)*. Київ: Наукова думка, 1973. 28 с.
199. Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури. Ужгород: Патент, 1996. 192 с.
200. Свашенко А. Семантичні зміни польських запозичень в польській мові (на матеріалі пам'яток XVI – XVII ст. та сучасної мови). *Українська мова: сучасність – історія*. Люблін, 2003. С. 203 – 213.
201. Свежинский В. М. Из истории белорусско-польских языковых контактов древней поры (на материале «Дневника» Ф. М. Евлашовского): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Минск, 1978. 23 с.
202. Сергеева М. С. Житло. URL: <http://litopys.org.ua/istkult/ikult15.htm>
203. Сердега Р. Л. Лексика традиційного господарювання в говорах Центральної Слобожанщини (Харківщини): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Харків, 2005. 20 с.

204. Серебренников Б. А. Место вопроса о языковых изменениях в современной лингвистике. *Общее языкознание. Формы существования, функции, истории языка*. Москва, 1970, С. 197 – 206.
205. Сіроштан Т. В. Нариси з історії українського словотворення (поміна лосі кінця XII – початку XXI ст.): монографія. Запоріжжя – Мелітополь: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2016. 204 с.
206. Скляренко В. Г. Дослідження з етимології та історичної лексикології української мови. Київ: Наукова думка, 2017. 660 с.
207. Скуратівський В. Т. Святвечір: нариси-дослідження: У 2-х т. Київ: Перлина, 1994.
208. Слободзяник О. З. Формування географічної лексики в українській мові XVI – XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2017. 19 с.
209. Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В. Я. Ломиковским / ред., предисл. и примеч. Ал. Лазаревского. Киев, 1984. 32 с.
210. Смерда М. Сопоставительный анализ памятников русской и польской деловой письменности XVII в.: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1988. 19 с.
211. Совтис Н. М. Дослідження укрїнсько-польських мовних зв'язків у польському мовознавстві. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*, 2008. Вип. 40. С. 194 – 197.
212. Совтис Н. М. Українська мова в польській літературі XVI – XIX ст. Структура і семантика мовних одиниць. *Філологічні студії*, 2013. Вип. 9. С. 382 – 390.
213. Совтис Н. М. Українські лексичні запозичення в польській літературній мові: дис. ... канд. філол. наук. Луцьк, 2005. 233 с.
214. Совтис Н. М. Українські лексичні запозичення в польській мові. Рівне: О. Зень, 2012. 220 с.

215. Спанатій Л. С. Гончарна лексика в говорах української мови [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук. Ужгород, 1997. 23 с.
216. Стрілець В. Ф. Понятійно-категоріальний апарат сучасного дизайну меблів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*, 2017. № 1. Мистецтво. С. 180 – 184.
217. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «Школа», 2009. 832 с.
218. Тимочко Б. В. Назви довкілля в українсько-молдавських грамотах XVI – XV століть: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2019. 350 с.
219. Тищенко Л. М. Загальна характеристика просторової диференціації побутової лексики південнослов'янських говірок. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. Т. 16. С. 212 – 219.
220. Тищенко Л.М. Стан і перспективи дослідження південнослов'янських говірок. *Лінгвістичні студії*. Донецьк: ДонНУ, 2012. Вип. 24. С. 200 – 205.
221. Ткачук М. М. Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2011. 20 с.
222. Тріль О. М. Астрономічна лексика в історичних словниках української мови. *Українське мовознавство*, 2008. Вип. 38. С. 252 – 253.
223. Тріль О. М. Назви нічного світила в пам'ятках української мови. *Волинь-Житомищина*, 2009. Вип. 18. С. 104 – 112.
224. Трубачев О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции). Москва: Наука, 1966. 416 с.
225. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні: історико-генетичний аспект військової термінології. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 158 с.

226. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. Київ: Либідь, 1993. 256 с.
227. Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.: іл.
228. Українська народність: нариси соціально-економічної і етно-політичної історії / В. Й. Борисенко, В. А. Смолій, Г. Я. Сергієнко та ін. Київ: Наукова думка, 1990. 560 с.
229. Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: У 3-х т. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. Т. 1 – 3.
230. Українці: історико-етнографічна монографія: В 2-х кн. Кн. 2 / за ред. А. Пономарьова. Опішне: Українське народознавство, 1999. 544 с.
231. Ур Л. Л. Назви їжі й кухонного начиння в південних ужансько-латорицьких угорських говірках Закарпатської області: дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 2004. 189 с.
232. Файчук Т. Г. Біологічна та медична лексика у лікарських порадиниках XVI – XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004. 18 с.
233. Федорук И. Польские языковые элементы в белорусском языке Белостотчины (на материале изданий Белорусского общественно-культурного общества в Белостоке): автореф. ... дисс. канд. філол. наук. Минск, 1986. 19 с.
234. Філон М. І., Хомік О. Є. Сучасна українська мова. Лексикологія: навч. посібн. для студ. філол. спец. вищих навч. закладів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. Ч. 1. 271 с.
235. Франко З. Т. Лексична синонімія. Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. Київ: Наукова думка, 1983. С. 127 – 163.

236. Франко О. Практична кухня. Вид. 2-ге. Львів: Каменяр, 1992. 238 с.
237. Халимоненко Г. І. Тюркізми у професійно-виробничій лексиці української мови (лексика тваринництва): дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 1996. 417 с.
238. Худаш М. Л. Виробничо-професійна та адміністративно-юридична лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (з матеріалів рукоп. пам'яток Львівського Ставропігійського братства). *Дослідження і матеріали з української мови*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. Т. 2. С. 88 – 123.
239. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства). Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 165 с.
240. Царалунга, І. Б. Назви посуду в українських актових книгах кінця XVI – початку XVII століття. *Наукові записки*. Сер.: Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. пр. Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 100. С. 483-487.
241. Царалунга І. Помешкання українців кінця XVI початку XVII ст. (на матеріалі житомирських актових книг). *Волинь-Житомирщина*, 2010. № 22. Т. 1. С. 186 – 199.
242. Царалунга І. Б. Західнослов'янські мовні впливи у лексиконі Вижівської актової книги XVII ст. *Opera Slavica*, 2012, Vol. 22, № 4. S. 26 – 35.
243. Цвек Д. Я. Солодке печиво. 6- те вид. Львів: Каменяр, 1988. 126 с.
244. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4 т. Запоріжжя, 1992. Т. 1 – 4.
245. Чепіга І. П. Староукраїнська реміснича лексика (пов'язана з виробництвом продуктів харчування). *Мовознавство*. 1984. № 2. С. 40 – 46.

246. Черевко И. В. Фразеологические единицы, обозначающие физическое состояние в украинских пам'ятниках XVI – XVII ст.: *Международная научная конференция «Язык и культура» (Москва, 17 – 21 сентября 2003 г.)*. Москва, 2003. С. 600 – 601.
247. Черевко І. В. Вираження психоемоційного стану людини засобами фразеології (на матеріалі пам'яток української мови XVI – XVII ст.). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2006. № 2. С. 281 – 287.
248. Чікало М. І. Назви кольорів у пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. Львів, 1994. 210 с.
249. Чубинский П. П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. Київ, 1995. Кн.1. 222 с; Кн. 2. 233 с.
250. Чучка П. П. История становлення української географічної номенклатури: автореф. дисс. ... канд. філол. наук. Киев, 1981. 24 с.
251. Шахматов А. А. К вопросу о польском влиянии на древнерусские говоры. *Русский филологический вестник*, 1913. № 1. Т. 69. С. 1 – 12.
252. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови: пер. з англ. / Ю. Шевельов; пер.: С. Вакуленко, А. Даниленко; Канад. ін-т укр. студій, Схід. ін-т українознав. ім. Ковальських, Харків. іст.-філол. т-во. Харків: Акта, 2002. Т. XII, 1054 с.
253. Шелех В. Назви страв та кухонного начиння в надсянському на наддністрянському говорах. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб наук. праць*. Ужгород, 2008. С. 216 – 219.
254. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка: 2-е изд. Москва: УРСС, 2003. 244 с.
255. Шпітько І. М. Назви меблів для відпочинку в сучасній словацькій мові. *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*, 2014. № 11. Вип. 20 (1). С. 177 – 183.

256. Якимович-Чапран Д. Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI – XVII ст.: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2008. 443 с.
257. Яременко Я. П. Формування української військової термінології: дис. ... канд. філол. наук. Дрогобич, 1997. 164 с.
258. Яценко Н. О. Назви військової форми одягу в українській мові: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2007. 219 с.
259. Яценко Н. О. Назви військової форми одягу в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2007. 20 с.
260. Яценко С. Назви хмільних напоїв в українській мові XIV – XVII ст. *Українська мова*, 2009. № 2. С. 49 – 55.
261. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV – XVII століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2009. 22 с.
262. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV – XVII століть: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2009. 242 с.
263. Brückner A. *Dziedjezyka polskiego*. Wrocław; Kraków: Zakład narodowy im. Ossolinskich, 1960. 202 s.
264. Brückner A. *Początki i rozwój języka polskiego: wybor prac*. Warszawa: PWN, 1974. 560 s.
265. Lehr-Splawiński T. *Język polski: pochodzenie, powstanie, rozwój*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1951. 514 s.
266. Machek V. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, 1968.
267. Minikowska T. *Wurazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.* Warszawa, Poznań; Toruń: PWN, 1980. 172 s.
268. Mistrík, J. *Moderná slovenčina*. Bratislava: SPN, 1983. 292 s.
269. Richardt R. *Poinische Lehnwörter in Ukrainischen*. Berlin; Wiesbaden: Harrassowitz, Riethmeister, 1957. 122 s.
270. Меблів дiм. Електронний ресурс. URL: <http://www.meblivdim.com>.

271. gazeta.ua. URL: https://gazeta.ua/articles/real-estate/_vidi-kuhonnih-nozhiv-ak-pravilno-vikoristovuvati-ta-doglyadati-foto/564593

ДОДАТКИ

Додаток 1. Питома лексика

ЛСГ «Назви посуду та столового начиння»	Питома лексема	Час фіксації	Сучасний стан	
			СУМ	діалект
ЛСПГ»Загальні назви Посуду»	<i>судъ</i>	псл.	– архаїзм	+ спорадично
	<i>судина</i>	XII	+ активний шар; зміна семантики	+
	<i>сосуд</i>	XII	– архаїзм	–
	<i>посудъ посуд</i>	XVIII	+ активний шар	+ з інш. лексич. знач.
	<i>посуда</i>	XVIII	– інертний шар	спорадично
	<i>посудина /посудинка</i>	XVIII	+ активний шар; розширення значень	+
	<i>посудок</i>	XX	– архаїзм	спорадично (бойківські)
	<i>щербань / щерба / щербина</i>	XV	– архаїзм	+ спорадично (бойківські)
	<i>начиння_начина</i>	псл.	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+ спорадично

	<i>утло начинне</i>	XVII	– архаїзм	–
	<i>начиння кухоньные</i>	XVI	– архаїзм	–
	<i>начине столовое /начиння столове</i>	XVI	– архаїзм	–
ЛСПГ «Назви посуду, призначеного для приготування їжі»				
ЛСМГ «Для Варіння»	<i>баняк</i>	псл.	– архаїзм	+ подекуди зміна лексичного знач.
	<i>горщокъ</i>	псл.	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+
	<i>горшъкъ</i>	псл.	– архаїзм	+ спорадично
	<i>горнець</i>	псл.	– інертний шар	+ спорадично
	<i>горня / горнятко</i>	XIX	+ активний шар	+ зміна семантики
	<i>варильникъ</i>	XIX	+ активний; зміна семантики	+ спорадично
	<i>варійка</i>	XIX	– інертний шар	+
	<i>варівник</i>	XIX	– інертний	+

			шар	
	<i>варінча́</i>	XIX	– інертний шар	+
	<i>водяничкѣ / воденець</i>	XIX	– активний шар; зміна семантики	+
	<i>кашникѣ / кашник</i>	XIX	– інертний шар	–
	<i>котел ‘казан’</i>	псл.	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+
	<i>кітлик ‘казанок’</i>	псл.	– діалектне	+
ЛСМГ «Для смаження»	<i>сковорода/ сковрада</i>	псл.	+ активний шар	+ спорадично
	<i>скара / сквара</i>	псл.	– архаїзм	–
	<i>панва</i>	псл.	– архаїзм	–
ЛСМГ «Для проціджування та протирання»	<i>сито</i>	псл.	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+ спорадично
	<i>решето</i>	псл.	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+ спорадично

	<i>тертка / тертушка</i>	XVII немає чіткої етимології	+ активний шар	+
ЛСМГ «Для товчення чи розтирання»	<i>стуна / ступка</i>	псл.	+ активний шар	+
	<i>ма́кортеть/ мако́терть</i>	XVI немає чіткої етимології	– архаїзм	+ спорадично
	<i>макітра</i>	XIX немає чіткої етимології	+ активний шар	+ спорадично
	<i>макогін</i>	XV немає чіткої етимології	+ активний шар	–
	<i>толкачъ/ товкач</i>	XVI немає чіткої етимології	+ активний шар	+
	<i>пест</i>	псл.	– інертний шар	–
ЛСПГ «Назви посуду, в якому подають страву до столу»	<i>миса</i>	псл.	– архаїзм	+ спорадично
	<i>миска</i>	XVII	+ активний шар	+ з інш. лексич. знач.
	<i>полумисок</i>	XVI	– архаїзм	–
	<i>вагани</i>	немає чіткої етимології	– архаїзм	+ спорадично

	<i>салатник /салатниця</i>	XX	+ активний шар	—
	<i>блюдо</i>	псл.	+ активний шар	+ спорадично
ЛСПГ «Назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини»	<i>глек / глечик</i>	псл.	+ активний шар	+ подекуди з інш. лексич. знач.
	<i>жбан / дзбан / джбан</i>	псл.	— історизм	+ спорадично
	<i>корчага</i>	псл.	— історизм	+ спорадично
	<i>корéць</i>	псл.	— архаїзм	+
	<i>чаша</i>	псл.	— архаїзм	дуже рідко, з інш. лексичн. знач.
	<i>чашика</i>	XIX	+ активний шар	—
	<i>кубокъ</i>	псл.	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+ спорадично
	<i>черпак</i>	XII	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+ спорадично
	<i>черпальник</i>	XII – XIV	+	—

		спорадично	активний шар; зміна семантики	
	<i>чърпальце / черпальце</i>	XII – XIV спорадично	– архаїзм	–
	<i>носатка</i>	XIX	– архаїзм	+ поліські, з інш. лексич. знач.
	<i>ковганка</i>	XIX	+ активний шар; зміна семантики	спорадично; з інш. лексич. знач.
	<i>кухонка</i>	XVI	– історизм	–
	<i>раструханъ</i>	XVI	– історизм	–
	<i>перепойчикъ</i>	XVI	– історизм	+ дуже рідко; з інш. лексич. знач.
	<i>чара</i>	псл.	– інертний шар	–
	<i>чарка</i>	псл.	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+ спорадично
ЛСПГ Назви кухонного начиння для вживання та приготування їжі				
	<i>ніж</i>	псл.	+	+

			активний шар; розшир. лексич. знач.	
	<i>лóжка</i>	псл.	+	+
Лексико-семантична група лексики на позначення меблів				
ЛСПГ «Назви стола та його частин»	<i>столь / престол</i>	псл.	– історизм	–
	<i>столь / стіл</i>	псл.	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+ спорадично
	<i>стольніця стільніця</i>	XIX	+ активний шар; розшир. лексич. знач.	+ спорадично
	<i>сто́лине</i>	XX	– історизм	спорадично
	<i>косинець</i>	XIX	+ активний шар; зміна семантики	спорадично
	<i>сирно</i>	XIX	– архаїзм	+ спорадично
ЛСПГ «Для сидіння»				
загальні назви	<i>сѣдалище сїдалище</i>	XV	– історизм	–
	<i>сѣдало</i>	XI	+	+

			змін знач., графіч. запис	спорадично, змін. графіч. запис, додаткове лекс. знач.
	<i>сѣденіє / сидіння</i>	XVII	+ активний шар, змін. графіч. запис	– спорадично, змін. знач.
	<i>сїдак / сїдавка 'сидіння'</i>	XIX	– архаїзм	+
	<i>стольць / столець 'сѣдалище'</i>	псл.	– історизм	–
конкретні назва	<i>столець / столєць 'стілець'</i>	XVII	+ активний шар	+
	<i>тринога / триніжок</i>	поч. XX	+ активний шар	–
	<i>лава / лавиця</i>	псл.	+ активний шар; зміна семантики	+ спорадично, подекуди змін. знач.
	<i>прилавѣкъ</i>	XVI	– історизм	–
	<i>ослін / услонѣ</i>	псл.	– архаїзм	+
	<i>крісло</i>	псл.	+ активний шар	спорадично, змін. графіч. ф-ма

ЛСПГ «Назв меблів, призначених для лежання»				
загальні назви	<i>ложе / ложа</i>	псл.	– історизм	у фразеолог. сполуках спорадично
конкретні назви	<i>ложко / ложько</i>	псл.	+ активний шар; розшир. семантику у стійких словосп.	+ спорадично, подекуди графічні зміни
	<i>колыска / коліска</i>	XVI	+ активний шар; графічні зміни, розшир. лекс. знач.	+ графічні зміни
	<i>лежак</i>	псл.	+ активний шар; розшир. лекс. знач.	+ дуже рідко, подекуди з інш знач.
	<i>розкладушка</i>	XX	+ архаїзм	–
	<i>розкладачка / розкладайка</i>	XX	+ архаїзм	–
	<i>дача</i>	XX	+ архаїзм	–
	<i>диван-ліжко</i>	XX	+ активний шар; нашаруван. нідтінків лексич. знач.	–
ЛСПГ «Назви шафи для	<i>полиця</i>	псл.	+ активний	+

посуду»			шар; розширення семантики	
	<i>мисник</i>	псл.	– архаїзм	+ спорадично
ЛСПГ «Для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас»	<i>скрыня / скриня</i>	псл.	– історизм	+ спорадично
	<i>скринка / скринька</i>	псл.	+ активний шар; нашарування лексич. значень	+ спорадично, змін. графіч ф-ма

Додаток 2. Запозичена лексика

ЛСГ	Слово	Мова	Час	Сучасний стан (СУМ)	Діалекти
ЛСГ «Назви посуду та столового начиння»					
	<i>утварь</i>	стсл.	XV	– архаїзм	+ спорадично (бойківські)
ЛСПГ «Загальні назви посуду»	<i>порцеляна</i>	італ. через пол.	XVIII	+	+ спорадично (закарпатські, бойківські)

ЛСПГ «Назви посуду, призначеного для приготування їжі»					
ЛСМГ «Для варіння»	<i>конобъ /конобъ</i>	стсл.	XI	– архаїзм	+
	<i>казан</i>	тюрк.	XVII	+	+
	<i>манірка</i>	через пол. з нім.	XIX	– рідко Інертний фон	спорадично, зміна лексичного знач.
	<i>каструля</i>	через рос., нім. з фр.	XIX	+	+
	<i>рондель</i>	пол., італ.	XIX	+	+
	<i>чавун</i>	тюрк.	XIX	+	спорадично
ЛСМГ «Для смаження»	<i>сотейник</i>	фр.	XX	+	–
	<i>пательня</i>	через пол. з фр.	XVI	– діалектне	+
ЛСМГ «Для проціджування та протирання»	<i>друшляк</i>	через пол. з нім.	XVI	+	спорадично
ЛСМГ «Для товчення чи розтирання»	<i>мозчиръ / можчиръ</i>	пол.	XVI	–	–
ЛСПГ «Назви посуду, в якому подають страву до столу»	<i>ринка</i>	пол.		+	+
	<i>тарілка</i>	нім.	XVI	+	подекуди з інш. нач. спорадично

					або з інш. лесич. знач.
	<i>танджер</i>	угор. або румун. не визнач.	–	–	+ спорадично
	<i>танір</i>	угор.		–	+ спорадично
	<i>таца / таця</i>	пол.	XV– XVI	+ активізація лексеми	+ спорадично
	<i>кандійка</i>	цсл.	XIX	+ історизм	–
ЛСПГ «Назви посуду, призначеног о для вживання та зберігання рідини»	<i>кухоль</i>	через пол. нім.	XVI	+	+
	<i>кружка</i>	з нім. через пол.		–	–
	<i>келих</i>	пол.	XV	+ рідко вживане	+ спорадично
	<i>погар/ пугар</i>	угор.	XVIII	+ діал., з інш. лексичн. знач.	+
	<i>кивиъ</i>	лит.	XVI	+ переважно як спец. термін	+ дуже рідко. з інш. знач.
	<i>кондійка</i>	цсл.	XV– XVIII	–	–
	<i>бокал</i>	фр. чи нім.	XVIII	+	–
Назви кухонного начиння для вживання та приготування їжі					
	<i>виделка/ вилка</i>	пол.	XVI	+ розшир.	+ <i>вилка</i>

				лексичн. зн-ня	
Лексико-семантична група «Назви меблів»					
ЛСПГ «Назви стола та його частин»	<i>бюро</i>	фр.	XIX	+	—
	<i>секретер</i>	фр.	XIX	+	
ЛСПГ «Для сидіння»	<i>дзиглик</i>	лат. через зах.-сл. мови	XIX	розмовне	+ спорадично
	<i>табурет / табуретка</i>	фр.	XIX	+	+ частково змінено граматичну ф- му
	<i>пуф</i>	англ.		+	—
	<i>фотель</i>	фр.	XIX	діалект.	+
	<i>шезлонг</i>	фр.	XX	+	—
	<i>портшез</i>	фр.	XIX	+ рідко пасивна лексика	—
ЛСПГ «Назв меблів, призначених для лежання»					
	<i>одръ</i>	стсл.	IX–XI	+ історизм	—
	<i>постель</i>	стсл.	XIV	+ активний шар; розшир. семантика	+ спорадично
	<i>тапчан</i>	тюрк.	XIX	+ історизм	+ спорадично
	<i>диван</i>	немає чіткої етимолог.	XIX	+	+ спорадично

		через фр., нім.з тур., перськ.			
	<i>кушетка</i>	фр.	XIX	+ архаїзм	—
	<i>козетка</i>	пол., фр.	XIX	+ архаїзм	—
	<i>канапа</i> / <i>канапка</i> / <i>канапея</i>	фр.	XIX	+	+ часто з інш. знач.
	<i>софа</i>	фр.	XIX	+ архаїзм	+ спорадично
	<i>тахта</i>	тюрк.	XIX	+ історизм	—
ЛСПГ «Назви шафи для посуду»	<i>шафа</i>	фр.	XVII – XVIII	+	+ спорадично
	<i>буфет</i>	фр.	XIX	+ переважн о у словник., нашарува ння лексич. знач.	—
	<i>сервант</i>	фр.	II п. XX	+	спорадично, графічні зміни
	<i>креденс</i> / <i>креденц</i>	через пол. з італ. чи лат.	XVIII XV	+	+ зах. території України
ЛСПГ «Для зберігання одягу, цінних паперів, Прикрас»	<i>шафа</i> / <i>шахва</i>	через пол. з фр.	XIX	+	+ спорадично; графіч. зміни

	<i>шифоньєр / шифоньєрка</i>	фр.	XIX	+	—
	<i>гардероб</i>	фр.	XIX	+ нашарува ння лексич. знач	—

Додаток 3. Походження питомих назв посуду, столового начиння й меблів

ЛСГ	псл.	давньо укр. (11– 13 ст.)	середньо укр. (14– 18 ст.)	новоукр. (19– 20 ст.)	невизнач.	В с ь о г о
ЛСГ «Загальні назви посуду»	2	2	7	1	—	12
ЛСГ «Для варіння»	5	—	—	7	—	12
ЛСГ «Для смаження»	3	—	—	—	—	3
ЛСГ «Для проціджування та протирання їжі»	2	—	—	—	1	3
ЛСГ «Для товчення чи розтирання продуктів»	2	—	—	—	4	6

ЛСГ «Назви посуду, в якому подають страву до столу»	2		2	1	1	6
ЛСГ «Назви посуду, призначеного для вживання та зберігання рідини»	8	3	3	4	—	18
ЛСГ «Назви кухонного начиння для вживання та приготування їжі»	2					
Всього	26	5	12	13	6	62
ЛСГ «Назви стола та його частин»	1	—	—	4	—	5
ЛСГ «Назви меблів, призначених для сидіння»						
загальні назви	1	—	2	1	—	4
конкретизовані назви	3	—	2	1	—	6
ЛСГ «Назв меблів, призначених для лежання»						
загальні назви	1	—	—	—	—	1
конкретизовані назви	2	—	1	4	—	7

ЛСГ «Назви шафи для посуду»	2	–	–	–	–	2
ЛСГ «Назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас»	2	–	–	–	–	2
Всього	12	–	5	10	–	27
	38	6	16	18	6	89

Додаток 4. Походження запозичених назв начиння й меблів
(абсолютна кількість)

ЛСГ	стл.	цсл.	лат.	пол.	фр.	нім.	угор.	італ.	тюрк.	англ.	Невизнач.	В с ь о г о
ЛСГ «Загальні назви посуду»	1							1				2
ЛСГ «Для варіння»	1				1	1			2		1	6
ЛСГ «Для смаження»					2							2
ЛСГ «Для проціджува ння та протирання їжі»						1						1
ЛСГ «Для товчення чи розтирання продуктів»			1	1								2

[illegible]

призначених для лежання» загальні												
ЛСГ «Назв меблів, призначених для лежання» конкретизова ні					4				2		1	7
ЛСГ «Назви шафи для посуду»					3						1	4
ЛСГ «Назви меблів, призначених для зберігання одягу, цінних паперів, прикрас»					3							3
	2		1		16				2	1	2	24
Всього			2	5	19	4	2	1	4	1	5	48